

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KARABAĞ SORUNUNUN TÜRKİYE VE RUSYA
FEDERASYONU PERSPEKTİFİNDEN BİR ANALİZİ**

Abdulsamet TAŞ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ORTADOĞU VE AFRİKA ÇALIŞMALARI BİLİM DALI

AĞUSTOS 2022

**KARABAĞ SORUNUNUN TÜRKİYE VE RUSYA FEDERASYONU
PERSPEKTİFİNDEN BİR ANALİZİ**

Abdulsamet TAŞ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ORTADOĞU VE AFRİKA ÇALIŞMALARI BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Abdulsamet TAŞ

23/08/2022

KARABAĞ SORUNUNUN TÜRKİYE VE RUSYA FEDERASYONU
PERSPEKTİFİNDEN BİR ANALİZİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Abdulsamet TAŞ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2022

ÖZET

Karabağ sorununun tarihsel dönüşüm ele alındığında 1813 tarihinde Çarlık Rusya ile İran arasında akdedilen Gülistan Antlaşması ile bölgenin demografik oluşumunun ve değişiminin ilk nüveleri atılmıştır. Çarlık Rusya ve İran'ın Azerbaycan toprakları üzerindeki tarihi rekabetinin ilk adımının 12 Ekim 1813 tarihinde Karabağ'ın Gülistan köyünde Azerbaycan topraklarının ikiye ayrılması ile atıldığını söylemek mümkündür. Böylece İrevan ve Nahçıvan hanlıkları dışında Aras Nehri'nin kuzeyi Çarlık Rusya'ya, güneyi ise İran toprakları ile cem edilmiştir. Devam eden süreç içerisinde Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay antlaşması ile de bölgede Rusya'nın stratejisinin uygulanması için daha da uygun bir zemin oluşturulmuştur. Bu antlaşma ile İran, Revan ve Nahcivan'ın da Rusya'nın hâkimiyetine girmesini hukuki zeminde resmiyet kazanmıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu tarafından ise 1829 Edirne Antlaşmasıyla ikrar edilmiştir. Azerbaycan coğrafyasında Türk nüfusunun iki parçaya bölünmesine neden olan bu antlaşma ile bu sorun tarihi bir mevzu olarak günümüze kadar ulaşmış ve halen etkinliğini sürdüren bir konu olarak gündemde yer almaya devam etmiştir. Bu vetirenin akabinde Rusya bilinçli bir şekilde başta Revan olmak üzere İran, Osmanlı ve Rusya'daki Ermeni nüfusunu bu topraklara ikamet ettirmeye başlamıştır. Ermeni nüfusunun bölgeye yerleştirilmesinden önce Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu söz konusu coğrafya, Rusya'nın "demografik stratejileri" neticesinde Ermeni nüfusunun baskın olduğu bir bölgeye dönüştürülmüştür. "Soğuk Savaş" dönemine ulaşıldığında ise soğutulmuş bir problem olarak bölgede bulunan bu mesele bilhassa Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin ardından çatışmalarla çokça gündeme gelmeye başlamıştır. Ermenistan yönetiminin Azerbaycan topraklarını işgaliyle başlayan bu süreç, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok uluslararası kuruluş tarafından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü kapsamında değerlendirilmesine rağmen Ermenistan bölgedeki işgalci tutumunu devam ettirmiştir. Ermenistan'ın bölgedeki saldırıları sırasında çok sayıda insan hayatını kaybederken, yerleşik nüfusun önemli bir kısmı da yaşadığı topraklardan göç etmek zorunda kalmıştır. Tarihsel ve ekonomik bağlamda ise Dağlık-Karabağ, yer altı zenginlikleri bakımından Hazar denizine olan yakınlığıyla küresel aktörlerin iştiağını çekmiştir. Dolayısıyla "Dağlık-Karabağ" enerji krizlerinin ve taleplerinin giderek arttığı günümüz dünyası için önem teşkil eden bir bölgenin kalbinde bulunması sebebiyle önemli rekabet alanlarından bir tanesi olmuştur.

Bilim Kodu : 114101
Anahtar Sözcükler : Karabağ, Azerbaycan, Türkiye, Rusya, Ermenistan, Kafkasya
Sayfa Adedi : 109
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI

AN ANALYSIS OF THE KARABAKH PROBLEM FROM TURKEY AND RUSSIAN
FEDERATION PERSPECTIVE

(Master's Thesis)

Abdulsamet TAŞ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

August 2022

ABSTRACT

Considering the historical transformation in the Karabakh problem, the first cores of the demographic formation and change of the region were laid with the Treaty of Gulistan signed between Tsarist Russia and Iran in 1813. It is possible to say that the first step of the historical rivalry of Tsarist Russia and Iran over the Azerbaijan lands was taken on October 12, 1813, when the Azerbaijani lands were divided into two in the Gulistan village of Karabakh. Thus, apart from the Irevan and Nakhchivan khanates, the north of the Aras River was merged with Tsarist Russia, and the south with Iran. With the Turkmenchay agreement signed between Russia and Iran in the ongoing process, a more suitable ground has been created for the implementation of Russia's strategy in the region. With this treaty, the entry of Iran, Revan and Nakhchivan into Russian domination became official on the legal basis. This situation was acknowledged by the Ottoman Empire with the 1829 Treaty of Edirne. With this treaty, which caused the Turkish population to be divided into two parts in the geography of Azerbaijan, this problem has reached the present day as a historical issue and has continued to be on the agenda as an issue that still continues to be active. After this decision, Russia consciously started to settle the Armenian population in Iran, Ottoman and Russia, especially in Revan, in these lands. The geography in question, where the Turkish population was the majority before the Armenian population was settled in the region, was transformed into a region dominated by the Armenian population as a result of Russia's "demographic strategies". When the "Cold War" period was reached, this issue, which was a chilled problem in the region, started to come to the fore with conflicts, especially after the dissolution of the Soviet Union. Despite the fact that this process, which started with the occupation of Azerbaijani lands by the Armenian administration, was evaluated within the scope of the territorial integrity of Azerbaijan by many international organizations, especially the United Nations, Armenia continued its occupying position in the region. While many people lost their lives during the attacks of Armenia in the region, a significant part of the settled population had to migrate from their lands. In the historical and economic context, Nagorno-Karabakh has attracted the enthusiasm of global actors with its proximity to the Caspian Sea in terms of underground riches. Therefore, "Dağlık-Karabakh" has become one of the important competitive areas because it is located in the heart of a region that is important for today's world, where energy crises and demands are increasing.

Science Code : 114101
Key Words : Karabakh, Azerbaijan, Turkey, Russia, Armenia, Caucasus
Page Number : 109
Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI

TEŞEKKÜR

“Karabağ Sorununun Türkiye ve Rusya Federasyonu Perspektifinden Bir Analizi” başlıklı bu tez çalışmasına başladığım ilk andan itibaren bana ve çalışmaya fikirleriyle destek veren ve yolumu aydınlatan Danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI’ya değerli tecrübelerini benimle paylaştığı için minnettar olduğumu ifade etmeliyim. Ayrıca tez çalışmasının her aşamasında yer alan ve çalışmayı okuyarak fikirlerini paylaşan değerli hocam Dr. Kadir Ertaç ÇELİK’e teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak lisansüstü eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen, bu zorlu süreçte sabır ve sevgilerini sürekli hissettiren anneme, babama ve eşime şükranlarımı sunarım.

Bu tezi İkinci Karabağ Savaşında Şehadete eren isimsiz kahramanlara ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. TARİHİ PERSPEKTİFTEN KARABAĞ	3
2.1. Karabağ'ın Geçmişi, Adı ve Coğrafi Yapısı	3
2.2. Bölgenin Ekonomisi	4
2.3. Göç Kavramı ve Bölgenin Demografik Yapısı	8
2.4. Karabağ Bölgesinin Tarihi	14
3. KARABAĞ SORUNU	19
3.1. Karabağ Sorununun Niteliği.....	19
3.1.1. Dondurulmuş Çatışmalar ve Dağlık Karabağ Uyuşmazlığı	19
3.1.2. Ermenilerin Kafkasya Bölgesine Göçü	20
3.1.3. Kafkasya'daki Belirsizlik ve Savaşın Temel Sebepleri.....	21
3.1.4. Sovyetler Birliği'nin Çöküşü ve Karabağ Sorununun Ortaya Çıkışı.....	24
3.1.5. Azerbaycan'ın Siyasi Yönetim Çabaları	27
3.2. Dağlık Karabağ Sorunun Siyasi ve Hukuki Boyutları ve Tarafların Tezleri .	33
3.3. Dağlık Karabağ Savaşı (1988-1994)	35
3.3.1. Karabağ'da Kanlı Çatışmaların Başlaması (1988-1989).....	36
3.3.2. Bakü Olayları (20 Ocak 1990) ve Bağımsızlığa Giden Yol	38
3.3.3. Karabağ Olayları ve Hocalı Soykırımını (26 Şubat 1992)	41

3.3.4. Karabağ'ın İşgali ve Ateşkes Sağlanması.....	45
3.3.5. Uluslararası Örgütler Tarafından Barış İçin Yapılan Girişimler	48
3.3.6. Dağlık Karabağ Savaşı'nın Sosyo-Ekonomik Sonuçları.....	53
3.4. İkinci Karabağ Savaşı.....	57
3.4.1. Savaş Öncesi Dağlık Karabağ'ın Son Durumu	57
3.4.2. Azerbaycan ve Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin Askeri Güç Mukayesesi.....	58
3.4.3. Yaşanan Sıcak Çatışmalar ve Tarafların Aldıkları Konum	62
3.4.4. Çatışmaların Durdurulmasına Yönelik Uluslararası Tepkiler	67
4. KARABAĞ SORUNUNA YÖNELİK TÜRKİYE VE RUSYA'NIN POLİTİKASI.....	69
4.1. Birinci Karabağ Savaşında Türkiye ve Rusya Federasyonunun Politikası	69
4.1.1. Karabağ Probleminde Türkiye'nin Politikası	69
4.1.1.1. Turgut Özal dönemi	70
4.1.1.2. Mesut Yılmaz dönemi.....	75
4.1.1.3. Süleyman Demirel dönemi	76
4.1.2. Karabağ Sorununda Rusya'nın Politikası.....	79
4.1.2.1. Çarlık dönemi bölge stratejisi	81
4.1.2.2. Sovyetler dönemi bölge stratejisi.....	84
4.2. İkinci Karabağ Savaşında Türkiye ve Rusya Federasyonunun Politikası.....	87
4.2.1. İkinci Karabağ Savaşında Türkiye'nin Politikası.....	87
4.2.1.1. Savaş öncesi Türkiye'nin tutumu.....	87
4.2.1.2. İkinci Karabağ Savaşı'na yönelik Türkiye'nin tutumu.....	90
4.2.2. İkinci Karabağ Savaşı'nda Rusya Federasyonunun Politikası	91
4.2.2.1. Savaş öncesi Rusya Federasyonu'nun tutumu.....	91
4.2.2.2. İkinci Karabağ Savaşı'na yönelik Rusya'nın tutumu	92

	Sayfa
4.3. İkinci Karabağ Savaşı Bitiren Üçlü Bildiri	92
4.4. Genel Değerlendirme	93
4.4.1. İkinci Karabağ Savaşı ve Meşru Müdafaa Hakkı	93
4.4.2. İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Statü Meselesi ve Çözüm Önerileri	94
5. SONUÇ	97
KAYNAKÇA	103
ÖZGEÇMİŞ	109

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Karabağ coğrafyası	3
Şekil 2.2. 19. yüzyılda Karabağ bölgesi	16

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
BM	Birleşmiş Milletler
DKÖB	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
SSC	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

1. GİRİŞ

Karabağ probleminin çıkışı anlık cereyan etmiş devletler arası bir kriz olmaktan ziyade kökü maziye dayanan ve hali hazırdaki mevcudiyeti ile içinde bulunduğumuz yüzyılda tüm yönleri ile çözülemeyerek ciddi bir mesele olarak Kafkasya'daki mevcudiyetini sürdürmeye devam etmektedir. Karabağ sorunu tarihi süreç içerisinde dondurulmuş çatışmalara, uyuşmazlıklara ve bölgesel istikrarsızlığa neden olmakla birlikte söz konusu sorunların başlangıcını “1813 Gülistan”, “1828 Türkmençay” ve “1829 Edirne” antlaşmalarıyla atıldığını söylemek mümkündür. XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinde İngiliz ve Rusların bölgede sürdüre geldikleri politikaların sonucu olarak ortaya çıkmış olan bu soruna zamanla farklı aktörler dahil olmuştur. Böylece tarihte Osmanlı ve İran hakimiyetinin olduğu bu coğrafyada Rusya zamanla uyguladığı etnik stratejiler neticesinde bölgede demografik bir değişim ve dönüşüm sürecinin oluşmasına neden olmuştur.

Ermenistan yönetiminin Azerbaycan Türklerinin topraklarını işgaliyle başlayan süreç, başta “Birleşmiş Milletler” olmak üzere birçok uluslararası kuruluş tarafından Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü kapsamında değerlendirilmesine rağmen Ermenistan bölgedeki işgalci tutumunu devam ettirmiştir. “Soğuk Savaş” dönemine ulaşıldığında ise “dondurulmuş bir sorun” olarak bölgede bulunan bu mesele özellikle Sovyetler Birliğinin çöküşünün ardından çatışmalarla sıkça gündeme gelmeye başlamıştır. 27 Eylül 2020’de Ermenistan’ın başlattığı “Tovuz saldırılarına” yönelik Azerbaycan’ın kararlı duruşu ve saldırılara verdiği müdafaa Azerbaycan’ın “Karabağ Sorununda” konuyu artık sahada çözmeye karar verdiğini ortaya koymuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde Karabağ’ın tarihine coğrafi yapısına ekonomik olarak bölgenin odak merkezi olarak ne ifade ettiğine, göç kavramı üzerinden Dağlık Karabağ’ın demografik yapısı incelenecektir. İkinci ve üçüncü bölümlerinde ise Dağlık Karabağ Sorununun niteliği, dondurulmuş çatışmaların ve uyuşmazlıkların bölgesel istikrarsızlığı ne ölçüde tetiklediği, Dağlık Karabağ sorununa Kafkasya ekseninde yaşanan gelişmeler perspektifinde Türkiye ve Rusya’nın yaklaşımı, Kafkasya’daki belirsizlik ortamının süreç içerisinde bölge dinamiklerine yönelik etkileri çatışmaların çıkış sebepleri, Azerbaycan’ın siyasi yönetim çabaları, Dağlık Karabağ sorununun siyasi ve hukuki boyutları ve tarafların ortaya koyduğu tezler, 2020 Dağlık Karabağ öncesi askeri güç dengesi, yaşanan çatışmalar ve cereyan eden olaylara

uluslararası tepkiler, Türkiye ve Rusya'nın tutumu, İkinci Karabağ Savaşı ve meşru müdafaa hakkının detaylandırılması, Üçlü bildiri ve İkinci Karabağ Savaşı sonrası söz konusu bölgenin statü meselesi irdelenecektir.

“Rusya ve Türkiye'nin” bu bağlamda sorunun küresel ve bölgesel tarafı olarak çözüme yönelik arabulucu, öte yandan da bu rollerini akamete uğratacak şekilde ülke üzerinde güç dengesi oluşturmaya çalışan ikili pozisyonları tartışmaya ve izaha çalışılmıştır. Bilahare çalışmada, çatışma çözümünde sıklıkla başvurulanan bir yöntem olarak arabuluculuğun önemi gösterilmiştir. Bu bakımdan çalışmanın, “güç dengesinin” çatışma çözümü üzerindeki etkisini göstermesinin yanı sıra bu durumu son dönemde meydana gelen değişimlerle birlikte değerlendirmesi nedenleriyle literatüre ilave katkı sunması arzulanmaktadır. Güney Kafkasya'da yer alıp geçmişten bu yana Azerbaycan ve Ermenistan arasında problem olan ve Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte bölgede çatışmalara neden olan Dağlık Karabağ konusu ile bu konuya yönelik Türkiye ve Rusya'nın tutumunu vermeye çalışılacaktır. Dolayısıyla öncelikle Azerbaycan-Ermenistan arasında daima problem olarak duran Karabağ sorununun temeli ve tarihsel süreç içindeki gelişimi ele alınacak ve söz konusu soruna Rusya ile Türkiye'nin yaklaşımı incelenmeye çalışılacaktır.

2. TARİHİ PERSPEKTİFTEN KARABAĞ

2.1. Karabağ'ın Geçmişi, Adı ve Coğrafi Yapısı

Bölge için “Arsak” ile “Karabağ” sözcükleri kullanılmaktadır. Etimolojik olarak bu iki kelimenin kökeni de Türkçedir. Arsak adı “Ersak” yani “er” ve “sak” sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. O dönemlerde Sakalar ise, Azerbaycan ve Orta Asya’da hayatlarını süren Türk kavimleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirdağ, 2021).

Karabağ, Ermeniler tarafından alınmış ve Ermenileştirilmiştir. Ancak bölgenin adında bir değişiklik yapmamışlardır. Tamamı ile Türkçe olan “kara” ve “bağ” kelimelerinin bir araya getirilmesinden “Karabağ” sözcüğü meydana getirilmiştir. “Yaklaşık olarak” yedinci yüzyıldan sonra “Karabağ” adı kullanılmaktadır (Aslanlı, 2013:36).

“Karabağ”, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin olan doğal sınırlarını Azerbaycan’ın Aras ve Kür ırmaklarıyla “Sevan Gölü’nün” meydana getirdiği büyüklüğü on sekiz bin km² olan bir alandır. Dağlık Karabağ ve Karabağ coğrafi bakımdan farklı bölgelerdir. Yüksek dağlar ve bu dağları kesen derin vadilerden Dağlık Karabağ meydana gelmektedir. Doğudan batıya 35–60 km ve kuzeyden güneye 120 km uzaklıktadır. Toplamda 4392 km²’lik bir alana sahip olan Dağlık Karabağ, tüm Azerbaycan arazisinin yaklaşık %5’dir (Aslanlı, 2015).

Şekil 2.1. Karabağ coğrafyası

Kaynak: <http://www.aljazeera.com.tr>

Küçük Kafkasya sağık sahasına has iklim özelliklerinin, Karabağı'nın coğrafi özellik ve konumunu belirlemesi söz konusudur. Ermenistan'la beraber Karabağı, Küçük Kafkasya sahasının 2 büyük bölgesinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Mustafayev, 2013: 282). Azerbaycan'ın öteki bölgelerine kıyasla coğrafi koşullar açısından Karabağı bölgesinde mühim farklılıklar bulunmaktadır. Bölge iklim açısından üç ayrı kuşakta bulunmaktadır. Bunlar; orta sıcak, orta soğuk ve soğuk kuşaktır. Şırlan, Turşu benzeri Karabağı dağlarında farklı mineral su kaynakları mevcuttur. Ayrıca bu bölgede hayvancılık ve tahılcılıkta yapılabilmesi mümkündür (Gözlek, 2008: 6-7).

Karabağı'nın doğusunda Ağcabedi, Berde, Fuzuli, Mirbeşir ve Ağdam bulunmaktadır. Kelbecer ve Laçın batısında; Kasım İsmail ve Şaumyan kuzeyinde ve Gubadlı ve Cebraıl güneyinde bulunan ilçelerdir. İdari açıdan Karabağı özerk ili Mardakert (Celabert), Martuni (Havaşen), Askeran, Şuşa ve Hadrut olmak üzere 5 bölgeye ayrılmıştır. Şuşa eski idari merkezi Mankendi (Stepanakert) ise vilayetin yeni idari merkezidir. 2 il, 6 ilçe ve 220 köyden Karabağı medyana gelmektedir. Ayrıca 17 mahalleden oluşmaktadır. Ayrıca birkaç köy hariç 12 yerleşim yeri tamamı ile Azerbaycanlılardan oluşmaktadır (Kutuban & Mevlüt, 2017)

Yukarı Karabağı, “Küçük Kafkas Dağlarının” güneyinde yer almaktadır. Kuzeyde “Murov Dağlarından” başlayan bölge “İran'la Azerbaycan” arasındaki doğal hudut olan Aras nehrine dek gitmektedir. Karabağı, Batıda beş yüz km'lik Ermenistan'la sınırı olmasından dolayı pek çok zaman sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Oldukça önemli bir konuma sahip olan Karabağı, jeostratejik ve jeopolitik bakımdan oldukça önemlidir. Karabağı, bölgenin hakim noktasında bulunmaktadır. Yani İran, Ermenistan ve Azerbaycan'ı kontrol altında tutabilecek bir konumu bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bölgenin hakimiyetine sahip olan devletin Trans-Kafkasya'nın da pek çok arazisini kontrol edebilmesi söz konusudur. Öteki milletler tarafından bölge bu özelliğı sayesinde hep dikkat çekici bulunmuştur (Dönmez, 2020).

2.2. Bölgenin Ekonomisi

Sahip olduğu su kaynakları, zengin habitadı, saf havası, gür yeşil çimenleri ve kışın kar örtüsüyle Karabağı, Azerbaycan Türk neşriyatında cennet olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda bölge madeni kaynakları açısından da oldukça zengindir (Özyılmaz, 2014).

“Penah Ali Han” (1747-1759) ve “İbrahim Halil Han” (1759-1806) dönemlerinde Karabağ ekonomisinde gelişmeler meydana gelmiştir. Ancak ekonomi sonraki dönemde Rusya ve İran arasında ortaya çıkan savaştan dolayı gelişme gösterememiştir. Karabağ ekonomisi üzerinde olumsuz etki yaratan birçok olay yaşanmıştır. Bunlar; “İran şahlarının” tarihi devinim içerisindeki sınır ihlalleri ve hukuksuz toprak kazanımları ile “Rusya ile İran’ın” bölge özelinde güttükleri bölücü ve feodal çatışma ve savaşlardır (Aras, 2008: 137-145).

1805 senesinden itibaren Çarlık Rusya tarafından Karabağ Hanlığı veriye bağlanmış ve 1822 senesinde işgal edilmiştir. Bölgenin Ermenileştirilmesi süreci Çarlık Rusya’sının Karabağ’ı işgal etmesiyle başlamış olmaktadır. 1828 senesinde İranla Çarlık Rusya’sı Türkmençay Anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşma sonrasında bölgenin Ermenileştirilmesi süreci daha amaçlı ve yoğun şekilde sürdürülmüştür. Bu şekilde Ermeniler, Çarlığın bütün desteğini almaya başlamıştır. Dolayısıyla Karabağ’ın ekonomik yaşamında gün geçtikçe Ermenilerin daha etkili olması söz konusudur (Mutallimov, 2014).

Bakü’de petrol üretimin gerçekleştirilmekte olduğu iltizam sisteminin 1872 senesinde kaldırılmasıyla Azerbaycan ekonomisinde genellikle Ermenilerin ağırlıkları oluşmuştur. Azerbaycanlılar petrol üretimin gerçekleştirildiği toprakların yüzde beşini satın almaktadır. Buna karşın Ermenilerin bu toprakların yüzde ellisini alması söz konusudur. Öyleki Bakü’deki büyük ve orta ölçekli 167 petrol firmasının 55 tanesi Ermenilere aittir (Latifaci, 2012).

Karabağ ekonomisinde 21.yüzyılın başlarında ise genellikle tarıma dayalı olan firmalar bulunmaktadır. Bu yıllarda ipekçilik, halı dokuma, şarapçılık ve pamukçuluk üstünlük sağlamıştır. Bu çerçevede hızlı olmasa da Karabağ ekonomisinin geliştiği söylenebilmektedir. Aynı zamanda söz konusu bu gelişmenin kapitalist bir karaktere sahip olduğu söylenebilmektedir (Aras, 2008: 137-145).

Karabağ’ın statüsü Sovyetler Birliği döneminde “özerk bölge” şeklinde ifade edilmiştir. Bölgenin iktisadi kalkınmasında hem Azerbaycan’ın bünyesinde bulunması hem de özerk bölge statüsü taşıması olumlu etkiler yaratmıştır. Bölge ekonomisi Sovyetler Birliği döneminde gün geçtikçe iktisadi bakımdan gelişme göstermiştir. Yaşanan bu gelişme Ermenilerin bölgeye karşı bulunan ilgisini arttırmıştır. Ayrıca Karabağ’ı Azerbaycan’a demir yolları ve elektrik istasyonları bağlamaktadır. Bu

şekilde merkezi bir konuma Karabağ bulunabilmektedir. Karabağ, Azerbaycan'ın öteki bölgelerine kıyasla coğrafi konumu ve zengin doğal kaynakları ile beraber bölgenin gelişmesinde etkili olmuştur. Karabağ sahip olduğu tüm bu özellikleri sayesinde ülke ekonomisinde lokomotif güç işlevini almıştır. İlin ekonomisi genellikle tarıma dayalıdır. Makine üretimi, mobilya, ağaç ürünleri üretimi, elektronik ve dokuma alanında ise sanayisinin yoğunlaştığı söylenebilir. Karabağ'da, Sovyetler Birliği'nde toplam üretilmekte olan elektronik ürünlerin yüzde 507'si üretilmektedir. Ayrıca genellikle ülke artış hızına kıyasla, sanayi ürünleri üretiminin yıllık artışı da daha fazladır (Aras, 2008: 137-145).

1923-1963 senelerinde ise bölgenin sosyo-ekonomik göstergelerinde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. 1963 senesinde bölgede bulunan 1,4 bin traktör ve 670 yük kamyonu tarımda yaşanan değişimleri kanıtlar niteliktedir. 1940 senesiyle sanayi üretimi kıyaslandığında ise, 1963 senesinde yüzde 341, elektrik enerjisi üretiminin de yüzde 945 yükseldiği karşımıza çıkmaktadır (Mahmudov, Şükürov 2005: 35).

Sovyetler Birliği'nde 24 Mart 1988 yılında "1988-1995 senelerinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC), Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'nin Sosyal-Ekonomik Kalkınmasını Hızlandırmaya İlişkin Önlemler Hakkında" olan kararın onaylanması söz konusudur. Şehrin genel kalkınması için kararda 400 milyon manat ayrıldığı görülmektedir. Bu kararın uygulanması noktasında ise özel bir emir verilmiştir. Fakat Ermenilerin bu onayın arkasında bulunduğu düşünülmüştür. Bu şekilde Azerbaycan'dan Dağlık Karabağ'ı ayırarak Ermenistan ile birleştirmek olduğu fark edilmiştir. Niyetin böyle olduğunu 1988-1993 senelerinde meydana gelen gelişmeler ortaya koymaktadır. Öyle ki Ermeniler, bu mücadelenin ardından Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisi ele geçirmiştir. Azerbaycan SSC'nin ekonomik bölgeleri arasında GenceKazak, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Abşeron'dan sonra Dağlık Karabağ'ın sanayisi 4.sırada bulunmaktadır (Aras, 2008: 137-145).

Bölge ekonomisi ve alt yapısı, Karabağ'ın işgalinde ciddi kayıp ve zararlar yaşamıştır. Bu işgal ile zengin yerüstü ve yeraltı kaynakları hedef alınmıştır. Mermer, demir filizi, altın, maden suları, akik, alçı, krom, cıva, akik ve perlit bölgede en çok bulunan metaller olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca dinlenme alanları açısından bölgenin ciddi bir potansiyeli bulunmaktadır. Fakat işgal altında olmasından dolayı

Ermenilerin emellerine hizmet edecek biçimde ve sürdürülebilir kalkınma anlayışından uzak olarak tıbbi kaynakların kullanılması söz konusudur (Aras, 2015).

Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında bulunan doğal kaynakları, Ermeniler yağmaladığı Azerbaycan Ekoloji ve Tabii Servetler Bakanlığı tarafından açıklanmıştır. Aynı zamanda bakanlık, Yukarı Karabağ'da yer alan birtakım altın yataklarının uluslararası firmalarsa satıldığı hakkında belgelerin olduğunu ortaya atmıştır. İşgal edilen bölgelerde bulunan ağır askeri gereç ve araçlar topraklarda büyük yarıklara neden olmuştur. Ayrıca önemli oranda atılmış olan mermiler ve toprağa yerleştirilen mayınlardan dolayı da bu arazilerin bitki çeşitleri ve toprak örtüsü ciddi zararlar görmüştür. Bilhassa yamaçlara yerleştirilmiş olan askeri mühimmatların neden olduğu yarıklar boyunca akan yatış sularından ötürü ciddi derinliklerde mesafeler meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra üretim sisteminin tarım sektöründe doğru kurulmamasından dolayı ülkenin toprak sahalarında erozyonlar oluşmuştur. Neticede inşaat- dağ ve maden malzemeleri sanayisinde yapılan çalışmalar ile ülkenin “4,3 bin hektar” bölümü kullanılamaz olmuştur (Aras, 2008: 137-145).

Ermenistan'da 1970'li senelerin sonlarına doğru Metsamor Nükleer Santrali inşa edilmiştir. Ancak tam manası ile bu santralden Ermenistan'ın elektrik gereksinimi giderilememiştir. Santralin çalışmaları 1989 senesinde durulmuş ardından 1995 senesinde tekrardan başlatılmıştır. Ermenistan'ın bu şekilde öteki ülke haklarının güvenliğini tehdit etmeye başladığı görülmektedir. Atık sorunları santralin çalışmaya başlaması ile beraber ortaya çıkmıştır. İşgal altında olan ve senelerdir boş olan köyler ve ormanlıklar ateşe verilmiştir. Bazı köyler yerle bir edilmeye başlamıştır. Bir yandan Azerbaycan halkına ait özellikleri bulunan alanları yıkarken diğer taraftan Ermeniler tarafından kendi nüfusunun yerleştirilmesi amacı ile yeni konutlar inşa edilmeye başlanmıştır (Yüksel, 2014).

İşgal altında bulunan “Küçük Kafkas'ın” dağlık bölgesi aslında “Azerbaycan'ın” büyük orman bölgesini oluşturmaktadır. Toplamda 246.7 bin hektar koruluk ve orman bu bölgede bulunmaktadır. Komşu ülkelere ormanlarda kesilmekte olan ağaçların taşındığı görülmüştür. Bu şekilde nadir ağaçların yakılması ya da kesilmesi ekolojik terör şeklinde ifade edilebilir. Ermeniler tarafından birtakım Avrupa firmaları aracılığı ile Azerbaycan ormanlarından kesilmiş olan ağaçlar komşu ülkelere taşınmaktadır. Bu

şekilde ağaçlar piyasaya sunulmaktadır. Örneğin Tuğ ve Hadrut yaşam alanlarında yol yapılması için orman alanlar ortadan kaldırılmıştır (Gasımlı, 2018).

Azerbaycan Karabağ'ın işgal edilmesi ile birlikte “72 bin hektar topraktan” sağladığı “200 bin ton tahıl, 4 bin on tütün, 100 bin ton süt, 730 bin ton üzüm ve 20 bin” etten mahrum kalmıştır. Dolayısıyla ekonomisinde önemli zararlar meydana gelmiştir (Naskali, Şahin, 2002: 470). Azerbaycan'ın sahip olduğu maden suyu rezervlerinin %40'ı, “cıva ve perlit rezervlerinin tümü, inşaat v.b. materyallerin %35-60'ı, su rezervlerinin %8'i ve ormanlarının yaklaşık %24'ü Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarında kalmıştır. Toplamda 13197.5 hektar değerli orman sahası ve 6 jeolojik varlık işgal edilen alanlarda bulunmaktadır” (Aras, 2008: 137-145).

Ayrıca işgal neticesinde 160 tane köprü, 2500 tane transformatör, “2 bin km doğal gaz hattı”, 14.5 bin km uzunluğunda elektrik hattı, “25 bin km olan karayolu (asfalt ve şose)”, 35 bin numara kapasiteye sahip telefon santralleri, 240 km kanalizasyon hattı ve , 2.3 bin km su hattı zarar görmüştür. Bunun yanı sıra işgal edilen topraklarda Bakü-Stepanakert-Nahçıvan doğal gaz boru hattı ve “4 havaalanı akü-Ağdam ve Horadiz-Ordubad demiryolu hatları da” kalmıştır. Azerbaycan ekonomisinde önemli olan 310'dan fazla sanayi müessesesi de işgal altında olan topraklarda bulunmaktadır (Aras, 2008: 137-145).

2.3. Göç Kavramı ve Bölgenin Demografik Yapısı

Tarih boyunca hem içsel sebepler hem de dışarıdan zoraki etmenlerin etkisi ile beraber gönüllü şekilde toplumların yaşamış olduğu kavram göç olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde pek çok dünya kamuoyunun ve biliminin ilgi alanına göç kavramının girmesi ile beraber, olgu üzerinde daha fazla durulmaya başlanmıştır. Göç kavramı pek çok bilim alanında farklı şekillerde değerlendirilmektedir (Aksoy, 2012).

Göç kavramı sosyolojik manada başta coğrafi, ekonomik ve siyasi olmak üzere öteki sebepleri de ele almaktadır. Bu sebeplerin birbirleri ile olan ilişkisi ve göç yaşayan kişilerin geçirmiş oldukları kültürel değişim problemi de ele alınmaktadır. Geçmiş dönemlerde genellikle tarihi bir veri olarak göçler değerlendirilmektedir. Bugün ise, sosyoloji bilimi yaşanan geçleri çok boyutlu şekilde değerlendirmeye almaktadır (Özkul ve Vermez, 2009:145-149).

Topluluk ya da kişilerin zorla veya fiili ikametgâhlarını isteyerek, belli bir zamanı kapsayacak ya da kalıcı biçimde yapılan fiziki mekân değişimleri göç olarak tanımlanabilmektedir. Tanımda da belirtildiği üzere gönüllü veya zorunlu şekilde göçün yaşanılabilmesi söz konusudur. Kişilerin kendi beklenti ve arzuları doğrultusunda bir şehirden başka bir bölge veya şehre yapılan hareketlilik, gönüllü göç olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın farklı kuvvetlerin etkisi ya da zorlaması ile kişilerin kendi istekleri dışında yaptıkları hareketler zorunlu göç olarak tanımlanmaktadır. Güvenlik, sosyal ve ekonomik hususlarda devletler tarafından verilen kararların gerçekleştirilmesi evresinde nüfusta meydana gelen hareketlilik, zorunlu göçe örnek olarak gösterilebilmektedir (Aksoy, 2012.).

Bunun yanı sıra, uluslararası hukuk belgelerinde belirtilen siyasi kriterlerden ziyade iktisadi sebepler ile daha iyi bir yaşam sürebilmek amacı ile vatandaşı olduğu ülkeden başka bir ülkeye göçen insan göçmen olarak ifade edilmektedir.

Vatandaşı olduğu ülkelerden göçmenlerin korunmaya devam edilmesi söz konusudur. Bu kişiler kendi istekleri doğrultusunda bu yolculuğa başlamaktadır. Göçmen politikaları çerçevesinde göçmen kabul eden ülkeler tarafından başvurular ret ya da kabul edilmektedir. Bu manada söz konusu ülkelerin ana “bir insan hakkından doğan sorumlulukları” bulunmamaktadır (Özkul ve Vermez, 2009:145-149).

Göçün çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar iç ve dış göç olarak karşımıza çıkar. Uluslararası sınırlar içerisinde yapılan topluluk hareketleri iç göç olarak tanımlanmaktadır. Ülke sınırları dışında kişilerin yer değiştirmesi ise dış göçtür (Güreşçi, 2016). Bu kavramsallaştırma içerisinde Karabağ halkının yaşamış olduğu göç kavramının nerde olduğunu belirlenmesi amacı ile daha fazla açıklama gerekmektedir. Bölgede bulunan aktörlerin tutumu hem ekonomik hem de politik çıkar ve hesaplamalar bakımından bu husus tartışmaya açıktır.

Genellik zorunlu şekilde yaşadıkları bölgeyi terk etmeleri gereken kişiler, mülteci olarak ifade edilmektedir. Doğal afet, siyasal şiddet, yoksulluk ya da toplumsal çatışmadan kaçan kişiler genel olarak mülteci olarak nitelendirilmektedir. Esasında mülteci algısı hukukta özel bir durumu belirtecek biçimde değerlendirilmektedir. Esasında sosyalist blok ülkelerinden kaçarak Batılı devletlere sığınan bireyler hukukta mülteci olarak tanımlanmaktadır. 1951 tarihli mülteciler statüsüyle alakalı Birleşmiş Milletler Sözleşmesinde mülteci tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre; dini, ırkı,

tabiiyeti, siyasi fikri ya da belli bir gruba mensup olmasından dolayı, zulme uğrayacağı için haklı nedenler ile korku duymasından ötürü vatandaşı olduğu ülke dışında yer alan ve bu ülkenin korunmasından faydalanamayan veya korkudan dolayı kendi faydalanmayı arzu etmeyen kişiler mültecilerdir. Aynı zamanda tabiiyetinin bulunmaması durumunda ve bu çeşit olaylar neticesi daha önceden yaşamış olduğu ikamet ülkesinin dışında yer alan, oraya geri dönemeyen ya da korkudan ötürü dönmeyi arzu etmeyen kişiler de mülteci sıfatı ile değerlendirilmektedir.

Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin tanımladığı şekliyle sonraki senelerde mülteci tanımına tam manası ile uymamasına karşın zorunlu göç kurbanları meydana gelmiştir. Bu doğrultuda yeni bir olgu ortaya çıkmıştır. Mültecilik ve zorunlu göç bu durumda aynı görünmesine karşın aslında ayrı bir olgudur (Bozbeyoğlu, 2015).

Azerbaycan'da zorunlu göç olgusuna karşılık mecburi göçün olgusundan yararlanılmaktadır. Dağlık Karabağ probleminin silahlı bir çatışma halini almasıyla birlikte Azerbaycan sınırları içinde yer alan Dağlık Karabağ ve çevresinde bulunan alanlarda hayatlarını süren, etnik kökeni fark etmeden göçe zorlanan Azerbaycan vatandaşları söz konusu bu olgu belirtmektedir. Bir taraftan bu göçkün vatandaşların gereksinimlerini gidermeye çabalayan Azerbaycan idaresi diğer taraftan kalıcı çözüm yolları bulmak için uğraşmaktadır. Bu önlemler doğrultusunda kişilerin kaydedilmesi ve onlara bir konum verilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır (Özkul ve Vermez, 2009:145-149).

Asırlara göre Karabağ nüfusunda pek çok değişiklik meydana gelmiştir. Fakat kesin şekilde nüfus hususunda söylenebilecek 2 konu bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir;

- 1) Karabağ'da 1850'li yıllara kadar nüfusun çoğunluğunu hep Azeri Türkleridir.
- 2) 1850'den sonra Ermeniler, Rusların da yardımıyla beraber bölgede ilk olarak nüfus dengesini sağlamışlardır. Ardından ise, Azeri Türklerini azınlığa düşürerek kendilerinin bir çoğunluk yaratması söz konusudur (Gözlek, 2008: 9).

Karabağ'da 1897 senesinde bir nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayım doğrultusunda 415.721 kişi kaydedilmiştir. Bu rakamın yüzde 57'si (235,304) Azerbaycanlılar ve yüzde 42'si (172,875) Ermeni olarak tespit edilmiştir. Bir başka

kaynakta ise 1897 senesinde 900,000 Ermeni'nin Güney Kafkasya'da hayatını sürdürdüğü ifade edilmiştir. Bu sayının 1908 senesinde bulunan kayıtlara bakıldığında 1,3 milyona eriştiği görülmektedir. Yani göç ettirme politikası neticesinde 1 milyon Ermeni'nin bölgeye gönderildiği karşımıza çıkmaktadır. Yalnızca Ermenileri değil, Ruslar tarafından da bu bölgeye başka Hristiyan halkları da göç ettirilmiştir. Örneğin politika çerçevesinde 1805- 1907 senelerinde 150.000 Yunan, Polonyalı ve Alman, 250.000 Rus bölgeye göç etmiştir (Çapraz, 2015).

Demografik ve tarihi verilerden hareketler bu bölgede Ermeniler tarafından bir hak talebinde bulunulması oldukça güçtür. Dolayısıyla Rusların da desteğini alarak Ermeniler devamlı şekilde bölgede bulunan Ermeni nüfusunu yükseltmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda Türk (Azerbaycanlılar) nüfusunun azalması için de çabalamaktadırlar. Rusya'nın destekleri doğrultusunda bu baskılar 19.yüzyılda devam ettirilmiştir. Yirminci yüzyılda ise, "Sovyetler Birliği" kontrolünde baskılarını sürdürmüşlerdir (Özkul ve Vermez, 2009: 149).

Ermenilerin nüfusu 20.yüzyılın başlarında artmayı sürdürmüştür. Güney Kafkasya'da 1912 senesinde gerçekleştirilen nüfus sayımı neticesinde Ermenilerin sayısı yüzde 22 olarak belirlenmiştir. Yani yüzde üçlük bir artış meydana gelmiştir. Daha sonra tarımcılık sektörü hakkında 1917 senesinde bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Bu sayımda da Karabağ'da bulunan Ermenilerin sayısı 170,000 (yüzde 36) şeklinde tespit edilmiştir. Burada yüzde 62'de Azerbaycan sayısı olarak belirlenmiştir. Müslüman nüfusun Karabağ genelinde oldukça fazla olmasına karşın Şuşa kazasında Ermenilerin sayısı daha çok olmuştur. Şu anda Dağlık Karabağ olarak bilinmekte olan toprakları da barındıran "Şuşa kazasında" doğal olmayan göçler neticesinde 1886 senesinde gerçekleştirilen sayımda yüzde 58,2'lere Ermeni sayılarının arttığı görülmüştür. Ayrıca doğal olarak yüzde 41,5'lere kadar Azerbaycanlıların sayıları düşmüştür (Yalçın ve Yalçın, 2016).

Bu kazada 77.189 Azerbaycanlı ve 94.785 Ermeni olmak üzere toplamda 171.954 kişi yaşamıştır. Toplam 180,832 kişiden 96,018'inin Ermeni ve 78,226'sının Azerbaycanlı olarak 1915 senesinde belirlenmiştir. Azerbaycan'ı işgal eden Bolşevik Rusya'sı yönetim sisteminde birtakım değişiklikler gerçekleştirmiştir. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi 27 Haziran 1923'te Karabağ'ın dağlık arazilerinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde kurulmuş olup, Cebayıl, Şuşa ve Cevanşir illerinin

sağlık arazileri bu bölgenin kapsamında yer almaktadır. Kurdistan, Cebrayıl ve Ağdam arazileri Karabağ'ın diğer kısmında bulunmaktadır. 1924'te onaylanan bir kararname ile özerk cumhuriyetin bünyesine “Şuşa'ya ait Şuşa ve Hankendi”, Cevanşir kazasına ait 62 köy dahil edilmiştir. Ayrıca Kubadh kazasına ait Kale deresi köyü ve Karayagin kazasına ait 30 köyde bölgeye katılmıştır. Bu adımların hepsi planlı biçimde atılmıştır. Çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu arazilerin bir özerk cumhuriyetin bünyesinde toplamak bu adımların asıl hedefidir. Çünkü bu şekilde çoğunluğun sağlanması durumundan kolay şekilde arazi talebinde bulunabilecekleri düşüncesi vardır (Mahmudov, 2010: 564-568).

4372 kilometre yüz ölçümüne sahip olan Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti'nin yönetim şekli beş ilden meydana gelmektedir. Bu şehirler ise; Mardaket, Şuşa, Eskeran, Hadmt ve Martuni'dir. Karabağ'ın nüfus yapısı hakkında Sovyetler Birliği'nin kurulmasının ardından farklı senelerde nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Bu sayımlara bakıldığında belgeler arasında önemli tutarsızlıkların olduğu göze çarpmaktadır. Dağlık Karabağ'da yaşayan nüfus 1886 rakamları doğrultusunda 41'i Azerbaycanlı ve %52'si Ermeni'dir. Ayrıca 1915 senesinde hayatta 171.954 kişi kalmıştır. Bunlardan 94.785' i Ermeni, 77.189 kişisi Azerbaycanlıdır. Kayıtlara 1916 senesinde bakıldığında ise, 96.018'inin Ermeni, 78.226'nın Azerbaycanlı olduğu toplamda 180.832 kişi görülmüştür. Ancak bu durum 1926 senesinde olan kayıtlarda farklıdır. Burada Dağlık Karabağ'ın toplam nüfusu 125.300 şeklinde kaydedilmiştir. Bu toplam nüfus içerisinde Ermenilerin 111.700 (%89) olduğu ortaya konulmuştur. “12.600 (%10.1)” gibi oldukça az bir kısmının ise Azerbaycan Türkü olduğu kayıtlara yansıtılmıştır (Mustafayev, 2013)

Azerbaycan'ın nüfus durumunda bilhassa Birinci Dünya Savaşı zamanında 1897-1926 senelerinde mühim değişimler meydana gelmiştir. Bu dönemde bilhassa Rusların ve Ermenilerin sayısında artış yaşanmıştır. Ermenistan ve Gürcistan'dan XX. yüzyılın başlarında doğal artım ile birlikte planlı biçimde Azerbaycan'a Ermeni gruplar getirilmiştir. Dolayısıyla yapay biçimde toplam nüfusa oranla Ermenilerin sayısı artmıştır. Bu kişiler çoğunlukla Bakü'nün mühim endüstri merkezlerinin olduğu arazilerde yaşamaktadır. Ermeni-Azerbaycan çatışmaları yüzyılın başlarında yaşanmıştır. Bu çatışmalar neticesinde “Bakü'de Ermeniler, Şamahı'da, Kuba'da ve Azerbaycan'ın başka şehirlerinde pek çok Müslümanı öldürmüştür.” Bu şekilde bir

soykırım gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla pek çok insanın ölmesi nüfusa da yansımıştır. Ermeniler Bakü'den ve öteki alanlardan Türk ordusunun desteği ile beraber kovulmuştur. Bu doğrultuda 1897 rakamları ile 1926 rakamları karşılaştırıldığında ise, ülke çapında 1926 senesinde Ermeni nüfusun yüzde 25'e kadar mühim şekilde düştüğü görülmektedir. Ermenilerin sayısı 1926-1939 seneleri arasında yüzde 2,6 yükselmiştir. Ancak toplam nüfusta bu rakam neredeyse hissedilmemiştir (Mahmudov, 2010: 564-568).

Nüfus yapısının 1939-1959 seneleri arasındaki seyri ele alındığında İkinci Dünya Savaşı'nı göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ermenilerin sayısı 1926 senesi rakamlarına göre yüzde 12,3'den yüzde 11,9'a düşmüştür. Bu azalma 1970'li senelerde de devam ederek yüzde 9,4'e kadar gerilemiştir. Bu doğrultuda Ermenilerin toplam sayısı 483.500 olmuştur. Bu kişilerden Dağlık Karabağ bölgesinde 121.100'u ve Bakü şehrinde 207.500'u bulunmaktadır. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde de geriye kalan kısım hayatını devam ettirmektedir (Mahmudov, 2010: 564-568).

Ermenilerin sayısı Dağlık Karabağ arazisinde 1939 senesinden itibaren ciddi biçimde düşmüştür. Çünkü hem Ermenistan'ın diğer kent ve köylerine Ermeniler göç etmiş hem de nüfus artımı düşmüştür. Azerbaycanlıların sayısı 1959'lu senelere göre 1979 senesinde yüzde 13,8'den yüzde 23'e artmıştır. Böylece bölgede Azerbaycanlıların nüfusu yirmi sene içerisinde yüzde on yükselmiştir. Eğer bu hız ile Azerbaycanlıların artımı sürseydi, birkaç yılın ardından bölgede hayatını süren Ermeniler ile Azerbaycanlıların sayısı eşit hale gelecekti. Bu şekilde bölgenin tek sahibi olarak Ermenilerin kendilerini göstermesi mümkün olmayacaktır. Bu durum bazı uzmanlar tarafından 1980'li senelerin sonlarında Dağlık Karabağ münakaşasının başlama sebepleri arasında ele alınmaktadır (Özyılmaz, 2014).

Azerbaycan genelinde toplamda 576,234 kaçkın bulunmaktadır. Buradaki dağılıma bakıldığında ise, 570.466 Azerbaycan Türkü, 4798 Kürt ve 357 Anadolu Türkleri karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca 516 Rus ve 97 diğer azınlıklar bulunmaktadır. İl ve ilçe dağılımında ise, 153,392 kişi ile çoğunlukla Bakü'de bulunmaktadır. Ayrıca 50.155 Fuzuli, 49,446 Bedre, 15,468 İmişli, 43,679 Sumgayıt, 15,065 Terter, 16,986 Laçın, 20,609 Akdam, 11,559 Yevlah ve 17,954 Sabirabat ilinde bir yoğunluk olduğu söylenebilmektedir (Özkul ve Vermez, 2009: 148-151).

Azerbaycan arazilerine Ermenistan devletinin tecavüz ettiği söylenebilmektedir. Bu doğrultuda Dağlık Karabağ ve çevresinde yer alan şehirlerden neredeyse 1.000.000 kişi göçmen olarak vatandaşlığını bırakıp kaçmak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla yaşamlarını göçmen şeklinde sürdürmektedirler. İşgal altında olan arazilerde şu anda Azerbaycanlı grup bulunmamaktadır. Ermenilerin sayısında ise bir bilinmezlik bulunmaktadır. Öyle ki ortada bir sahteleştirme vardır. Ermenistan'da ve Karabağ'da meydana gelen iktisadi koşulların güç olması bu arazilerde yer alan Ermenilerin başta Rusya yer almak üzere yabancı ülkelere akın etmesine yol açmıştır. Ancak bu gerçeklik resmi kayıtlarda göz önünde bulundurulmamıştır. Dolayısıyla kayıtlığın güvenilirliği tartışma konusudur. Bu arazilerde halkın göçüne engel olmak amacı ile Ermeni yetkililer tarafından tedbirler alınmaktadır. Aynı zamanda bu arazilere yabancı ülkelerde hayatlarını devam ettiren Ermenilerin gelip yerleşmeleri için onları özendirilmektedirler (Yılmaz, 2013).

2.4. Karabağ Bölgesinin Tarihi

Yer aldığı konumdan ötürü Karabağ bölgesi jeopolitik ve siyasi bakımdan bölge devletlerinin dikkatini çekmektedir. Başta Azerbaycan Cumhuriyeti devletinde Karabağ önemli bir yere sahiptir.

Dünyada en eski kişilerin yer aldığı yerlerden biri olarak Karabağ karşımıza çıkmaktadır. Bilim adamları tarafından bu bölgede Azıh mağarasında yer alan “eski insan- “Azıhontrop”un” yaşının yaklaşık olarak 1,2 milyon yıl kadar eskiye götürülebileceği ortaya konulmuştur. Kanıtlanmış bir bilgi olmasına karşın halen 1,2 milyon yaşın genel kabul görmediği söylenebilmektedir. Ancak mağarada yer alan insanın çene kemiğinin minimum 300-500 bin senelik olduğu bilgisi kabullenilmektedir. Aynı zamanda Tağlar mağarasında bundan 80- 100 bin sene önceki yaşama dair kalıntılara rastlanılmıştır (Aliyev ve Keskin 2006).

Karabağ bölgesinde ara devirlerde yaşama dair kanıtlarda vardır. Bu topraklarda milattan önce (M.Ö.) dördüncü binyıldan itibaren hayatlarını süren kişilerin kimlikleri hakkındaki bilgilere de ulaşılabilir. M.Ö. dördüncü binyılda Hürriiler adı veriler Türk kavminden olanların Kafkasya geldiği ve Karabağ'a yerleşmiş olduğu ortaya konulmaktadır. Hürriilerin M.Ö. ikinci binyıla ilişkin olarak da bu bölgedeki hayatları ile alakalı kanıtlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bölgede M.Ö. birinci bin yılın

başlarına doğru Urartular ortaya çıkmıştır. Arından yine Türk boyları arasında yer alan Sakaların bölgeye yerleştiği bilinmektedir (Latifaci, 2012).

Bu bölgede Ermeniler ise kendi iddialarına karşın ancak M.Ö. altıncı ve yedinci yüzyıldan sonra yer almıştır. Karabağ bölgesinde “M.Ö. 250’lerde Oğuzların Üçoklar boyundan olan Arsaklar ve M.S. 1. yüzyılda Kafkasya Türk Albanları bulunmuştur. Ardından 2. yüzyılda Romalılar, 3. yüzyılda Sasaniler, 6. yüzyılda Hun Türkleri ve 7. yüzyılda Hazar Türkleri’nin” bu bölgeye hükmetmesi söz konusudur. Karabağ bölgesi 7.yüzyıldan itibaren dönemin İslam kuvvetlerinin idaresinde bulunmuştur. Burada 642 senesinde Arap İslam orduları ve 646 senesinde ise, Müslüman Oğuzlar hükmü başlamıştır. Bölgede 8.yüzyıla gelindiğinde ise, Müslüman yönetime karşı isyanlar başlamıştır. Türk kökenli Babek’in liderliğinde bahsi geçen isyanlar en üst seviyeye erişmiştir (Aliyev, 2006:5-9).

Bu isyan 837 senesine gelindiğinde yenilgiye uğratılmıştır. Bu doğrultuda isyancıların lideri Babek 838 senesinde Samire şehrine götürülüp, idam edilmiştir. Saç Oğulları adındaki Müslüman Türk Beyliği ise, 892-930 seneleri arasında bölgeyi hakimiyeti altına almıştır. Bölge XI yüzyıldan itibaren de Selçukluların akımına şahit olmuştur. Burası Alp Arslan ve Melik Şah tarafından baştan iskan edilmiş olup Karabağ bölgesi 1256 senesinden itibaren İlhanlıların idaresine geçmiştir (Aliyev, 2006:5-9).

Buralar 1396 senesinden sonra Kıpçak seferinden gelen Timur’un orduları tarafından işgal altına alınmıştır. Bölgede genellikle XV yüzyıl süresince Akkoyunluların idaresi sürmüştür. Osmanlıların XIV yüzyılın sonlarında almasına kadar ise Safeviler bölgenin idaresine sahip olmuştur. Karabağ Hanlığı ise, “Penah Ali Bey’in” önderliğinde XVIII yüzyılın başlarında kurulmuştur. Ancak XVIII yüzyılın sonlarına doğru dış saldırılar fazlalaşmıştır. Bu durum neticesinde yalnızca 1797 senesi olmak üzere kısa bir zamanda merkezi Azerbaycan’ın güney (şu anki İran) bölgelerinde yer alan Gacar Türklerinin idaresi altına Karabağ bölgesi girmiştir. Buna karşın genel olarak bağımsızlığını koruduğu görülmektedir (Memmedzade, 1998).

Çarlık Rusya’sı Karabağ Hanlığını 1826 senesinde işgal altına almıştır. Gacar idaresi ve Rusya arasında bulunan savaşlar neticesinde 1828 senesinde Türkmençay Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Karabağ Hanlığı Rusya’ya bağlanmıştır. Rusya ve Osmanlılar arasında ise 1828-1829 seneleri arasında bir savaş

meydana gelmiştir. Bu savaşta Karabağ Hanlığının tekrardan bağımsızlığını elde edebilmesine fayda sağlamamıştır. Bunun yanı sıra 1825-1826 senelerinde Gacar idaresinde bulunan topraklardan 18.000 Ermeni Karabağ bölgesine getirilmiştir. Ayrıca getirilen Ermeni sayısı 1828 senesinde 50.000 ve 1829 Osmanlı-Rus Edirne antlaşması ile de 84.000 civarındadır (Aliyev, 2006:5-9; Açıkaya, 2010).

Şekil 2.2. 19. yüzyılda Karabağ bölgesi

Kaynak: <http://turkbilimi.com>

Bu süreç içerisinde “Anadolu’dan ve şu an İran topraklarından minimum bir milyon Ermenin göç ettiği ya da göç etmeye zorlandığı dönemin Rus tarihçileri tarafından ortaya atılmıştır.” I İrevan, Nahçıvan ve Nikolay hanlıklarının topraklarını barındıran coğrafya üzerinde bu göçler neticesinde Ermeni bölgesi inşa edilmiştir. Bu şekilde uzun senelerdir bir Ermeni devleti kurulmasını isteyen Rusya amacına ulaşmıştır (Aliyev, 2006:5-9).

Ermenistan’ın başkenti Erivan’da 1967 senesinde “XVIII yüzyılda Ermeni-Rus ilişkileri” adlı kitap basılmıştır. Bu kitapta (s. 204-205’de); “daha 19 Mayıs 1783 tarihinde Knyaz G.A.Potyomkin, II Yekatrina’ya ‘fırsat bulunca Karabağ’ı hemen Ermenilerin kontrolüne vermek ve bu şekilde Asya’da bir Hristiyan devleti kurmak

amacı ile gerekli olanları gerçekleştireceğiz” şeklinde ifadelere yer verilmiştir. Dolayısıyla Rusya’nın bu denli büyük göçlerin yaşanmasında menfaat sağladığı unutulmamalıdır. Ayrıca burada bulunan Müslümanların da (Türklerden de) önemli bir bölümü Gacar idaresinde bulunan topraklara göç etmesi sağlanmıştır. Çarlık Rusya’sı yaşanan bu denli göçe karşın 1832 senesinde yapılan resmi sayımlar doğrultusunda Karabağ bölgesi nüfusunun yüzde 34,8 Ermeni ve yüzde 64,8 Türk (Azerbaycanlı) olarak belirlenmiştir. Fransa’da 1887 senesinde “Nouveau Dictionnaire de Geographie Universelle” (“Yeni Evrensel Coğrafya Sözlüğü”) adlı kitap yayınlanmıştır. Bu kitapta yer alan Karabağ maddesinde toplam nüfus 250,000 olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda bu nüfusun minimum yarısının Azerbaycan Türkleri ve kalanın Ermeniler ve bazı Rus ve İranlılardan meydana geldiği ifade edilmiştir. Öyle ki Karabağ konusunda Ermenistan kaynaklarında dahi “göreceli olarak” sessizliğin olduğu dönemlerde XIX yüzyıl başlarında Ermeni nüfusun “Karabağ bölgesinde” azınlıkta olduğu belirtilmiştir. Bu seneler için Erivan’da 1972 senesinde yayınlanan “Batı Ermenistan’ın Rusya’ya birleştirilmesi” adlı kitapta (s. 562), “Karabağ’da 12 bin” ailenin olduğu yazılmıştır. Bu 12 bin ailenin ise yalnızca 2500 kişinin Ermeni ailesi olduğu ifade edilmiştir (Aslanlı, 2015).

“Karabağ’ın Akdere (eski Mardakert) rayonunda” 1978 senesinde Bölgeye Gelişlerinin “150. Yılı Anıtını” Ermeniler dikerek, buraya sonradan geldiklerini bir başka şekilde ortaya konulmuştur. Ancak olayların tekrardan 1980’li senelerde ateşlenmesi ile beraber anıt yıkılmıştır. Anıtlı alakalı fotoğraf ve vidolar bulunmaktadır. XIX yüzyıl sonlarında ve XX yüzyıl başlarında da farklı isyanlar ortaya çıkmıştır. Fakat Karabağ bölgesi 1918 senesinde dek Çarlık Rusya’sında Azerbaycan’ın bir bölgesi olarak (Gence Guberniyası’na bağlı olarak) şeklinde bulunmayı sürdürmüştür (Alizade, 2013).

Komünist Partisi Kafkasya Bürosunun 5 Temmuz 1921 tarihinde gerçekleştirdiği genel kurul istişaresinde Azerbaycan’ın kontrolündeki bölgeye “muhtariyet hakkı” verilmesi söz konusudur. Dağlık Karabağ’ın bu karar doğrultusunda tekrardan Azerbaycan’ın sınırları içinde Azerbaycan’a otonom bir bölge şeklinde kaldığı söylenebilmektedir. Aynı zamanda bu karar Dağlık Karabağ’a dahili muhtariyet vermiştir. Bu şekilde Azerbaycan’a olan bağlılığı bir kez daha onaylamış olmuştur. 7 Temmuz 1923 senesinde Azerbaycan hükümeti tarafından buna

uygun şekilde Azerbaycan'ın Şuşa ili olmak üzere Dağlık Karabağ'ın Muhtar Vilayet olması kararı kabul edilmiştir. Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanamayacağı İngiliz Sovyet uzmanı Dr. Harold Shukmen tarafından ifade edilmiştir (İbadov, 2006: 87).

3. KARABAĞ SORUNU

3.1. Karabağ Sorununun Niteliği

3.1.1. Dondurulmuş Çatışmalar ve Dağlık Karabağ Uyuşmazlığı

Dağlık Karabağ bölgesinde her dönemde toprak hakkında çatışmaların meydana gelmesine karşın herhangi bir çözüm sağlanamamıştır. Dolayısıyla Dağlık Karabağ problemine çatışmalar açısından bakılması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'ne 1555 yılında, İran'a 1735 senesinde ve Çarlık Rusya'ya 1828 senesinde Karabağ bölgesinin hakimiyeti verilmiştir. Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında 1921 senesinde bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma doğrultusunda Azerbaycan'a bırakılması söz konusudur. 1922 senesinde SSCB'ye Azerbaycan'ın dahil olmasının ardından ise bölge otonom olmuştur. Sovyet dönemi öncesinde Ermeni nüfusunun azınlıkta olmasını belirten Azerbaycanlılar nüfusun sonradan arttığını belirtmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından bağımsızlıklarını bildirmiştir. İlk olarak Dağlık Karabağ'da çoğunluğa sahip olan Ermeniler tarafından Ermenistan'a bağlanmak istenmiştir. Ardından da Karabağ bölgesi şeklinde referandumla bağımsızlıklarını ilan etmeleri söz konusudur. Fakat bu bağımsızlık ilanı, uluslararası alanda kabul edilmemiştir. Aynı zamanda uzun zamandır durağan olan Dağlık Karabağ uyuşmazlığı yeniden gündeme gelmiştir. Dolayısıyla Azerbaycan-Ermenistan arasında ciddi çatışmalar yaşanmıştır.

1988 senesinden itibaren SSCB idaresinde bulunan Azerbaycan topraklarında hayatlarını süren Ermeni halkı tarafından protestolar başlatılmıştır. Bu protestoların amacı ise; sistematik şekilde bağımsız bir devlet sağlamak ya da Ermenistan idaresine bağlanmaktır. Bu çerçevede başlatılan protestolar şiddet eylemleri halini almıştır. Dinsel, tarihi, kültürel farklılıklar, etnik, dilsel, iktisadi ve siyasal sebeplerle Ermeni nüfusu, Dağlık Karabağ bölgesinde self determinasyon hakkından yararlanmak amacıyla ayrımcılık hareketi başlatmıştır. Bu hareket kısa bir zaman içerisinde etnik çatışma ve şiddet hareketleri haline gelmiştir (Isayev, 2018).

Yaşanılan bu olaylar 1992 senesinde pek çok kişinin yaşamını yitireceği sıcak savaş haline gelmiştir. Dağlık Karabağ savaş neticesinde Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Ermenistan topraklarının üçte biri ve Azerbaycan topraklarının beşte biri kadar bir yüzölçümü olan Dağlık Karabağ, savaşın bitiminde ateşkes ilan edilmesi ile beraber günümüze dek donmuş çatışma durumunu muhafaza etmiştir. 8-9 milyon

nüfusa sahip olan Azerbaycan’da günümüzde 1 milyondan çok mülteci yaşamaktadır. Bu mülteciler Dağlık Karabağ bölgesinden Ermenistan işgali esnasında kaçmıştır. Kaçkınlar olarak adlandırılan bu mülteciler senelerdir unutulmuş ve donmuş bir diğer mülteci problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Ermeni ve Azeri halkları arasında devletlerarası ilişkilerin ötesinde birbirlerine karşı donmuş bir münakaşanın bulunduğunu gözler önüne sermektedir (Özkul ve Vermez, 2014).

3.1.2. Ermenilerin Kafkasya Bölgesine Göçü

1830’lu senelerde itibaren Türkmençay Antlaşması’nın verdiği göç izni doğrultusunda Ruslar; Türkiye, İran ve Rusya’dan Ermenilerin Karabağ’a göç etmesini sağlamışlardır. Karabağ için Rusların neden olduğu bu göçler sosyal ve nüfus bakımından mühim değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu göçler ile Rusya iki konuyu amaçlamıştır. Bunlar; kendine tampon bölge yaratmak ve kendilerine yakın duran Ermenilerden yararlanarak sınırlarını güvence almaktır. Göç olayları Rusya tarafından oldukça önemli görülmektedir. Çünkü Slavlaştırma politikasını izlemesi söz konusudur. Ermeni nüfusunun bölgede bulunan nüfusunu yükseltmek amacıyla çabalayan Ruslar, bu konuda başarı elde etmişlerdir. Karabağ, Erivan ve Nahçıvan ise, göçün en fazla yaşandığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen bu göçler ile Ermenilerin uygun yerlere yerleşmesi sağlanarak, Ermeni devletinin kurulması arzu edilmiştir.

Olaylar nüfus bakımından ele alındığında uzun zamandır bölgenin bir göç dalgası altında olduğu karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan aleyhine ve Ermenistan lehine olduğu iddia edilen Sovyetler Birliği dönemindeki göçlerden dolayı Karabağ bölgesinin demografik yapısında değişimler meydana gelmiştir. Bölgede yer alan Azeri halk, Ermeniler tarafından şiddet ve baskı görerek göçe zorlanmıştır. Bu nedenle Ermeniler lehine olan bir nüfus yükselmesi ortaya çıkmıştır (Bayramov, 2019).

Göçlerin yaşanmasından önce var olan nüfus ile yaşanmasının ardından olan nüfus arasında ciddi farklılıkların olduğu görülmektedir. Türk nüfusu Karabağ bölgesinde çoğunluğu temsil etmiştir. Buna karşın azınlığı ise Ermeni nüfusu belirtmiştir. Ardından bu durum Kafkasya bölgesine gerçekleştirilen Ermeni göçüyle değişmiştir. Bu çerçevede Ermeni nüfusu bölgede yükselmiştir. Buna karşın Türk nüfusunda ise, bir azalma meydana gelmiştir. Sayısal olarak Azerbaycan’da

Türkmençay Antlaşması'nın ardından %64,8'den %58'e Türklerin oranı düşmüştür. Ermenilerin payı ise, yüzde 34,8'den yüzde 42'ye artmıştır (Pehlivan, 2016, s.99).

Bu iskan politikasının Rusya tarafından gerçekleştirilmesinin altında 2 ana neden bulunmaktadır. Kafkasya'da bulunan etnik yapıyı göç siyasetiyle değiştirerek, buralarda uzun zamanlı hakimiyet yoluna gitmesi bu nedenlerden ilki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgeye bu amaç çerçevesinde Kafkasya dışından gelen Ermeniler yerleştirilmiştir. Bu şekilde Kafkasya'da bulunan Müslüman halkın basit şekilde idare edilmesinin önü acıkmıştır. Bir diğer neden de Osmanlı ve İran'ın yani komşu ülkelerin işgali esnasında Dünya devleti olabilmek amacı ile orada hayatını süren Ermenilerin gücünden yararlanılmak istenmesidir. Bu şekilde Azerbaycan sahasında yapay olan bir Ermeni bölgesi meydana getirilmiştir (Gökçe, 2011, s.1112).

Bunun yanı sıra Ermeniler tarafından göç ettikleri bölgelerde yer alan Türklere hem maddi hem de manevi açıdan önemli zararlar verilmiştir. Ayrıca bölgede hayatlarını süren Türkleri kendi uluslarından atmaya başladıkları da söylenebilmektedir. Bölgede yer alan halkın can güvenliğine zarar vermelerinin yanı sıra mimari eserlerde de zararlara neden olmuşlardır. Göç ederek yerleştikleri bölgelere Ermeniler tarafından yeni isimler verilmiştir. Bu şekilde bölgedeki Türklerin izlerinin silinmesi için çabalamışlardır. Aynı zamanda Ermenilerin lehine olacak şekilde Karabağ bölgesinde nüfus oranlarında değişimlerin yaşanması sonucunda bölgenin Ermenistan'a bağlanması adına faaliyetlere başlamaları söz konusudur.

3.1.3. Kafkasya'daki Belirsizlik ve Savaşın Temel Sebepleri

Çok hızlı ancak kansız olan bir sürecin ardından Eski Sovyet Cumhuriyetleri bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Ancak kısa zamanda bu devletlerarasında bulunan ilişkilerin iş birliği ve uyum çerçevesinde devam ettirilmesinin çok basit olmadığı anlaşılmıştır. Üç sebepten dolayı Orta Asya ve Kafkasya'da olan belirsizlik ve istikrarsızlığın yaşandığı belirtilmektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ne şekilde politik bir çerçeve yaratacağı konusunda bilinmezliklerin olması bu nedenlerden ilkidir. Yeni bağımsız devletlerin yepyeni bir ekonomik ve siyasal döneme zorlanmaları ve bunun toplumsal istikrarsızlığa neden olması ise ikinci nedendir. Son olarak da Sovyetler Birliği'nin yarattığı kısıtlayıcı ortam yok olunca yeni devletlerin geçmişten gelen problem ve karşıtlıkları ateşleyip gün yüzüne çıkartmasıdır. Toprak anlaşmazlıkları bu problemler arasında en önemlisidir. Yeni

siyasal gerçeklerin meydana getirdiği en mühim problemlerden biri 1980’li yılların sonunda Ermenistan ve Azerbaycan arasında tekrardan ateşlen ve 1992 senesi içerisinde Ermenistan devletinin desteğinde bölgede bulunan Ermeni silahlı grupların giriştiği ve soykırım özelliğini alan bir katliamla doruğuna ulaşan Dağlık Karabağ problemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Allahverdiyev, 2010).

Bilhassa milliyetçilik akımının etkisinde olan Ermeni aydınları ve din adamları, 19.asırda ortaya çıkan fikir akımlarından hareketle Büyük Ermenistan Devleti’ amacını belirlemiştir. Ermeniler için bu amaç ulaşılması gerekli olan en mühim nokta olarak nitelendirilmiştir. Fakat Ermenistan’ın sınırları o dönemde belli değildir. Ayrıca bir Ermeni Devleti oluşturulacak bölgede, Ermenilerin çoğunlukta olduğu bir alan bulunmamaktadır. Buna karşın milliyetçi Ermeniler tarafından ayrılıkçı çalışmalara başlanmıştır. Bu çerçevede Azerbaycan Türkleri çatışmaya girmeleri söz konusudur. Ermeniler tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nda da isyan çıkartılmıştır. Bu şekilde o alandan tehcir edilmişlerdir. Günümüzde hayatlarını sürdükleri yerler haricinde olan Ermeniler bu doğrultuda bulundukları alanlardan çekilmişlerdir. Dolayısıyla kendi toprakları dışında hayatlarını sürdükleri son bölge olan Dağlık Karabağ Ermeniler tarafından kaybedilmemek istenmektedir.

İlk olarak Ermenilerin ulusal ideolojileri olan Hai-Taht doktrini ve bu ideolojiden faydalanmayı arzu eden büyük güçlerin politikalarına dikkat etmek gerekmektedir. Bu konu Ermenistan’ın işgal politikasının mahiyetinin anlanmasında önem arz etmektedir. Coğrafi bakımdan Ermenistan kapalı bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem denize çıkışı bulunmamakta hem de önemli ticaret merkezlerine ve denizlere olan bağlantılarının da güçlü olmaması söz konusudur. Dolayısıyla Ermenistan bu açığı kapatmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda “jeopolitik konumu” daha iyi olan komşularına karşı ithamlarda bulunmaktadır. Ayrıca Hai-Taht doktrinine sıkı biçimde sarılmış durumdadır. Komşu devletlerin sınırlarını tehdit eden bu doktrin bölgede bulunan “istikrarı bozmayı” amaçlamaktadır. Aynı zamanda doktrin, kendi ulusal ideolojilerinin temelini meydana getirmektedir. Burada hedef aldığı ülkeler arasında ise Azerbaycan ve Türkiye yer almaktadır. Ermeniler tarafından ilk olarak, her 2 devletten de Büyük Ermenistan’ uğruna toprak almak amacı ile öncelikle tarihin tahrif edilmesi ve mitoloji düşüncelerin meydana getirilmesi planlanmaktadır (Şihaliyev & Yılmaz, 2015).

SSCB idaresinin başında 1985 senesinde Mihail Gorbaçov geçmiştir. Bu şekilde ülkede yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Bu dönemde yankı uyandıran 2 politika uygulamaya konulmuştur. Bunlar; “perestroyka” (yeniden kurma) ve “glasnost” (açıklık) politikalarıdır (Yazıcı, 2019). SSCB içinde bulunan Ermeni aydınlar tarafından Gorbaçov ile ilişkilerini geliştirmiştir. Aynı zamanda Ermenistan’a Azerbaycan içindeki DKÖB’yi bağlama konusunda da umutlandıkları görülmektedir. Moskova ve Ermenistan’daki Ermeni çalışmaları arttırılmıştır. Bu şekilde en kısa sürede Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan’dan koparılması ile birlikte Ermenistan’la birleştirilmesi faaliyetlerine hız verilmiştir. Karabağ Bölgesinde hayatını süren Ermeniler tarafından ayrılıkçılık özendirilmektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi amacıyla alt yapı oluşturmaktadırlar. SSCB’nin hem içinde hem de dışında önemli propagandalar gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan içinde yaşanan Ermeni nüfusunda kültürel ve iktisadi açısında sorun yaşadığı Ermeniler tarafından ileri sürülmektedir. Ayrıca bütün temel haklardan yoksun bırakıldıkları konusunda iddiaları ortaya atmışlardır. Fakat SSCB’nin o dönemde hiçbir cumhuriyetinde Moskova’nın haberi bulunmadan alınması söz konusudur. Bütün yetkililer SSCB içinde Moskova’da bir araya gelmektedir. Aynı zamanda idarenin çok fazla baskıcı ve merkezi olduğu söylenmektedir.

Azerbaycan’da bulunan Ermeni nüfusun o dönemde Azerbaycan genelinde ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nde daima toplumsal, kültürel, iktisadi ve politik alanlarda geniş özgürlük ve hakları bulunmaktadır. Özerk bölgenin yerel yasama organı olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Millet Vekilleri Sovyeti’nin başkanı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin son Anayasasına göre; Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti (Azerbaycan Parlamentosu) Başkan Yardımcısı olarak da görevlidir. Bunun yanı sıra Özerk bölgenin Mahkeme Başkanının da Azerbaycan SSC’nin Yüksek Mahkeme üyesi olması söz konusudur. Ermeni kökenli kişiler bahsi geçen dönemde Azerbaycan da genel nüfus içinde sahip oldukları oranlarla karşılaştırılamayacak oranda pek çok mühim vazifede görevlidir (Aslanlı, 2015, s.47-48).

Bölgede etnik gerilim, Sovyetlerin dağılma sürecine girmesi ve zayıflamaya başlamasıyla beraber yeniden gündeme gelmiştir. SSCB’de 1980’li senelerin ikinci yarısından itibaren ideolojik, siyasi, sosyal ve jeopolitik sistemde hızlı biçimde

değişimler meydana gelmiştir. Bu değişim sonucunda bütün siyasi ve hukuki kural ve kriterler alt üst olmuştur. Ayrıca Sovyet topraklarında sosyalist sistemin çökmesi neticesinde belirsizlik ve karışıklıklar oluşmuştur (Söker, 2017, s.558-559). Geçmişten itibaren 2 toplumun birbirine karşı güvenmediği ve önyargılı olduğu görülmektedir. Sözde “Ermeni soykırımı” iddialarından dolayı Ermeniler tarafından Azerbaycanlılar düşman olarak nitelendirilmektedir. Esasında bu durum konunun temelini oluşturmaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerinin Sovyetler Birliği döneminde baskı altında bulunurken daha normal olduğu söylenebilmektedir. Fakat bu durum Sovyetlerin sağılma sürecine girmesi ile beraber değişmiştir. Daha önceden duran ateş yeniden 2 toplum arasında alevlenerek etrafa yayılmıştır (Efegil ve Kasımlı, 2015).

Dağlık Karabağ bölgesine Ruslar tarafından Ermeni nüfusunun yerleştirilmesinin ardından Karabağ’da Ermeniler nüfus çoğunluğu elde ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bu çerçevede Karabağ’ın kendilerine verilmesini istemişlerdir. Karabağ bölgesinde Türkmençay Antlaşması’ndan önce Türklerin nüfusu çoğunluktadır. Fakat Ermeni göçlerinin bölgeye yapılmasının ardından Azerbaycan nüfusunda önemli derecede düşmüştür. Çünkü Türklere karşı Ermeniler tarafından soykırımlar yapılmıştır. Ayrıca Türklerin yurtlarından atılması da söz konusudur. Buradan hareketler esasında zorla Ermenilerin nüfus çoğunluğu sağladığı söylenebilmektedir. Devlet kurabilmek için Ermeniler tarafından hak talebinde bulundukları Azerbaycan topraklarında terör örgütü kurulmuştur. Halka karşı saldırılarda bulunan bu örgütler pek çok kişinin yaşamını yitirmesine yol açmıştır (Yeşilot, 2018)

3.1.4. Sovyetler Birliği’nin Çöküşü ve Karabağ Sorununun Ortaya Çıkışı

Dünyada 1980’li senelerin sonlarında dünyada ekonomik ve siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler neticesinde sosyalizm sistemi çökmeye başlamıştır. Ayrıca Sovyet idaresi ülkesinde egemenliğini kaybetmeye başlamıştır. Ülkeleri bu siyasi ortamda Ruslar tarafından işgal edilen uluslar milli bağımsızlık hareketine girişmişlerdir. Bu şekilde bağımsızlıklarını sağlamışlardır. Aynı zamanda Sovyetlerin çöküşüne hız kazandırmışlardır (Aziz, 2013). SSCB’de yaşanan sosyal, siyasi ve jeopolitik sistemdeki değişimler, var olan bütün siyasi ve hukuki kural ve kriterleri bütünü ile değiştirmiştir. Eski Sovyet topraklarında sosyalist sistemlerin çökmesi ile beraber karışıklıklar ve belirsizlikler meydana gelmiştir. Kafkasya, Sovyet sistemin en

çok etki yarattığı coğrafyalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyetlerin ardından Kafkasya'nın genelinde çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca Ermenistan ve Azerbaycan arasında Güney Kafkasya'da Sovyetlerin çöküşü esnasında başlayan mücadeleler halen etkisini devam ettirmektedir. Soğuk Savaş döneminin ardından ortaya çıkan en yıkıcı bölgesel savaşlardan biri olarak Dağlık Karabağ çatışması karşımıza çıkmaktadır (Hekimoğlu, 2014).

Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması hususunda Ermenilerin çabaları Sovyetler Birliği döneminde sonuca ulaşamamıştır. Gorbaçov dönemindeki Glasnost ve Perestroyka politikalarından cesaretle Ermeniler tarafından Dağlık Karabağ konusu yeniden yirminci yüzyılın sonunda gün yüzüne çıkartılmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hız kazandığı zamanda 1987 senesinde Ermeniler tarafından dağlık Karabağ nüfusunun çoğunluğunu meydana getirdikleri öne sürülmüştür. Bu çerçevede Moskova'ya başvuruda bulunarak Bölgenin Ermenistan'a bağlanması talep edilmiştir. Fakat Karabağ'ın sınırlarının değiştirilmesinin mümkün olmadığı Gorbaçov tarafından ifade edilmiştir. Ermeniler tarafından bu tepki karşısında bölgedeki çalışmaları hızlandırılmıştır. 12 Temmuz 1988 senesinde Ermeniler tarafından Dağlık Karabağ'ın özerk bölge şeklinde resmen bağlandıkları ilan edilmiştir. Birleşme planı doğrultusunda Ermenistan Parlamentosu tarafından Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ bölgesi ile birleşme kararı 1 Aralık 1989'da verilmiştir. Moskova ise bu karara tepki vermiştir. Azerbaycan'ın onayının bulunmamasından dolayı parlamentonun bu kararının Sovyet Anayasası'nın 78. Maddesine aykırı olması söz konusudur. Ayrıca Azerbaycan tarafından da bu adımlar tepkiyle karşılanmıştır. Fakat tüm bu durumlara rağmen Ermenistan tarafından aynı tavır kapsamında çalışmalara devam edilmiştir. Karabağ bölgesi 9 Ocak 1990 yılında sosyal ve ekonomik gelişme planıyla Ermenistan planını bir araya getiren bir karar verilmiştir. Bu sürecin Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında bir çatışma halini alması üzerine Azerbaycan hükümeti tarafından Karabağ bölgesinde olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Fakat çatışmaların sona ermesinde bu karar etkili olamamıştır. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın öteki alanlarına da sıçrayan çatışmalardan dolayı Sumgayıt ve Bakü Ermenilerin saldırısı neticesinde kanlı çatışmalar meydana gelmiştir.

Kızıl ordu birlikleri 19 Ocak 1990 senesinde karadan, denizden ve havadan Azerbaycan'a çıkartma düzenlenmiştir. Bu şekilde minimum 130 kişinin ölümüne ve

yüzlerce insanın yaralanmasına neden olmuşlardır. Bu olay Azerbaycan tarafından 20 Ocak soykırımı şeklinde nitelendirilmiştir. Azerbaycan, bu çatışma ve olaylar sürecinde bağımsızlık mücadelesine hız kazandırmıştır. Azerbaycan'ın 30 Ağustos 1991 senesinde bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Ermenistan tarafından da bağımsızlık ilan edilmiştir. Ermeniler, 1991 senesi kasım ayında Rus görevlilerini, gazetecileri ve Azerbaycan'ın önemli üyelerini taşımakta olan helikopteri düşürmüşlerdir. Meydana gelen bu olayda helikopterde yer alan bütün kişiler hayatını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra Ermeniler tarafından bu tarihlerde pek çok önemli ve olumsuz olay yaşatılmıştır.

1991 senesinin sonlarına doğru Ermenistan Cumhuriyeti Parlamentosu tarafından Azerbaycan'ın bir parçası şeklinde DKÖB'yi gösteren hiçbir uluslararası anlaşmayı tanımayacağı ile alakalı bir karar verilmiştir. Halen alınan bu kararın yürürlükte olması, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı alenen bir saldırıyı belirtmektedir. Uluslararası hukukun ana prensipleri arasında bulunan devletlerin bütünlüğüne saygı prensibine bu kararın uymaması söz konusudur.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde bölgede yaşanan çatışmaların hız kazanmasında etkili olan olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylar arasında Azerbaycan içinde Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan yıkılışına kadar olan dönemde Dağlık Karabağ Özerk bölgesi adlı yapının meydana getirilmesi ve bu Yapı içinde Ermenilerin etnik yoğunluğumuz sağlanması yer almaktadır. Ermenistan'a DKÖB'nin Birleştirilmesi amacı ile kapsamlı hazırlıkların Sovyetler Birliği içinde ve dışında devam ettirilmesi de çatışmaların alevlenmesinde etkili olmuştur. İlk olarak karşılıklı şekilde etnik nefretin arttığı söylenebilmektedir. Ayrıca Ermenistan-Azerbaycan sınırlarında ve Azerbaycan içinde eski DKÖB coğrafyasında da çatışmalar başlamıştır. 1992 senesi haziran ayından itibaren ise, bu çatışmalar savaş halini almıştır (Hodaloğulları, Z., & Aydın, 2016).

Savaşın karakteri, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Ermenistan'la Azerbaycan'ın bağımsızlığı doğrultusunda farklılaşmıştır. Ayrıca çatışma, Sovyet ordusunun silah depolarından alınmış olan ağır silahlar ile daha şiddetli hale gelmiştir. Dolayısıyla iki tarafından da kayıp sayısı yükselmiştir. Resmen Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ise, Azerbaycan büsbütün savunmasız hale gelmiştir. Ermeni ve Rus askeri birlikleri 1992 senesi süresince sınır boyunca Azeri Türkünün yerleşim

alanlarını ve köyleri yağmalamıştır. Bu şekilde buradaki kişileri katlettikleri görülmektedir (Mustafayev, 2014).

366 sayılı Rus askeri birliğinin desteğini de alarak 1992 senesinde Ermeniler tarafından Hocalı rayonuna saldırılmıştır. 25-26 Şubat'ta gerçekleştirilen bu saldırı ile beraber bölgede var olan tek hava üstünü işgal etmişlerdir. Azerbaycan tarafından bu durum soykırım olarak nitelendirilmiştir. Öyle ki olayda 500'den çok Azerbaycanlının ölümüne neden olunmuştur. Silah tedarikin sağlanması bakımından havaalanının Ermenistan tarafından işgal edilmesi önemli avantajı da beraberinde getirmiştir. Pek çok yabancı devlet ve uluslararası kuruluş tarafından Hocalı soykırımına sert bir tepki verilmiştir. Ancak Ermenistan'a karşı bir yaptırım uygulanmamıştır (Özdaşlı, 2021). Hocalı'nın ardından Ermeniler, Şuşa ve Laçın'ı hedef olarak almıştır. Kısa bir zaman içerisinde ise Ermeniler amaçlarına erişmişlerdir. Bu doğrultuda Dağlık Karabağ açısından önem arz eden ve çoğunluğunun Azerbaycanlılardan meydana geldiği Şuşa 8 Mayıs 1992 senesinde işgal altına alınmıştır. 17 Mayıs'ta da Laçın işgal edilmiştir. Burası hem stratejik bakımdan önemli hem de hayat koridoru olarak görülmektedir. Böylece Laçın ve Şuşa'yı alan Ermenistan, Dağlık Karabağ ile fiziksel bir bağ oluşturabilmiştir. Ermeni saldırıları 27 Mart- 3 Nisan 1993 seneleri arasında da sürmüştür. Bu saldırılar neticesinde Azerbaycan'ın Kelbecer rayonu da ele geçirilmiştir. Bu işgal uluslararası tepkilere neden olmuştur. Aynı zamanda işgalin neticesi olarak Ermenistan-Türkiye kara sınırı kapatılmıştır.

3.1.5. Azerbaycan'ın Siyasi Yönetim Çabaları

Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde ettiği ve SSCB'nin çöktüğü dönemde yönetimde Ayaz Muttalibov bulunmaktaydı. İktidar Rus yanlısı bir tutum sergilemektedir. Rusya ise hem Azerbaycan'ın dış politikasında etkili olmuş hem de Dağlık Karabağ bakımından önemli aktörlerden birisidir. Başarılı bir politika izleyemeyen Muttalibov problemi daha da büyötmüştür. Ayrıca bu şekilde sorun uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Karabağ probleminin giderilmesi, toprak bütünlüğünün sağlanması ve bütün çabalara karşın devamlı olarak Ermenistan'ın işgallerinden dolayı başarı elde edememiştir. Rus yanlısı olmasına karşın Muttalibov Rusya'dan beklemiş olduğu desteği görememiştir. Ermenistan'ın yanında duran Rusya birliklerini doğrudan işgallere dahil edilmiştir. Bu durumların sonucunda ise işgal büyöümüştür. Büyük bir hayal kırıklığıyla Muttalibov yeni çözümler bulmaya

çalışmıştır. Bu doğrultuda İran'dan yardım talebinde bulunmuştur. Fakat problemin giderilmesinde İran aciz kalmıştır. İran'ında Ermeni tarafından yer alması ile Muttalibov tarafından son umut olarak Batı'ya yönelmiş ve yardım istenilmiştir (Karaca, 2015).

Karabağ problemini çözmek için “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu” 1992 senesinde kurulmuştur. Fakat sorunun giderilmesinde somut bir neticeye erişilememiştir. Ermenistan ve Azerbaycan kamuoylarının farklı beklentilerinin bulunması, problemin giderilmesindeki en mühim engeldir. Bunun yanı sıra Ermenistan ve Azerbaycan'ın AGİT üyesi olması ile birlikte bu problem uluslararası bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla BM'nin ve sonrasında bütün dünyanın gündemine Dağlık Karabağ problemi yerleşmiştir. Bu sorunla yakından ilgilenen Avrupa'nın mühim devlet adamları tarafından da AGİT doğrultusunda probleme müdahalede bulunulmaya çalışılmıştır. İlk olarak Birleşmiş Milletlerin Karabağ inceleme heyetine AGİT bir temsilci göndermiştir. Ardından problemlerin giderilmesinde daha aktif şekilde rol aldığı söylenebilmektedir. Laçın ve Şuşa'nın işgal edilmesinin ardından Muttalibov görevi bırakmıştır (Zengin, 2017).

Sovyetlerin yıkılmasından sonraki dönemde Azerbaycan'ın ilk yasal seçimlerini kazanan Ebulfaz Elçibey iktidara gelmiştir. Karabağ problemi yönetime başlayan Elçibey'in karşı karşıya kaldığı en mühim sorunlardan biri olmuştur. Karabağ'da süren savaş, o dönemde ülkenin pek çok probleminin altında yatan neden olmuştur. Savaşın durdurulması, ülkede iç siyasetin düzeltilmesi ve sosyo-ekonomik gelişimin sağlanması için gerekli olmaktadır. Ayrıca halkın huzur ve rahatının eskiye dönmesinde de bu durum önem arz etmektedir. Bunları analiz eden Elçibey tarafından Dağlık Karabağ problemi hükümetin ve Halk Cephesi Partisi'nin programının merkezine konulmuştur.

Dış politikada ise Batı yönlü bir tutum gösterilmiştir. Dolayısıyla Elçibey problemin giderilmesinde Batı kurumlarından destek beklemiştir. Dağlık Karabağ problemi iktidarda Elçibey'in olduğu dönemde tekrardan AGİT gündemine gelmiştir. Karabağ probleminin giderilmesi için yapılan Roma toplantısında 2 ana unsur ortaya atılmıştır. Bunlar; Azerbaycan tarafından Ermenilere haklar hususunda herhangi bir ayrımcılığın yapılmadığı ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tartışılmazlığıdır. Bahsi geçen bu 2 konu AGİT üyeleri tarafından kabul edilmiştir. Fakat bu konulara

Ermenistan karşı gelmiştir. Uluslararası alanda pozitif neticeler sağlayan Elçibey idaresi döneminde savaşın öteki alanlara sıçraması engellenememiştir.

Ermeniler uluslararası kamuoyunda yalnız kalmıştır. Fakat “Karabağ ve etrafında” yer alan toprakları işgal ederek yeni politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Yeni bir devlet kurduklarını öne sürerek Ermeniler tarafından bu statü ile AGİT toplantılarına dahil olmak talep edilmiştir. Bu istek ile esasında Azerbaycan’ın arzusu dahilinde ilerleyen AGİT toplantılarının geleceğini ipotek altına almayı arzu etmişlerdir. Öyle ki bu taleplerinde başarı sağlamışlardır. Bir taraftan AGİT toplantılarının sonraki ayağı ertelenmiştir. Öte yandan ise, uluslararası alanda da Elçibey hükümetinin sıkıntıya girmesine yol açmışlardır (Yılmaz & İsmayılov, 2011, s.6). Ermeni işgalini durduramayan Elçibey idaresi, toprak bütünlüğünü de sağlayamamıştır. Barış girişiminde bulunan AGİT başarı elde edememiştir. Dolayısıyla arzu eden neticelere ulaşılmamıştır. Ermenistan ile Azerbaycan’ı bağlamakta olan koridorlardan Kelbecer’e 27 Mart 1993 senesinde Ermeniler tarafından saldırı düzenlenmiştir. Rayonun tamamını 3 Nisan 1993 tarihinden itibaren ele geçirmişlerdir. Bir kısmı öldürülen Rayon nüfusunun diğer kısmı da mülteci statüsüne düşmüştür. İşgalin son bulması adına Azerbaycan yetkilileri tarafından uluslararası girişimler sürdürülmüştür. ABD, Türkiye, İran, Fransa, Pakistan, İtalya ve İngiltere tarafından Kelbecer’in işgalinin ardından olayı kınayan açıklamalar yapılmıştır. Dolaylı şekilde de olsa Ermenistan işgalci olarak değerlendirilmiştir. Ermenilerin işgali durmasının gerektiğini ifade eden BM Güvenlik Konseyi aynı zamanda işgal edilen bölgelerin terk edilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir (Aslanlı, 2011).

Elçibey idaresine karşı Azerbaycan’da darbeler başlamıştır. Ortaya çıkan bu karışıklıklardan Ermenistan faydalanarak Azerbaycan topraklarına karşı gerçekleştirdiği saldırıları fazlaştırmıştır. Ermeniler tarafından 26-28 Haziran 1993 senesinde Ağdere rayonunu ele geçirmişlerdir. Ağdam rayonunun önemli bir bölümünü ise, 23-24 Temmuz tarihleri arasında ele geçirmiştir. BM Güvenlik Konseyi tarafından bu durum karşısında 14 maddeden oluşan bir karar verilmiştir. Bu maddeler ile Ağdam’ın ve işgal edilen öteki bölgelerin hemen boşaltılması ve AGİT Minsk Grubu dahilinde çözülmesi üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda Ermenistan tarafından gereken bütün adımların gerekli olduğuna vurgu yapılmıştır. Ermenistan

ise, 11 Ağustos 1993 senesinden itibaren işgallerini daha hızlı şekilde sürdürmüştür. Bu çerçevede Cebayil ve Fuzuli'ye saldırmıştır. Azerbaycan- Ermenistan arasında yaşanan durumun daha kötüye gitmesinden endişelendikleri ABD'nin BM daimi temsilcisi tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca Ermenistan'ın işgal ettiği alanları geri vermesi ve işgal bölgelerinden çekilmesi hususunda da uyarılar vermiştir. Fakat kararların herhangi bir yaptırımının bulunmamasından dolayı Ermenistan saldırılarını sürdürmüştür (Aras, 2003).

BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uygun davranılmadığı 1993 senesinin sonlarında görülmüştür. Ayrıca Azerbaycan'ın işgal altında olan toprakların geri alınması mümkün olmamıştır. Problemin giderilmesi hususunda gerçekleştirilen girişimlerden başarı sağlanamamıştır. İktidara 10 Ekim 1993 tarihinde Haydar Aliyev gelmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan'ın dış politikasında bazı değişimler yapılmıştır. Uluslararası alanda ülkenin başarı sağlayabilmesinde toplumda istikrarın sağlanması gerekmektedir. Aynı zamanda devlet kurumlarının yeniden yapılanması, karşılıklı güven ortamının kurulması ve halk-devlet ilişkisinin güçlü hale getirilmesi de oldukça önemlidir. Haydar Aliyev tarafından bu doğrultuda Azerbaycan ve dünya düzeninin gerekli kıldıkları göz önünde bulundurulmuştur. Bu çerçevede gerçekçi ve yeni dış politikaya ve pragmatik yeniden yapılanmaya yöneldikleri görülmektedir. İlk olarak Azerbaycan ardından da bölgede huzur ve başarıyı sağlayacak olan ilişkilerin geliştirilmesi ve oluşturulması bu politikanın temelinde yer almaktadır (Yılmaz, 2013, s.82). Dağlık Karabağ ve Ermenistan tarafından yüzde yirmisi ele geçirilen toprakların geri alınması, Azerbaycan dış politikasını meydana getirmektedir.

Ocak-Mart dönemi küçük çaplı saldırıların düzenlendiği 1994 senesi ise, Rusya ve AGİT'in arabuluculuk girişimleri ile geçirilmiştir. Ateşkes rejimi de 12 Mayıs 1994 senesinden uygulamaya konulmuştur. Yaşanılan bu gelişmeler ile beraber Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına karşı işgalci saldırılarına ara verilmiştir. Aynı zamanda 2 ülke arasında bulunan savaş da durmuştur. Bugüne dek 1994 ateşkesinde sıklıkla ateşkes ihlal edilmiştir. Ayrıca bazı durumlarda bu ihlallerin savaşa dönüşeceği ile alakalı beklentiler meydana gelmiştir. Fakat resmi olarak bugüne dek ateşkes devam ettirilmiştir. Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarında kültürel bir soykırım yapılmıştır. Bu şekilde Azerbaycan mimarileri yok edilmiştir. Azerbaycan cephesinde de meydana gelen bu olayların uluslararası

kamuoyuyla paylaşılması sürdürülmüştür. Söz konusu bölgeye gerçekleştirilen faaliyetler bu savı doğrular niteliktedir (Süleymanov, 2013).

1996 senesinde Lizbon'da Haydar Aliyev döneminde AGİT Zirve toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda Ermenistan ve Azerbaycan problemine yönelik bir belge oluşturulmuştur. Bu belgede; Dağlık Karabağ nüfusunun güvenliğinin sağlanması, bölgeye kendi kendini yöneltme hakkının tanınması ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü Ermenistan'ın tanınması hakkında maddeler belirtilmiştir. Belgenin bütün üye ülkeler tarafından kabule dilmesine karşı Ermenistan tarafından reddedilmiştir (Yılmaz, 2013, s.84).

Haydar Aliyev'in aktif dış politikalarının ana unsurların Azerbaycan'a bağlı Hazar Denizi sahasında dan biri ABD'dir. 20 Eylül 1994 senesinde Azerbaycan ve Batılı firmalar arasında Asrın Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma petrol kaynaklarından beraber yararlanılmasını öngörmektedir (Aras, 2006). ABD, AGİK ve BM doğrultusunda bu anlaşmanın ardından aktif şekilde rol almaya başlamıştır. Aynı zamanda Dağlık Karabağ probleminin giderilmesi hususunda tarafları bir araya getirerek çalışmalar yürütmüştür. Azerbaycan tarafından ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Dağlık Karabağ probleminin giderilmesinde destek görmek arzu edilmektedir. Fakat ABS yalnızca vaat vermiştir. Bu konularda önemli bir adımı olmamıştır. Haydar Aliyev bu süreçte, ABD'ye 22 Temmuz- 1 Ağustos 1997 tarihlerinde resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. 2 ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini sağlayan bu ziyaretler aynı zamanda ABD'nin, Dağlık Karabağ probleminde daha etkin şekilde rol oynamasına destek olmuştur. İlişiklerde sahip olduğu petrol kozundan Aliyev'in oldukça iyi biçimde yararlandığı söylenebilmektedir. Aynı zamanda ABD tarafından 1991 senesinden itibaren meydana gelen negatif Azerbaycan imajını da önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bir yandan ülkede bulunan mühim düşünce insanları ile görüşerek ABD'de bir Azerbaycan lobisi meydana getirmeye uğraşan Aliyev tarafından öte yandan trilyonlarca değere sahip olan Azerbaycan petrollerinden de pazarlık konusu şeklinde yararlanılmıştır. Ayrıca Azerbaycan üzerinde büyük firmaların dikkatini çekmeye çabalamıştır. Nitekim bu konu da başarı da sağlamıştır. Gerçekleştirdiği diplomatik görüşmeler neticesinde Aliyev-Clinton arasında ortak bildiri imzalanmıştır. Bu bildiride; Dağlık Karabağ probleminin sene sonuna dek giderilmesi vurgulanmıştır. Bu konu hakkında bildiride

bir madde bulunmaktadır. Soğuk olan ilişkilerin bir nebze de olsa canlanmasına olanak tanıyan bu görüşme, dış politikada Aliyev'in önemli başarısı şeklinde değerlendirilmiştir.

31 Ekim 2003 tarihinde Haydar Aliyev'in vefat etmesinin ardından İlham Aliyev yerine gelmiştir. İlham Aliyev tarafından tekrardan Karabağ görüşmeleri başlatılmıştır. Karabağ probleminin giderilmesi için de bu dönem de 2 ana hedef politikada belirlenmiştir. Bu hedeflerden ilki, komşu ülkeler ile karşılıklı iş birliği ve anlaşmadır. Batı ve NATO ülkeleri ile yakın ve karşılıklı ilişkiler ise ikinci amaçtır. Bu amaçlar ile İlham Aliyev tarafından babasının dış politika unsurlarının genişletilmesi tercih edilmiştir. Haydar Aliyev tarafından erişilen noktadan devam ederek en baştan başlamamış olmuştur. Azerbaycan'a karşı 11 Eylül sonrasında büyük güçlerin bakış açılarının değişmesi söz konusudur. Yaşanan bu değişimin en mühim sebebi ise, uluslararası terörizm ile mücadele de vermiş olduğu büyük destektir. Bu dönemde ABD tarafından açıklamalarında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne destek olan ifadelere yer verilmiştir (Babayeva, 2013).

Barışçıl yollar ile Dağlık Karabağ probleminin giderilememesi halinde savaştan kaçınmanın mümkün olmadığı Azerbaycan tarafından ifade edilmektedir. Öyle ki bu ifade sadece lafta kalmamıştır. Bu çerçevede ülke genelinde seferberlik ilan edilmiştir. Aynı zamanda askerlik hakkındaki yasa değiştirilmiştir. Askeri bütçenin payı yükseltilmiş ve olağan üstü hal uygulamasına geçilmiştir. Tüm bu hususlar aslında barıştan ümidini kesmeye başlayan Azerbaycan'ın savaş hazırlığına başladığını göstermektedir. Dış politikada Aliyev döneminde Dağlık Karabağ ile alakalı başarılı olan mühim gelişmeler sağlanmıştır. Geçmiş senelere kıyasla Azerbaycan'a destek olan ve tezlerini kabullenen devlet sayısı yükselmiştir. Bunun yanı sıra uluslararası kurumlar tarafından gerçekleştirilen zirve, görüşme ve girişimlerde Azerbaycan lehine olan kararlar verilmiştir. Karabağ problemini ortadan kaldırmayı barışçıl yollar ile deneyen İlham Aliyev tarafından faaliyetleri sürdürülmektedir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması ve sağlanması ile alakalı uluslararası kamuoyunda ise, etkin propagandalar gerçekleştirilmektedir. Azerbaycan tarafından da petrollerden yararlanılmakta ve ordusu genişletilmektedir. Aynı zamanda pek çok devlette büyükelçilikler açtığı ve ülkenin tanıtılması amacı ile etkinlikler düzenlediği görülmektedir.

3.2. Dağlık Karabağ Sorunun Siyasi ve Hukuki Boyutları ve Tarafların Tezleri

Kafkasya’da etnik temele dayanan çatışmaların başında Dağlık Karabağ bulunmaktadır. Çünkü jeo-stratejik ve jeopolitik bakımdan önem arz etmektedir. Problemin tarafı olan Azerbaycan ve Ermenistan tarafından söz konusu toprakların kendilerine ait olduğu öne sürülmektedir. Bu çerçevede kanıtlayıcı nitelikte gerekçeleri her 2 ülkede ortaya koymaktadır. Hangi ülkenin bu topraklara ilk olarak geldiği ise, Dağlık Karabağ’ın hukuki statüsü üzerinde etkili olmayacaktır. Bu durum Dağlık Karabağ’ın tarihiyle alakalı Azerbaycan’ın kanıtlarının zayıf olduğu manası taşımamaktadır. Pek çok bilim insanı, problemin hukuk kuralları doğrultusunda giderilmesinin uygun olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla uluslararası hukuk açısından problemin değerlendirilmesinde yarar vardır (Aras, 2015).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 28 Nisan 1920 senesinde bağımsızlığını yitirmiştir. Böylece SSCB’ye katılmıştır. Bu durumun yaşanmasından hemen sonra Ermenistan hükümeti tarafından Azerbaycan’a karşı toprak iddialarını ortaya atılmaya başlanmıştır. SSCB Yüksek Sovyet’ine taşınan bu husus hakkında verilen karar ile 5 Haziran 1921 senesinde “Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a” bağlı kalması belirlenmiştir. Ayrıca Dağlık Karabağ bölgesine geniş özerk bölge statüsü verilmesi tavsiye edilmiştir. “Stalin’in Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a verilmesi kararı” Ermenistan tarafından hatalı olarak görülmüştür. “SSCB’nin DKÖB’ni Azerbaycan’a verilmesinden” ziyade bağlı şekilde kalmasını tavsiye etmesi bahsi geçen kararda göz önünde bulundurulması gerekli olan konudur. Öyle ki SSCB’ye katılmadan öncede Dağlık Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı olan bir alandır. Verilen bu karar ile beraber SSCB’ye katılmadan önce ve katılmasının ardından Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a bağlı olan bir alan olduğu kanıtlanabilmiştir (Aliyev, 2006: 50-60; Abdurrahmanlı, 2021).

Azerbaycan içerisinde Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığının temel sebebini aramak pek de doğru olmayacaktır. Büyük Ermenistan kurmak için Azerbaycan’dan Ermenilerin arazi istemesi durumunda sorunun meydana geldiği açıkça ortadadır. Bu durum Ermenistan SSCB Meclisi’nin 15 Haziran 1988 tarihinde “Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nin Ermenistan SSCB’nin terkiğine geçmesi ile alakalı” kararıyla belirtilmiştir. Azerbaycanlılar, bu anlaşmazlığın bir uzantısı şeklinde Ermenistan’dan toplum biçimde sürgün edilmiştir. Aslında daha ilk zamanlardan Ermenistan’ın

anlaşmazlığın tarafı olması söz konusudur. Dolayısıyla Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının temel nedeninin, hukuki herhangi bir gerekçeye sahip olmadan Ermenistan'ın toprak istemesi olduğu bir kez daha görülmektedir (Gökçe, 2011).

Dağlık Karabağ problemi “BM'nin Genel Sekreteri'nin temsilcisi F.Deng” tarafından ele alınmıştır. Ona göre, Karabağ ile Ermenistan ve Azerbaycan'ın ilişkilerinin asırlara dayanması söz konusudur. Ancak XX. yüzyılın başlarında bu problemin meydana geldiği unutulmalıdır. Azerbaycan ve Ermenistan Ekim ihlalinin ardından birer bağımsız devlet şeklinde Dağlık Karabağ için mücadele içerisine girmiştir. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğu görüşü 1919 senesinde Paris Barış Konferansında desteklenmiştir. Bu desteğini Azerbaycan'ın bağımsızlığını yitirmesine rağmen sürdürmüştür. Öyle ki desteğini arttırmıştır. Ermenistan'a ise buna karşılık Azerbaycan'ı Nahçıvan ile birleştirmekte olan Zengezur'un verilmesi söz konusudur.

Sadece Dağlık Karabağ ile Ermenistan toprak iddialarına son vermemiştir. “Zengezur'un” yanı sıra siyasi oyunlar neticesinde Azerbaycan'ın Nahçıvan, Gökçe ve Dilican, Kazah ve Gedebe'ın birkaç ilçesinin de Azerbaycan'a verildiği görülmektedir (Aliyev, 2006: 50-60).

Hukuki bakımdan tarafların tezleri ele alındığında 1988 senesinde Azerbaycan için problemin başladığı görülmektedir. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesini almak için Ermenistan tarafından askeri müdahaleyle sonuçlanması söz konusudur. DKÖB de dahil olmak üzere bu bölgenin olmayan Azerbaycan'ın yedi rayonu neticede ele geçirilmiştir. Yüz binlerce kişi bu durumda mülteci olmuştur. Azerbaycan öncelikle işgal altında alan topraklarından Ermenistan ordusunun çıkarılmasını talep etmiştir. Aynı zamanda kendi topraklarına göçmenlerin geri dönmesinin sağlanmasını istemiştir. Bunun yanı sıra Azerbaycan'a bağlı olacak şekilde Dağlık Karabağ'a “en yüksek statü” sunmaya hazır oldukları da Azerbaycan tarafından ifade edilmiştir. Azerbaycan SSC sınırları doğrultusunda tekrardan toprak bütünlüğünün sağlanması Azerbaycan açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını Azerbaycan kabul etmeyeceğini de ifade etmiştir (Yılmaz, 2010).

Ermenistan tarafından ise, Dağlık Karabağ probleminin giderilmesi ile alakalı uygun olan bütün kararlara destek olunduğu ifade edilmektedir. Dağlık Karabağ hükümeti tarafından statüsü hususundan önem arz ettiği belirtilmektedir. Ayrıca

Dağlık Karabağ'a uluslararası hukuk doğrultusunda bağımsızlık verilmesinin gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Azerbaycan'da Dağlık Karabağ'ın kalması için bir nedenin olmadığı ifade edilmektedir. Sovyet anayasası ele alındığında 1991 senesi Eylül ayında DKC'in ilan edilmesi de hukuk bakımından olasıdır. 3 Nisan 1990'da SSCB'nin "Birlik Cumhuriyetleri'nin SSCB'den Çıkma Kuralları" adlı yasanın tam uygun olduğunu "DKC"nin ilanı belirtmektedir. Dağlık Karabağ statükonun değiştirilmesine tamamen karşı olduğunu gösteren ilan aynı zamanda savaşta Dağlık Karabağ hükümetinin galip geldiğini ve Azerbaycan'ın kaybettiğini belirtmektedir. Ayrıca "DKC"nin en önemli garantörünün Karabağ ordusunun olduğu, Azerbaycan Cumhuriyetine "DKC"nin bağımsız bir Cumhuriyet olarak birleşmek benzeri bir probleminin bulunmadığını ve bu hususun Statü konusunda değerlendirilmesinin gerekli olduğu belirtmektedir" (Aliyev, 2006: 91-95).

Dağlık Karabağ son amacının "Ermenistan Cumhuriyeti'ne" birleşmek olduğu hiçbir zaman saklamamıştır. Ermenistan tarafından ise, Dağlık Karabağ'dan Ermenistan'a birleştirilmesi konusunda istek ve ısrar da bulunulmamıştır. Resmi olarak Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığı Ermenistan tarafından kabul edilmemektedir. Burada 2 amacı bulunmaktadır. Bunlar; var olan durumu daha zor hale getirmek ve müzakereler sürecinde siyasi manevra yapılabilmesinde kendine açık bir kapı bırakmasıdır (Aliyev ve Keskin, 2006).

3.3. Dağlık Karabağ Savaşı (1988-1994)

Ermeni ırkçılarının Azerbaycan ve Türklere yönelik saldırgan politikaları tarih boyunca çeşitli oluşumlarda görülmektedir - bölgelerin işgali, soykırım, etnik temizlik ve ülkeden kovulma, kültürel ve manevi değer iddiaları, tarihin sansürü. 1980'lerin ikinci yarısının başında, bu saldırgan politikanın bir aşaması, Azerbaycan'daki saldırgan ayrılıkçı ve yayılmacı politika ve Azerbaycan'a askeri müdahaleydi. SSCB çöküşün eşiğindeyken, Ermenistan durumdan yararlanarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin %20'sini işgal etti (bu işgal BM ve dünya kamuoyu tarafından kabul edildi), on binlerce Azerbaycanlıyı ve bir milyondan fazla Azerbaycanlıyı öldürdü. 1994 yılında iki taraf arasında imzalanan ateşkesin ardından Ermenistan saldırgan politikalarının uygulanmasında farklı yöntemler kullanmıştır.

Çatışmayı sona erdirmek için barış süreci 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AGİT, 1994'ten beri Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) bir

parçası olarak başladı, 1994'te ateşkes anlaşması imzalandı, ancak nihai çözüm henüz bulunamadı. ulaşılmıştır.

3.3.1. Karabağ'da Kanlı Çatışmaların Başlaması (1988-1989)

Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süreçte Azerbaycan'da Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin kurulması, Ermenilerin bu yapı içinde etnik yoğunluğunun sağlanması, DKÖB'ün Ermenistan ile birleşmesi için kapsamlı hazırlıkların devam ettirilmesi, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sırasında ve Sovyetler Birliği'nin dışında ve bölgede yaşanan çatışmalar onları alevlendirdi.

Ermeniler, Sovyetler Birliği'ndeki iktidar değişimini ve Gorbaçov'un Ermeni sorununa yaklaşımını değerlendirmek için 1985 yılında Marsilya'da bir toplantı düzenlediler. Bu toplantının kararları doğrultusunda 1985 yılında Dağlık Karabağ'ın Ermeni anavatanı olduğu varsayımı dünya kamuoyunun gündemine girmiş ve Ermeniler "Karabağ bizimdir, vatanımızı geri istiyoruz" sloganıyla çalışmalarına başlamışlardır. Böylece Dağlık Karabağ'ın fethi için mücadelelerini yenilediler. "Bu yıllarda yazar Zori Balayan ve şair Silva Kaputikyan gibi Ermeni aydınları Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak için yoğun kampanyalar başlattılar" (Yılmaz ve Özçelik, 2012).

Nitekim bu konu, "M. Gorbaçov'un baş ekonomi danışmanı Abel Aganbekyan'ın 18 Kasım 1987'de Fransız Ermeni Enstitüsü ve Ermeni Muharipler Birliği'nin Paris'teki toplantısında yaptığı konuşmanın ardından uluslararası bir boyut kazandı". Aganbekyan, Karabağ Ermenistanına sahip olmak isterim. Çünkü bir ekonomist olarak buranın Azerbaycan'dan çok Ermenistan'a ait olduğunu düşünüyorum ve bu yönde bir öneride bulundum. Sovyet döneminde iki dost halk haline geldiği anlaşılan Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki çekişmeyi şu sözlerle başlatmıştır: "Umarım bu sorun demokratik glasnost ve perestroika koşullarında çözülür" (Ünal, 2001). .

Ağustos 1987'de Ermeniler, DKÖB'deki nüfusun "çoğunluğunun kendilerine ait olduğunu iddia eder" Moskova'nın Sovyet Ermenistanı'na ilhak edilmesini resmen talep ettiler. Daha önce gizli olarak faaliyet gösteren Ermeni "Karabağ Komitesi", DKÖB'deki örgütü "Krun"un (Cran) işini üstlendi ve "Miatsum" (dernek) operasyonunu kurdu. Bu harekât, Ermenistan, DKÖB, Moskova, SSCB ve Dünya Ermenilerinin potansiyelini gösterecek şekilde geniş bir şekil aldı ve Şubat 1988'de olaylar daha saldırgan bir hal almaya başladı. Şubat ayında Erivan ve Stepanakert'te

gösteriler başladı. 20 Şubat'ta DKÖB Sovyeti toplantısına katılanlar Azerbaycan SSC Yüksek Konseyi'nden eyaletin durumunu gözden geçirmesini istediler. O zamanki Azerbaycan hükümeti, Ermeni milliyetçilerinin ve onların savunucularının yeni taktiklerine hazırlıklı değildi. 24 Şubat'ta Askeran Vilayeti'nde iki Azerbaycan gencinin öldürülmesi ve 19 kişinin Ermeni teröristler tarafından yaralanması, Ermenilerin planlarına uygun olarak düşünülen bir siyasi yöntemdi. Şubat ayının sonunda, Ermeniler tarafından özel bir plan çerçevesinde ve SSCB Devlet Güvenlik Kurumlarının katılımıyla, şu anda Azerbaycan'ın en büyük sanayi şehri olan Sumgait'e saldırılar düzenlendi (Yılmaz, 2013).

Moskova'nın Ermenilerin DKÖB'ün Ermenistan'a katılmasına izin verme ve Sumgait olaylarını aydınlatma talebini reddetmesi uzun sürmedi. Kısa sürede bu olaylar Ermeni Azerbaycanlılarına ve Azerbaycan SSC sınırları içinde kalan DKÖB'e karşı kullanıldı.

Şubat 1988'deki olaylardan sonra DKÖB ve Ermeni Ermenileri Dağlık Karabağ'ı ele geçirmek için silahlı mücadeleye başladılar. SSCB'nin Ermenistan'daki silahlı birliklerinden ve DKÖB'den askerler Ermenilere yardım etti. Şimdi, 1988 yılının Ağustos sonu ve Eylül başında Ermeniler tarafından Kerkicahan ve Hocalı'ya toplu bir saldırı oldu. 18 Eylül'de Ermeniler, Hankendi'de yaşayan yaklaşık 15.000 Azerbaycanlıyı zorla tahliye etti, evleri yakıldı ve Şuşa ve çevre illere taşınmak zorunda kaldılar.

Silahlı çatışma kontrolden çıktıktan sonra, Sovyet ordusu 5 Aralık'ta Ermenistan'da sıkıyönetim ilan etti. Moskova yönetimi, 12 Ocak 1989'da Dağlık Karabağ'ın yönetimini Ermenilerden devralarak, karışıklık ve ihtilafa mahal vermemek için özel bir komisyona devretti. Oluşturulan “Dağlık Karabağ Özel İdari Komitesi” bölgeyi yönetme konusunda tam yetkilidir (Gürbüz, 2008).

1989'da Ermeni saldırıları devam etti. Haziran ve Temmuz aylarında Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'daki Ermeniler Türklerin yaşadığı mahalleleri bloke ederken, Ermeni çeteleri Azerbaycan demiryolunu sabote etti. Moskova-Bakü yolcu trenlerine, Tiflis-Bakü, Tiflis-Ağdam, Ağdam-Şuşa ve Ağdam-Hodschaly hatlarına düzenlenen terör saldırılarında yüzlerce Azerbaycan Türkü hayatını kaybetti. Binlerce Azerbaycanlı, Moskova tarafından korunan Ermeni işgal politikasının kurbanı oldu. Ne yazık ki Ermeni ayrılıkçıların olayların başında engellenmemesi durumu daha da

kötüleştirdi. Sonuç olarak, Ermenistan'dan Azerbaycan hükümetinin kontrolünde olmayan eyalete gönderilen silahlı çeteler ve askeri teknoloji yardımıyla Ermeniler, Azerbaycanlıları daha kanlı cinayetler işleyerek sorunun tırmanmasına ve büyük çaplı bir savaşa dönüşmesine neden oldu (Balayev, 2012).) .

Ermenistan SSC Yüksek Konseyi'nin 1 Ocak'ta çıkardığı Ermenistan SSC ile Dağlık Karabağ'ın birleştirilmesine ilişkin kararname, Azerbaycan'da halk hareketine öncülük etmiş ve kendi halkının haklarını korumak için bazı önlemlerin alınmasına neden olmuştur. AHC mitingler düzenledi, greve gitti, demiryolu ağını tahrip etti ve ülkenin Ermenistan ve Gürcistan ile olan bağlantılarını kesti. Ülkeyi Ermenistan'ın saldırılarından korumak ve bağımsız kılmak isteyenler siyasi parti ve örgüt olmadığı için cephede toplandılar. Aralarında eski komünistler, İslamcılar, sol ve sağ vardı. Milliyetçi çizgide geniş bir siyasi örgüt olan AHC, kurulduğu dönemde halkın siyasi anlayışına ve isteklerine göre anti-emperyalist, demokratik ve bağımsızlık mücadelesinin temsilcisiydi.

3.3.2. Bakü Olayları (20 Ocak 1990) ve Bağımsızlığa Giden Yol

16 Haziran 1989'da Bakü'de Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) kuruluş konferansı yapıldı. Yönetim Kurulunun on beş üyesinden oluşan konferansın başkanlığına Azerbaycan İlimler Akademisi üyesi Ebulfez Aliyev (Elçibey) seçildi. Konferansta AHC'nin programı ve düzenlemeleri kabul edildi. Programda AHC, kendisini ülkede hayatın her alanında yeniden yapılanma ve demokratikleşme için çalışan bir sosyal örgüt olarak ilan etmiştir (Balayev, 2012).

Temmuz ve Ağustos 1989'da Azerbaycan milli hareketi yeni bir aşamaya girdi. Bu süre zarfında gösteriler ülke geneline yayıldı ve yaygınlaştı. Hükümetin halkın taleplerine yanıt vermemesi ülke çapında grevlere yol açtı. Bütün bunlar AHC'nin insanlar arasındaki etkisini artırdı. AHC, Karabağ Özel İdari Komitesi'nin lağvedilmesi, Azerbaycan'ın bağımsızlığına ilişkin bir yasanın çıkarılması, Nahcivan'ı bloke etmesi ve Azerbaycan'dan toprak talep etmesi nedeniyle Ermenistan ile tüm ekonomik ilişkilerin sona erdirilmesi ve AHC'nin resmen tanınması çağrısında bulundu. Grevlerin etkisi ve halkın tepkileri sonucunda Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu 5 Ekim 1989 tarihinde AHC'yi tescil ettirdi. Bu, demokratikleşmeyi ve bağımsızlık savaşını resmileştirdi. AHC'nin kurulmasıyla birlikte ülke genelinde şiddetli bir grev ve gösteri dalgası yayılmaya başladı. Bu mitingler Azerbaycan'da

milli ruhun canlanmasına yardımcı oldu. Bu gösteriler sırasında da 1918-1920 yılları arasında bağımsız Azerbaycan devletinin üç rengi ilk kez giyildi. Bu, Azerbaycan Türklerinde geç de olsa milli uyanışın başlangıcı olmuştur (Gürbüz, 2008).

Sovyet liderleri, ülkede günden güne güçlenen merkezkaç eğilimlerin sivil politikayla durdurulmasının mümkün olmadığını anladılar. Bu durumda, Sovyet liderliği, SSCB'nin kaçınılmaz çöküşünü önlemek için son çare olarak güç kullanmaya karar verdi. Onlara göre, yerel askeri operasyonlar SSCB'den ayrılmak isteyen tüm Birlik cumhuriyetleri için "caydırıcı" olacaktır. Azerbaycan'ın böyle bir operasyonu yürütmek için saldırı bölgesi olarak seçilmesi tesadüf değildi. Çünkü egemenlik, mücadelenin ön saflarında yer alan birlik cumhuriyetleri zincirinde "en zayıf halka" olarak görülüyordu. Baltık devletleri ve Güney Kafkasya'daki komşularından farklı olarak Azerbaycanlıların batıda etkili bir hamisi olmadığı tespit edildi. Öte yandan, Sovyet cumhuriyetleri arasında nüfusun çoğunluğu Müslüman olan tek ülke Azerbaycan Cumhuriyeti idi. Dünyadaki "İslami radikalizm" kabusu, Sovyet liderliğine uluslararası düzeyde sivillere karşı askeri müdahaleyi haklı çıkarma fırsatı verdi. Hatta M. S. Gorbaçov daha sonra "İslami köktendincilerin" Azerbaycan hükümetine gelmesini önlemek için Bakü'ye asker gönderildiğini iddia etti. Ancak Azerbaycan'da milliyetçi hareketin yükselişinin asıl nedeni Karabağ'daki olaylardı (Ünal, 2001).

Gerçekten de, Sovyet liderlerinin pasif tutumu ve Ermeni anayasa karşıtı eylemlerinin zalim adımlarla birleşmesi, Azerbaycan'daki iç siyasi durumu keskin bir şekilde ağırlaştırdı. O zaman, Azerbaycan Komünist Partisi liderleri siyasi kararlar alma konusunda tam yetkili değildi. Böyle kritik bir durumda, Moskova'nın emirlerine körü körüne itaat etmeye bile devam ettiler. Bu acı durumun bir sonucu olarak, 1990 başlarında Azerbaycan komünist liderleri tamamen gözden düşmüş ve ülkedeki olaylar karşısında tüm kontrollerini kaybetmişlerdir. Bu ortamda, Nisan 1990'da yapılması planlanan parlamento seçimlerini Azerbaycan Halk Cephesi liderliğindeki muhalefetin kazanacağından şüphe yoktu. Bütün bu olaylar Bakü'de askeri hareketin yapılması için vesile ve bahane oldu.

Ancak 15 Ocak 1990'dan itibaren SSCB yönetimi tarafından kabul edilen "Dağlık Karabağ ve diğer bölgelerdeki istisnai duruma" ilişkin kararname, özellikle de Bakü ve Gence'de 7. maddeye göre sıkıyönetim ilan etme önerisi, mevcut gerginliğe

neden oldu. Azerbaycan'da bu karar, Birliğin merkezindeki Ermeniler lehine bir gelişme olarak görüldü. Ayrıca, bu belgede, doğrudan bir istikrarsızlaştırma kaynağı olan Ermenistan sınırında olağanüstü hal ilanından söz edilmemiştir. Şimdi, 16.-19'da. Ocak 1990'da Bakü yakınlarında Transkafkasya, Moskova, Leningrad ve diğer askeri bölgelerden toplam 50.000 kişilik büyük bir ordu operasyon grubu kuruldu. Bakü ve çevresinde güçlü bir askeri birliğin konuşlandırılması durumu kesinlikle ciddileştirdi. Bu şekilde Azerbaycan'da yapılanlardan diğer Sovyet ülkelerine de bir "ders" verilmelidir (Balayev, 2012).

Tüm protestolara rağmen, Sovyet hükümeti 19-20 Ocak 1990 gecesı Bakü'de soykırım yaptı. Bu soykırım sonucunda Bakü ve çevresinde 131 kişi öldü, 744 kişi yaralandı. Kaybolanların yanı sıra 400 kişinin de tutuklandığı biliniyor. Ayrıca Moskova yönetimi Azerbaycan yönetimine müdahale ederek 24 Ocak 1990 tarihinde Vezirov'un yerine Ayaz Mutallibov'u Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) Genel Sekreteri olarak atadı. Mutallibov döneminde çıkarılan sıkıyönetim ile EHK üzerindeki baskı devam etti. Ancak “20 Ocak Soykırımı” Azerbaycan halkının iradesini yenemedi ve cumhuriyetin ekonomisi ve toprak bütünlüğü için verilen mücadeleyi daha da şiddetlendirdi (Veliyev, 2013).

Temmuz 1990'da Gorbaçov, Sovyetlerdeki tüm paramiliter grupların silahlarını Sovyet yetkililerine teslim etmesi gerektiğini ve KGB'nin silahlarını teslim etmeyenleri silahlarını bırakmaya zorlayacağına dair bir bildiri yayınladı. Herkes bu kurala uymak zorunda kalırken, Karabağ Ermenileri boyun eğmedi ve Karabağ Ermeni lideri Ter-Petrosyan, Moskova'nın anlayışını sağlamak için silahlarını teslim etmedi. Ayrıca Ter-Petrosyan Ermeni birliklerini örgütledi ve Ermeni Ulusal Ordusunu kurdu. Bu şekilde Moskova'nın anlayış ve yardımı sayesinde Azerbaycan'da AHC dağıtılırken Ermenistan'da güçlü bir ordunun kurulması tamamlandı.

AHC, 2 Eylül 1990 seçimlerinde muhalefet güçleri arasındaki koordinasyonu geliştirmek için Azerbaycan Demokratik Seçim Bloğu'nun (Demblok) kurulmasına öncülük etti. Azerbaycan'ın bağımsızlığı, bireysel haklar ve siyasi çoğulculuk ilkelerini kabul eden elliden fazla kuruluş bu blokta yer aldı. Seçimler sırasında hükümet tüm gücüyle AHC'ye baskı yapmaya devam etti. Tüm baskılara rağmen Demblok Ali, Sovet'te 30 sandalye kazandı. AHC, 1991 yılı sonunda Ulusal Meclis'te ülke için çok önemli yasaların çıkarılmasında etkili oldu. Bunlardan en önemlisi

Azerbaycan Devletinin Bağımsızlığına Dair Anayasa Kanununun kabul edilmesidir (Balayev, 2012).

Azerbaycan, AHC'nin bağımsızlık mücadelesini sürdürürken, Sovyetler Birliği dağılma sürecindeydi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını engellemek isteyen güçlerin başarısız darbe girişiminden sonra Mutallibov başkanlığındaki Azerbaycan meclisi bağımsızlık kararı aldı. 18 Ekim 1991 referandumunu ile nihayet Azerbaycan'ın bağımsızlığına karar verildi. Bağımsızlık ilanından sonra Azerbaycan'ın sorunları hızla arttı. Mutallibov'un Moskova yanlısı politikası, Sovyetlerin Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketine yönelik tutumunu değiştirmede. Mutallibov ve AHC arasındaki düşmanlık tırmandı. Bağımsızlığın ilk yılında Mutallibov hükümeti Karabağ'ın işgalini engellemek yerine Bakü'deki gücünü pekiştirmeye çalıştı. Karabağ'daki kötüleşen duruma rağmen Mutallibov, ulusal ordunun oluşumunu geciktirmek için tüm gücünü kullandı. Ordunun kuruluşunun üzerinden altı ay geçmesine rağmen asker sayısı beş yüz civarındaydı. Bunun yerine Mutallibov, kendisi için “Qardashliq” adlı silahlı bir grup kurdu (Veliyev, 2013).

Ermeniler ise bu ortamdan yararlanarak siyasi teşkilat çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Eylül 1991'de sözde Yukarı Karabağ Cumhuriyeti ilan edildi. Azerbaycan Cumhuriyeti bu oluşumu kabul etmemiş ve 26 Kasım'da DKÖB'ün özerklik statüsünü iptal etmiştir. 1991 yılının sonlarında SSCB'nin dağılmasının bir sonucu olarak, Sovyet sonrası alanda yeni bir jeopolitik ortam oluşmaya başladı. Ermeniler resmen Azerbaycan'a savaş açtılar.

3.3.3. Karabağ Olayları ve Hocalı Soykırımı (26 Şubat 1992)

Ağustos 1991'de Rusya'da yaşanan ce amacına ulaşmayan darbe sonrası SSCB'nin yıkılma süreci hızlandı ve Sovyet ordusu bölgeyi terk etmeye başladı. Sovyet Ordusunun bölgeden çekilmesi Ermeniler için bir fırsattı. “1998-2008” yılları arasında Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olan Dağlık Karabağ Ermenisi Robert Koçaryan, kendileri için bu fırsatı şu şekilde değerlendirdi: “Sovyet ordusu Dağlık Karabağ'dan ayrıldığında biz Azerbaycanlılarla baş başa kaldık. Ama örgütlüydük ve en az 3-4 yıllık gizli iş tecrübemiz vardı. Hepimizin Sovyet silahları vardı ve yanımıza alınmasına izin vermedik.” 22 Aralık 1991'de silahlı Ermeniler, Hankendi'de SSCB'nin “jandarma birliklerine” saldırdı, depolardaki tüm mühimmat ve zırhlı araçlara el koydu ve Rus askerlerini zorla askere gitmeye zorladı. bölgeyi terk

eden Rus askerleri bu silahları Ermenilere bırakmış ve SSCB kanunlarına göre kullanılmaz hale gelmesi gerekirken şehri terk etmiştir. Ermenilerin Rus silahlarına el koymasının ardından Berg'e yapılan saldırılar -Karabach an Fahrt'ı kazanmıştır. Ermeniler için Hankendi'ni Azerbaycan köylerinin "kuşatmasından" kurtarmak ve Ermenistan ile karasal bağlantılar kurmaktır. Hocalı kuşatması sırasında Hankendi çevresi Azerbaycan köyleri tarafından kademeli olarak boşaltıldı (Balayev, 2012).

Önce Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan topraklarının işgali başladı. 15 Ocak 1992 ve 10 Şubat'ta Kerkicahan, Malibeyli ve Kuşçular köyleri işgal edildi. Hocalı ve Şuşa'nın abluka çemberi daralmaya başladı. Azerbaycan ordusunun Taşaltı Harekatı başarısız oldu. Ermeniler şubat ortasında Karabağlı köyünü de işgal ettiler. Böylece Yukarı Karabağ'ın köy ve kasabaları tamamen işgal edildi.

Bugünkü anlamıyla soykırımdan (soykırım) bahsettiğimizde nüfusun büyük bir bölümünün ırk, milliyet veya dini inanç nedeniyle yok edildiği varsayılmaktadır. Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından “25-26 Şubat 1992 gecesi Hocalı'da işlenen soykırım” bu kriterleri yerine getirmektedir. Hocalı, çok eski bir tarihe sahip Azerbaycan'ın yerleşim bölgelerinden biridir. 1988 yılında Ermeni ayrılıkçılığının yeni bir aşamaya gelmesiyle Hocalı, bölgenin merkezinde ve Ermenilerin işgalci faaliyetlerine karşı bir kaleye dönüşmüştü (Veliyev, 2013).

Karabağ Bölgesi'nin en önemli tepelerinden birinde bulunan Hocalı Mahallesi, Ermeni Silahlı Kuvvetleri'nin önemli bir askeri hedefiydi. Hankendi ile Ağdam'ı birbirine bağlayan yol üzerinde bulunan ilçe, bölgenin tek havalimanının üssüydü. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporuna göre, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin Hocalı'nın Hankendi ilçesine ateş açması nedeniyle üs olarak kullanıldığı için Ermeni Silahlı Kuvvetleri tarafından bombalandı. Aralık 1991'de Hankendi çevresine yerleşen ve Türklerin mesken tuttuğu Kerkicahan şehrinin Aralık 1991'de alınmasından sonra Hocalı tamamen Ermeni ablukasına altına alındı. Kara taşımacılığı 30 Ekim'de kapatıldı ve geriye kalan tek ulaşım aracı helikopterlerdi. 2 Ocak 1992'den itibaren Hocalı'da elektrik yoktu. Ocak 1991'de Hocalı'ya giden Amerikalı gazeteci Tomas Goltz, şehirdeki durumu şu cümlelerle anlatmıştı: “Şehirde telefon çalışmıyor, elektrik yok, ısıtma yok, hiçbir şey çalışmıyor. Şehir ile dış dünya arasındaki bağlantı yüksek riskli helikopter uçuşlarıdır” dedi. Mi-8 helikopterinin 20 Kasım 1991'de Hocalı'da semalarında Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından vurularak aralarında Azerbaycanlı

devlet görevlilerinin ve Rus ve Kazak gözlemcilerin de bulunduğu 20 kişinin hayatını kaybetmesinin ardından hava trafiği de askıya alındı. İşgalden önce, Hocalı 1991-1992 kış aylarında sürekli bombalandı. Hocalı'dan gelen mültecilerin insan hakları koruma görevlilerine söylediği gibi, bombalamalardan bazıları açıkça sivil hedeflere yönelikti. Şehir, Alif Hajiyeve komutasındaki yaklaşık 160 hafif silahlı adamla özel polis güçleri (OMON) tarafından korunuyordu. Ayrıca 200 kişilik savunma gücü vardı (Mercanlı, 2013).

1992'deki kanlı felakete kadar Hocalı'da 7.000 kişi yaşıyordu. Bilinen olaylarla aynı zamanda, 1989 yılında Fergane'den kovulan Ermenistan, komşu Hankendi ve Meşeti Türklerinden Ermeniler tarafından anavatanlarından sürülen birçok Azerbaycanlı da Khodschaly'ye yerleşmiştir. 25 Şubat 1992 - 26 Şubat 1992 gecesi, eski SSCB'deki Hankendi şehrinde silahlı Ermeni birlikleri konuşlandırıldı. Alaylarının desteğiyle silahsız ve savunmasız Hocalı şehrine saldırdılar. Öncelikle Hocalı Ermeniler tarafından dört bir yandan kuşatılmış, ardından şehir top ve diğer ağır silahlarla ateşe verilmiş ve kısa sürede şehirde her tarafa yayılan bir yangın çıkmıştır. Şehri savunan gönüllüler ve siviller burayı terk etmek zorunda kaldı. 26 Şubat'ta şehir, sabah 5'te Ermeni işgalcilerin eline geçti. Hocalı antik kenti bir gecede yıkıldı. Kenti terk etmek zorunda kalan sivil nüfus dağlara ve ormanlara kaçtı. Ancak silahlı Ermeniler kaçanları her yerde vurup işkence yaptılar. Karlı ve soğuk bir Şubat gecesinde birçok kız ve gelin yakalandı ya da rehin alındı. Ermeni kurşunlarından kurtulmayı başaran birçok insan dondurucu soğuğa dayanamadı ve hayatını kaybetti.

Ermeni birliklerinin yukarıda belirtilen vahşeti sonucunda 613 kişi öldürülmüş, 487 kişi sakat bırakılmış, 1275 kişi - yaşlı, çocuk ve kadın esir alınmış ve akıl almaz Ermeni işkence, hakaret ve hakaretlerine maruz bırakılmıştır. 150 kişi hala kayıp kişiler listesinde. Gördüğünüz gibi, bu olaylar gerçekten soykırımdı. Hocalı'da öldürülen 613 kişiden 106'sı kadın, 63'ü çocuk ve 70'i yaşlıydı. Hocalı faciasında 8 aile tamamen yıkıldı, 24 çocuk her iki ebeveynini ve 130 çocuk ebeveynlerinden birini kaybetti. Bu cinayette 56 kişi özel işkence ve zulümle öldürüldü. Diri diri yakıldılar, kafaları kesildi, yüzleri hırpalandı, küçük çocukların gözleri parçalandı, hamile kadınların karınları parçalandı. Ermeniler bile cesetlere hakaret etti (Mercanlı, 2013).

Hocalı'daki soykırım sadece Müslümanlara karşı değil tüm insanlığa karşı işlenen tarifsiz bir insanlık suçudur. Hocalı'daki soykırımı yerinde gözlemleyen

Fransız gazeteci Jan Iv Junet, soykırımın vahşetine tanık olan Fransız ve Ermeni gazetecilerin şu satırları gazetesinde şu satırlarla aktardı: “Alman faşistlerinin vahşetti ama 5-6 yaşındaki çocukları ve sivilleri öldüren Ermeniler onlardan beter” dedi. Daud Kheyriyan, Hocalı soykırımını “Haç Anısına” adlı kitabında şu sözlerle anlatıyor:

Ölülerin yakılmasından sorumlu olan Gaflan adlı Ermeni grup, 2 Mart'ta Hocalı'nın 1 km batısında 100 Azerbaycan cesedi getirdi ve onları yığdı. Son kamyonunda 10 yaşında bir kız gördüm. Başı ve eli yaralandı. Yüzü yaralıydı. Soğuğa, açlığa ve yaralara rağmen hala hayattaydı. Zar zor nefes alıyordu. Ölüm korkusu gözlerini doldurdu. O sırada Tigranyan adında bir Ermeni askeri onu yakalayıp diğer cesetlerin üzerine attı. Sonra bütün cesetleri yaktılar. O anda yanan cesetler arasında bir çığlık duydum. Yapabileceğim hiçbir şey yoktu. Şuşa'ya döndüm, haç uğruna savaşa devam ettiler (Yılmaz ve Özçelik, 2012).

Bu olaylarda hayatını kaybedenlerin ölüm şekilleri de korkunçtur. Otopsiler, 56 kurbanın anormal şekilde öldürüldüğünü tespit etti. Cesetlerden bazılarının hayattayken başlarının, ellerinin, ayaklarının ve kulaklarının kesildiği, bazılarının ise diri diri yakıldığı biliniyor. Son olarak Hocalı'da yaşananların en korkunç yüzünü yaptığı filmle dünya kamuoyuna gösteren gazeteci Cengiz Mustafayev'i hatırlamalıyız. Çünkü onun bu filmi gerçekleri somutlaştırdı ve bu resimler birçok makale, makale ve röportajdan daha etkili oldu.

Bu hikâyedeki en önemli olaylardan biri, ülkenin silahlı kuvvetlerinin durumuna ilişkin yasa taslağının Azerbaycan parlamentosunda tartışılmasıydı. Aralık 1991'de yıkılan SSCB'nin yerine Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulduğunda, Rusya eski SSCB'deki kontrolünü kaybetmemek ve hükümetler üzerinde baskı kurmak için BDT bünyesinde Moskova önderliğinde bir ordunun kurulmasını talep etti. SSCB'nin eski üye ülkelerinin bu yönde tatbikat yapması. Bu yasa tasarısı Şubat ayında Azerbaycan parlamentosunda tartışıldı, ancak muhalefet partisi AHC milletvekillerinin muhalefeti nedeniyle yasa tasarısı meclisten geçmedi. Dönemin Cumhurbaşkanı Ayaz Mutellibov'a göre, “yasa tasarısı Azerbaycan parlamentosunda görüşülürken Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin kendisini aradı ve Karabağ'da destek karşılığında yasanın çıkarılmasını istedi”. Mütellibov'a göre, muhalefet milletvekillerinin dış politikadaki yanlış değerlendirmeleri nedeniyle bu yasa tasarısının yürürlüğe girememesi üzerine Rus generalleri Hocalı Azerbaycan'da misilleme yaptı.

Hocalıdaki soykırımdan Rusya'yı sorumlu kılan bir diğer olay da BDT'nin 366. Motorlu Alayı'nın Hocalıdaki soykırıma katılmasıydı. Bu alayın saldırıdaki rolü

Memorial İnsan Hakları Örgütü'nün Hocalı raporunda belirtilmiştir. Ağustos 1988'de Hankendi'ne yerleşen SSCB'nin dağılmasından sonra, 366. Motorlu Alayı, Bağımsız Devletler Topluluğu Ordusu (BDT) subayları doğrudan Ermenilere yardım etti. 366. Alay'ın 350 askerinden 50'si ve 2. Tabur Komutanı Binbaşı Seyran Ohanyan Ermeni idi.

5 Şubat 1992'de Ali Sovet'te Karabağ'daki son olaylar hakkında görüşmeler yapıldı. Ali Sovet görüşmeleri sırasında AHC, Mutallibov'u istifaya çağırdı. Ali Sovet'in 6 Mart'ta yaptığı olağanüstü toplantıda Mutallibov'un istifası kabul edildi. 25 Mart'ta Ali Sovet, 7 Haziran 1992 cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılmasına karar verdi. Mutallibov, Karabağ'da çatışmaların devam ettiği ve seçim kampanyasının devam ettiği bir ortamda darbe girişimiyle iktidara dönmeyi planladı. Ali Sovet, o sırada Nahçıvan'da bulunan H. Aliyev'in 14'ünde radyoda yaptığı konuşmada, Mutallibov'un bu girişiminin Rus yanlısı bir darbe olduğunu ve Mutallibov'un Rusların daimi adamı olduğunu söyleyerek Mutallibov'u yeniden cumhurbaşkanı seçti. Mutallibov'un başkanlığını tanımadığını açıkladı. Darbeden bir gün sonra AHC, nüfusun çoğunluğunun desteğiyle cumhurbaşkanlığı binasını ele geçirdi ve Mutallibov'u görevden aldı. Mutallibov, bir Rus askeri uçağıyla Moskova'ya kaçtı ve KGB misafirhanesine yerleşti. Bu karşı darbe ile Mutallibov döneminde seçilen Ali Sovyet dağıtıldı. Bunun yerine, AHC de dahil olmak üzere Demokratik Bloktan 25 kişiden ve KP'den 25 kişiden oluşan Ulusal Meclis kuruldu. Moskova ve İran'ın AHC'ye karşı yürüttüğü kampanyalara rağmen, Elçibey 1 Haziran 1992 cumhurbaşkanlığı seçimlerini oyların %59,4'ünü alarak kazandı.

3.3.4. Karabağ'ın İşgali ve Ateşkes Sağlanması

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da ilk demokratik seçimleri kazanarak iktidara gelen “Ebulfez Elçibey'in” en büyük sorunlarından biri Karabağ sorunuydu. Çünkü Karabağ'da devam eden savaş ülkedeki pek çok sorunun kaynağıydı ve bu savaşı bitirmeden iç siyaseti durdurmak, sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamak, insanların rahatını ve huzurunu sağlamak ve iç istikrarı sağlamak mümkün görünmüyordu. Bu nedenle Elçibey hükümeti Karabağ'ı hem Halk Cephesi'nin hem de idari programın merkezine yerleştirdi.

Mayıs 1992'de Şuşa'nın düşman tarafından işgali sonucunda Ermeniler, Yukarı Karabağ topraklarını resmen ele geçirdiler. Bir sonraki adım, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan ile birleştiren Laçın bölgesinin işgaliydi. Azerbaycan Halk Cephesi hükümetinin Haziran 1992'deki askeri operasyonları bir miktar başarı sağlasa da, durum daha sonra daha da zorlaştı. Kelbecer Nisan 1993'te işgal edildi. Haziran ayında Azerbaycan'da siyasi kriz patlak verdi ve H. Aliyev iktidara geldi. Ermeni kuvvetleri işgallerine devam ederek 23 Ağustos'ta Fuzuli'yi, 26 Ağustos'ta Gabriel'i ve 31 Eylül'de Qubadlı'yı ele geçirdi (Yılmaz ve Özçelik, 2012).

Halk Cephesi yönetimi sırasındaki en önemli başarılarından biri, Rus ordusunun ülkeden çekilmesi idi. 80.000 askerden oluşan Rus ordusu, ülkenin bağımsızlığı için önemli bir tehdit oluşturuyordu. Azerbaycan bu konuda eski Sovyetler Birliği'nin ilk ülkesiydi. Aynı zamanda, Yeni Bağımsız Devletler arasında sınırlarını korumak için ilk kez Azerbaycan sınır koruma birlikleri oluşturuldu ve milli ordunun temel taşı atıldı. Yeni hükümet, bir yandan ekonomiyi liberalleştirme ve dışa açılma (piyasa ekonomisi), diğer yandan demokratik ilkelere dayalı yeni bir devletin kurulması hedefine yaklaşmaya çalıştı. Siyasi partiler, sosyal kuruluşlar ve basın gibi birçok alanda yasaların çıkarılmasıyla bağımsızlığın yasal zemini oluşturulmuştur. Bu dönemde otuza yakın siyasi parti ve iki yüz kadar sosyal örgüt de kurulmuştur. Dış politika alanındaki çalışmalar sonucunda Azerbaycan, Birleşmiş Milletler ve İslam Konferansı Teşkilatı gibi bazı uluslararası kuruluşlara üye olmuştur.

Dağlık Karabağ savaşının Azerbaycan'a getirdiği kaygan siyasi zemin, Elçibey hükümetinin uzun süre ayakta kalmasına izin vermedi. Karabağ sorununun yol açtığı siyasi çalkantıları çok iyi değerlendiren Haydar Aliyev, kendi liderliği için sakın ama kendinden emin bir şekilde hareket ederek ülkesinin yeniden bir numaralı adamı oldu. Azerbaycan toplumunun bağımsızlığı ile karşı karşıya olduğu sorunlar halkın sırtına ağır gelmeye başlamış ve Sovyet dönemine duyulan özlemin de etkisiyle Azerbaycanlılar siyasette güven verici bir yüz aramış; bu Haydar Aliyev'den başkası değildi. Aliyev, Elçibey'in Başbakan'ın teklifini, durumun kendisi için mutlak bir liderlik yaratmasını bekleyerek geri çevirdi. Nihayet, Elçibey'in Azerbaycan'daki bir yıllık görev süresi, eski Albay Suret Hüseyinov'un Haziran 1993'te Gence'de gerçekleştirdiği darbeye sona erdi. Darbe sonrası Nahçıvan'dan Bakü'ye davet edilen Aliyev, Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçildi ve seçimlerde büyük bir başarı ile

cumhurbaşkanlığını kazandı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan'da Aliyev'in iktidara gelmesini istedi ve bunu yapmaya çalıştı. Aliyev, Azerbaycan'da eski otoritesini yeniden kurmuş ve kısa sürede darbe lideri Hüseyinov'dan kurtulmayı başarmıştır. Aliyev dönemiyle birlikte daha önce siyasette çok aktif olan ve yüzbinlercesi protesto için sokakları dolduran Azerbaycan nüfusu hızla siyasetten çekildi.

Uluslararası koşulların son derece olumsuz olduğu bir dönemde, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kalan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve egemenliğini korumayı başardı. Bağımsızlıkla birlikte, özellikle Ermenistan ile Dağlık Karabağ sorunu bağlamında, güçlü uluslararası aktörlerin desteği Azerbaycan için çok önemli bir hedef haline geldi. Bu itibarla, devlet idaresinin ülkenin istikrarını sağlamak, ekonomisini geliştirmek ve toprak bütünlüğünü korumak için dış politikasının plana göre değerlendirilmesi ve hedefli bir şekilde uygulanması gerekiyordu. Haydar Aliyev iktidara geldiğinde Azerbaycan dış politikası dengeli bir hedef politikası izlemiştir. 1993 yılında yapılan seçimler sonucunda devlet yönetiminde otuz yılı aşkın deneyime sahip Haydar Aliyev cumhurbaşkanı seçilmiş ve Azerbaycan yönetiminde önemli değişiklikler olmuştur (Yılmaz ve Özçelik, 2012).

Ermenistan'ın işgal savaşına karşı mücadelede Azerbaycan'ın askeri, ekonomik ve insan gücünü seferber etmek gerekiyordu. 2 Kasım 1993'te H. Aliyev televizyon ve radyo aracılığıyla halka açıldı ve ciddi askeri ve idari adımlar attı. Sonuç, ön saflarda değişiklik yapmak için bir fırsattı. Kasım ayı ortalarında Ermeni silahlı kuvvetlerinin Beylegan'a saldırıları önlendi. Azerbaycan ordusu başarılı operasyonlar sonucunda 5 Ocak 1994'te Fuzuli vilayetine bağlı 22 köy olan stratejik öneme sahip Horadiz şehrini düşman işgalinden kurtardı. Karşı saldırıyı yoğunlaştırarak, Cebrail Vilayeti'nin bir bölümünü ve Kelbecer Vilayeti'ne bağlı Bozlu, Tekekaya, Babaşlar, Kanlıkend, Çepli, Susuz, Kasimbinesi, Yanşagbine Yanşag, Bağışlı, Kamışlı, Bağırılı yerleşimlerini kurtardı. Stratejik tepeleri fethedip Kelbajar-Lachin Caddesi'nin tünele kadar olan kısmını kontrolleri altına aldılar. Çatışmalar sırasında düşman 4.000 asker ve subay, 50 zırhlı araç, 15 topçu fabrikası vb. Azerbaycan'ın savaştaki elverişli konumu ve işgal altındaki vatani kurtarmadaki başarıları, sadece Ermenistan'ı değil, onu destekleyen Azerbaycan karşıtı güçleri de endişelendirmeye başladı. Ermenistan'ı askeri olarak

güçlendirme, gerekli silahları sağlama ve bölgede ayrılıkçı bir güç haline getirme projesi devam etti (Memmedova, 2009).

Bu arada, sorunun çözümüne yönelik girişimler çeşitli uluslararası kuruluşlar düzeyinde devam etmiştir. AGİT Minsk Grubu bu konuda ana organ olarak kurulmuştur. Minsk Grubu, 1992 yılında Azerbaycan ve Ermeni devletlerini Karabağ sorununa barışçıl bir çözüm bulmaya teşvik etmek amacıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı tarafından kurulmuştur. Minsk Grubu ve Rusya'nın özel girişimleri sonucunda, Mayıs 1994'te Azerbaycan ile Ermenistan arasında yangını sona erdirmek için bir takım anlaşmalar imzalandı. Böyle bir ortamda Azerbaycan Cumhuriyeti 5 Mayıs 1994'te Bişkek Protokolü'nü imzalamış ve 12 Mayıs'ta ateşkes ilan etmiştir. Mayıs 1994'ten bugüne kadar bu ateşkes, zaman zaman ihlallerle korunmuştur.

Azerbaycan, SSCB'nin son yıllarından bu yana 1988'den beri Ermenistan'ın silahlı saldırısına maruz kalmıştır. 1992 yılında Karabağ sorunu nedeniyle başlayan Azerbaycan-Ermenistan Savaşı sırasında Azerbaycan'ın 12 Mayıs 1994 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşmasına kadar 1992-1993 yıllarında 13.110 km² toprağı işgal edilmiştir. kayıp. İşgal altındaki alanlar; Dağlık Karabağ'a (Hankendi, Hocalı, Hovavend, Ağdere, Esgeran ve Hadrut, Şuşa) ek olarak Ağdam, Fuzuli, Laçın, Kubadlı, Cebayıl, Zengilan ve Kelbecer ilçeleri bulunmaktadır (Aras, 2003).

Savaş sırasında 18.000'den fazla insan hayatını kaybetmiş, 20.000'den fazla insan yaralanmış ve sakatlanmış, 4.000'den fazla iş yeri, 660 okul, 250 hastane yıkılmış, cami ve minareler yıkılmış, “724 şehir ve köy yakılmış, tüm Türk-İslam anıtları yıkılmış ve yerlebir edilmiş. Ermeniler tarafından yurtlarından sürülen çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan 1 milyondan fazla” Azerbaycan Türkü, zorlu iklim koşulları ve yoksunluklar altında mülteci olarak anavatanlarında yaşam mücadelesi veriyor.

3.3.5. Uluslararası Örgütler Tarafından Barış İçin Yapılan Girişimler

Ateşkes döneminde Minsk Grubu, çeşitli uluslararası kuruluşlar ve çeşitli devletlerin sorunun çözümüne yönelik girişimleri devam etti. Karabağ sorununun barışçıl çözümü için “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı” bünyesinde kurulan “Minsk Grubu'na” eş başkan statüsünde Rusya, ABD ve Fransa liderlik ediyor. Minsk Grubu'nun bu süreçte aktif bir rol oynadığı belirtilse de, bugünkü gibi bağlayıcı veya

caydırıcı kararlar alma ve yaptırım uygulama yetkisi olmadığından, sorunun halen çözülmemiş bir sorun olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ateşkesin sağlanmasının ardından AGİT Minsk Grubu taraflara farklı zamanlarda Karabağ sorununun çözümüne yönelik üç barış planı sundu. Bu planlardan ilk ikisi Ermenistan, üçüncüsü Azerbaycan tarafından kabul edilmediği için uygulama şansları kalmamıştı. Kabul edilmemesine rağmen, uzun süredir saklanan gizli planlar, 21 Şubat 2001'de resmi Azerbaycan gazetesinde yayınlandı. Her üç plan da nihai bir barış anlaşmasının imzalanmasını, Ermeni birliklerinin Azerbaycan'dan çıkarılmasını, Laçın hariç eski DKÖB sınırları dışındaki Azerbaycan ülkelerinin tamamen terk edilmesini, Azerbaycanlı mültecilerin geri dönüşünün sağlanmasını ve bu çerçevede bir yapı inşa edilmesini öngörüyordu. Azerbaycan'daki eski DKÖB. Planlar arasındaki farklılıklar sadece bu sürecin aşamaları ve inşa edilecek binanın statüsünün nasıl düzenleneceğine ilişkindi (Memmedova, 2009).

2004'ten bu yana Minsk Grubu, barış projelerinin kabul edilmemesi üzerine çalışma şeklini değiştirdi. Mekik diplomasisini plan yapmak için kullanmak yerine, tarafları bir araya getiren ve sorunun tüm yönlerini özgürce tartışabilmelerine olanak tanıyan yeni yöntemi benimsemiş ve bu yöntem "Prag Formatı" olarak kabul edilmiştir. 2004-2008 yılları arasında gerçekleşen müzakereler zaman zaman "altın fırsat" olarak bilinen şeyi görse de, barış konusunda bir uzlaşmaya varılamadı (Şiriyev, 2011).

Son dönemde Karabağ sorununun çözümüne yönelik en somut adımlardan biri, Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanlarının 6. Petersburg toplantısında bir araya gelmesi oldu. Yukarıdaki toplantıda, müzakerelerin temelini oluşturması amaçlanan ve "Madrid İlkeleri" olarak bilinen öneriler kabul edildi. Bu ilkeler şunlardır:

1. Ermeni silahlı kuvvetlerinin Karabağ çevresindeki Azerbaycan bölgelerinden çekilmesi,
2. Söz konusu bölgelerdeki Azerbaycanlı göçmenlerin durumunun yeniden düzenlenmesi,
3. Dağlık Karabağ bölgesine barış gücü getirmek için Karabağ ve Ermenistan'ı Laçın Koridoru'na bağlamak,
4. Verilen ülkenin Azerbaycan'a silahsızlandırılması,

5. Ermeni-Karabağ dış iletişiminin önündeki engellerin kaldırılması, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması,
6. Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi ve nihai statüsünün referandumla belirlenmesi,
7. Barışı koruma operasyonları da dahil olmak üzere uluslararası güvenlik garantileri ve yardımının sağlanması.

Burada dikkat çeken nokta; Karabağ sorununun çözümüne ilişkin esasları ortaya koyan bir belgede, soruna karışmayan Türkiye-Ermenistan ilişkilerini düzenleyen bir maddeye yer verildi.

BM Güvenlik Konseyi, Dağlık Karabağ sorununa ilişkin 4 kararname çıkardı. Durum, “30 Nisan 1993 tarih ve 822 sayılı ve 29 Temmuz 1993 tarih ve 853 sayılı Kararnamelerde bölgede barış ve güvenliği tehdit etmiş; 14 Ekim 1993 tarih ve 874 sayılı ve 11 Kasım 1993 tarih ve 884 sayılı Kararnameler”, gergin durumun neden olduğu rahatsızlığı dile getirdi. Ne yazık ki bu kararlara rağmen BMT bu kararları uygulayamadı ve uluslararası toplumun Ermenilere baskı yapmasını sağlayamadı. Bu kararlar, işgal altındaki Azerbaycan ülkesinin derhal ve koşulsuz tahliyesini talep ediyor, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurguluyor, bu nedenle Karabağ Azerbaycan toprağı olarak belirlendi. Ancak kararda Ermenistan işgal partisi olarak yer almıyordu. BM Güvenlik Konseyi kararlarıyla dünya barışı ve güvenliğine yönelik tehdidi belirlenen Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun çözümü, tarafların mutabakatı ile “AGİT'e” devredildi.

2008 yılında BM Genel Kurulu Azerbaycan hakkında bir karar aldı. 14 Mart 2008 tarihli "Azerbaycan'da işgal altındaki topraklarda durum" konulu BM kararı 7'ye karşı 39 oyla kabul edildi. Karar, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne verilen desteğı, Ermenilerin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından koşulsuz olarak sürülmesini ve mültecilerin anavatanlarına dönüşünü yansıtır. 14 Mart 2008 tarihli "Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Topraklarında Durum" konulu BM kararı, Azerbaycan'ın görüşlerini yansıtan ancak uluslararası kamuoyunda Azerbaycan'ın başarısını açıkça gösteren bir karardır. Bu karar sonucunda Ermenistan, Karabağ argümanlarını uluslararası kamuoyundan savunmakta zorlanacaktır. Bu karara karşı oy kullanan 7 eyaletten 3'ü; AGİT-Minsk grubunun eşbaşkanları olarak ABD, Fransa ve Rusya, 18 yılı aşkın bir süredir Dağlık Karabağ ihtilafında arabuluculuk yapıyor. Bu Ermeni yanlısı devletler

Ermenistan lehine "red" oyu verdikleri için Azerbaycan halkı bu üç devlete ve dolayısıyla Minsk Grubuna olan güvenini kaybetmiştir. Şimdi Azerbaycan kamuoyunda Minsk Grubu eşbaşkanlarının amacının çatışmayı baştan dondurmak olduğu yönünde bir görüş var. Ancak böyle bir dönemde çatışmayı tam anlamıyla çözmek için gerçekçi ve etkili önlemler almak zorunda kaldılar (Şiriyev, 2011).

Avrupa Konseyi (AK) ve NATO (İngilizce: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü ve Türkçe: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) örgütleri Karabağ'daki olayları çözmek için fazla bir şey yapmadı. Bu örgütler de AGİT barış görüşmelerini desteklediklerini belirtmiş ve yayınladıkları açıklamalarla Ermeni saldırılarını kınamışlardır. Avrupa Konseyi, özellikle 2001 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu örgüte üye olmasından sonra, Karabağ sorununa daha fazla önem vermiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Genel Kurulu'nun "25 Ocak 2005 tarihli 1416" sayılı kararı, "Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal etmiştir" diyen yeni bir belgedir. 2-4'ten Bükreş'teki NATO zirvesinde. Nisan 2008'de Azerbaycan'ın devlet bütünlüğünün dolaylı da olsa NATO tarafından desteklendiği tespit edilmiştir (Lütem, 2007).

Avrupa Birliği farklı zamanlarda Ermeni hükümetine başvurarak Ermenilerin Azerbaycan topraklarından çekilmesi ve ihtilafların sona erdirilmesi için bildiriler yayınladı. Ancak bu açıklamalar, Ermenistan'ın Azerbaycan ülkelerini işgal etme girişimlerine karşı net bir duruş ifade etmemiş ve Ermenistan taraf olarak gösterilmemiştir. Diğer uluslararası örgütler gibi Avrupa Birliği de çözüm sürecini ve AGİT'in girişimlerini desteklediğini beyan etmektedir (Memmedova, 2009).

Dağlık Karabağ sorununun çözümünde bazı "kritik" aşamalarda, bazen olumsuz olarak nitelendirilen unsurlar, diplomatik ilişkilerin hızlanmasına ve uluslararası kamuoyunun konuya müdahalesine yol açmıştır. Bu sürecin özelliği, sorunun çözümü için çatışan taraflar üzerinde uluslararası düzeyde artan diplomatik baskı ve Avrupa Birliği Parlamentosu'nun 20 Mayıs 2010 tarihli kararında olduğu gibi Ermenistan'ın işgal altındaki topraklardan çekilmesi talebidir. Azerbaycan için uluslararası düzeyde olumlu gelişmeler, 23'ünde ayrılıkçıların dış politika faaliyeti olan Ermenistan ve ayrılıkçı Karabağ rejimini daha militarist açıklamalara yöneltti.

Avrupa Parlamentosu (AP) Genel Kurulu tarafından 20 Mayıs 2010'da kabul edilen "Avrupa sorunu için bir Güney Kafkasya stratejisine duyulan ihtiyaç" başlıklı belge, Avrupa Parlamentosu'nun Dağlık Karabağ müzakerelerinden duyduğu

memnuniyeti vurguladı ve altını çizdi. 2009 yılında Moskova Deklarasyonu anlamında Ermenistan ve Azerbaycan cumhurbaşkanlarının altı görüşmesinin müzakere sürecinin olumlu bir örneği olduğunu belgeledi. çatışmanın taraflarını anlaşmazlığı sona erdirmeye çağırdı AP'nin kararı Ermenistan'da diplomatik bir başarısızlık olarak görüldü . Saygın bir örgütün 23 Mayıs'ta Dağlık Karabağ'da yapılacak yasadışı ayrılıkçı seçimler öncesinde aldığı karar, Ermenilerin stratejisini boşa çıkardı. Yukarıdaki kararın ardından AB'den sorunun çözümünde arabuluculuk yapması istenmesine rağmen, AB, Minsk Grubu eşbaşkanlarından Fransa'nın Birliği gerekli konularda bilgilendirdiğini iddia ederek yanıt verdi (Şiriev, 2011).

Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısını açıkça tanıyan ve kınayan ilk uluslararası örgüt İslam Konferansı Örgütü'dür (İİT). Azerbaycan Cumhuriyeti, 8 Aralık 1991'den beri İİT üyesidir. Haziran 1992'de İstanbul'da düzenlenen İKÖ'nün 5. Olağanüstü Dışişleri Bakanları Konferansı, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik son saldırılarını ve BM Genel Sekreteri ve Güvenlik Konseyi Başkanı tarafından Azerbaycan topraklarının işgalini şiddetle kınadı ve teşvik etti. Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları, Ermeni birliklerinin geri çekilmesi için çağrıda bulunan bir kararı kabul edecek.

Takip eden yıllarda örgüt, Karabağ sorununu gündemde tuttu ve tüm zirvelerde soruna ilişkin uluslararası hukuk normlarının uygulanması çağrısında bulunan deklarasyonlar yayınladı. Bu açıklamalar, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik saldırılarını ve işgalini kınamakta ve en ciddi insan hakları ihlalinin, çatışmalar ve işgaller sonucunda yüz binlerce Azerbaycanlının kendi ülkelerinden sürgün edilmesi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca İİT parlamentosu, Hocalı'daki Ermenilerin soykırım politikasını kınadı ve buna uygun bir kararname çıkardı. Ermenistan'ın bu tutum ve davranışlarının bölge barışına tehdit oluşturduğuna dikkat çekilerek, Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından acilen geri çekilmesi gerektiği vurgulandı (Hasanoğlu, 2012).

Dağlık Karabağ sorunu, 21 yıldır Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra bile çözülmedi. ABD, Fransa ve Rusya ile ikili ve çok taraflı görüşmelerin başarısızlığa uğraması, sorunun çözümü için AGİT Minsk Grubu özelinde girişimlerde bulunulması, uluslararası kamuoyunun sorunun "Filistin Sendromu"na dönüşeceği, çıkmazın devam edeceği endişesi ya da "Ani Savaş"ın patlak vereceğini. Ani bir

savaşla, Ermenistan'ın işgal altındaki topraklarında ortaya çıkabilecek bir çatışmanın geniş kapsamlı bir savaşa dönüşme tehlikesini kastediyoruz. Bu konudaki girişimlere bakıldığında, soruna önerilen çözümlerin gerçekten de ciddi bir çatışma potansiyeli barındırdığı, bakış açısının yanlış olduğu, bölgenin koşullarının ve özelliklerinin yeterince iyi değerlendirilmediği, tarihi ve sorunun gerçek doğası ve benzeri sebepler görmezden gelinmektedir. Sorunun özünde Ermenistan'ın Azerbaycan ülkelerini işgal etmesi ve sınırlarını genişletme çabası olduğu açık olsa da, bu konu uzun süredir uluslararası kuruluşların kararlarında açıkça yer almamaktadır (Memmedova, 2009).

3.3.6. Dağlık Karabağ Savaşı'nın Sosyo-Ekonomik Sonuçları

Savaşlar en çok geride bıraktıkları yıkıntılar, kayıplar ve zihinlerde açtığı derin yaralarla hatırlanır. Tarihin tanık olduğu iki büyük dünya savaşı da büyük harabeler, felaketler, milyonların ölümü ve katliamlarla insanların zihninde yer etmiştir. Savaşların nedeni ve sonucu ne olursa olsun, sonunda ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sonuçlar savaşın en yıkıcı etkileridir. Bu tür etkiler uzun süre hatırlanır ve etkilerini ortadan kaldırmak neredeyse imkansızdır. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki Ermenilerin 1980'lerin sonlarında dikkat çeken ve 1990'ların başından itibaren silahlı çatışmaya dönüşen ayrılıkçı girişimleri, Mayıs 1994'e kadar süren bir savaş durumuna yol açtı. Bu savaş, bölgesel ve dünya savaşlarına kıyasla küçük görünse de, sosyo-ekonomik sonuçları bakımından diğerlerinden farklı değildir (İbadov, 2003).

Karabağ'ın işgali sırasında bölge ekonomisi, altyapı ve işgücü faktörü açısından önemli hasar ve kayıplara uğradı. Azerbaycan'da yaklaşık 1000 yerleşim yeri Ermeni saldırıları tarafından işgal edildi. İşgal altındaki topraklar Azerbaycan ülkesinin yaklaşık 1/5'ini oluşturuyor. Bu savaş sonucunda Ermenistan, Karabağ ve Karabağ yakınlarındaki yerleşim yerlerinden 1 milyon kişi mülteci oldu. 900'den fazla oturma odası, 4.366 sosyo-kültürel bina, 7.000 toplu apartman, 2.389 sanayi ve tarım işletmesi, "1.025 okul, 855 anaokulu, 4 sanatoryum tedavi kompleksi, 798 sağlık tesisi, 927 kütüphane, 1.510 kültür ve sanat tesisi ve 598" telekomünikasyon binası zarar gördü. Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler Daimi Temsilciliği tarafından yapılan hesaplamalara göre, Ermenistan'ın işgal ettiği bölgelerdeki ekonomik zarar 60 milyar ABD dolarını buldu. İşgal altındaki toprakların ekonomik potansiyelinin kullanılmaması nedeniyle 1995-2010 yılları arasında meydana gelen zararın miktarı

87 milyar ABD doları (GSYİH bazında) olarak hesaplandı. Ancak Azerbaycan devleti, işgalin yarattığı ağır insani koşulları iyileştirmek için peş peşe birçok projeyi hayata geçirdi. Bu projelerin bir sonucu olarak, Azerbaycan'ın münferit şehir ve bölgelerindeki mültecilerin ve zorunlu göçmenlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi için 2011 yılına kadar “4,6 milyar ABD Doları” harcanmıştır (Rustemov, 2013).

Savaşın en yıkıcı etkilerinin insanlar üzerindeki etkileri olduğunu söylerken yanılmış olmayız. Dağlık Karabağ ihtilafı sonucunda bu bölgede insanlar ölüme, zihinsel ve psikolojik etkilere, ekonomik ve sosyal baskılara maruz kalmışlardır. Savaşta birçok aile reisini kaybeden genç aileler, çocuklarını ve kocalarını kaybeden anneler ve savaşta yaralanan birçok genç, ciddi psikolojik ve duygusal etkilere maruz kaldı. Savaşta 20.000'den fazla Azerbaycanlı öldü, yaklaşık 100.000 kişi yaralandı ve 50.000'den fazla kişi çeşitli seviyelerde bedensel fonksiyonlarını kaybetti ve sakat kaldı. Azerbaycan'da savaşta çocuklarını kaybeden 10.000'den fazla şehit ailesi var. Savaş sırasında hem askerler hem de siviller yakalandı veya kayboldu. Son istatistiki verilere göre tutuklu ve kayıp kişi sayısı 4.166'dır. Bunlardan 3.364'ü asker ve 795'i sivilidir. 7 kişinin asker mi sivil mi olduğu belirlenemedi. Şu ana kadar bunlardan 1.396'sı esaretten serbest bırakıldı. Kurtarılanlardan 343'ü kadın, 1.053'ü erkekti. Bunların 169'u çocuk, 289'u yaşlıdır.

Ermeniler, uluslararası hukuka aykırı olarak tutsaklara yönelik insanlık dışı muamelelerini ve baskılarını sürdürdüler. Alınan bilgiler ve serbest bırakılanların ifadeleri, 522 mahpusun çeşitli işkence ve hastalıklar sonucu öldürüldüğünü veya öldüğünü göstermektedir. Bunların 104'ü kadın, 447'si erkek. Esaret altında ölen 137 kişinin sadece isimleri biliniyor ve 74 kişinin kimliği bilinmiyor. Dağlık Karabağ'da tutsak veya tutuklu olarak Ermenistan'a getirilen Azerbaycan vatandaşlarının işkence görmesi, insanlık onuruna ve haysiyetine aykırı muamele edilmesi, insan sağlığını tehdit eden koşullarda ve soğukkanlılıkla öldürülmeleri ihlal teşkil etmektedir. 1949 Cenevre Sözleşmesi (Rustemov, 2013).

Dağlık Karabağ mültecileri birçok sorunla karşı karşıya. Bu sorunlar barınma, beslenme, işsizlik, eğitim, güvenlik gibi birçok alanda kendini farklı şekillerde göstermektedir. Ateşkesten sonraki 18 yılda mültecilerin sorunlarının büyük ölçüde çözüldüğü ve nispeten daha iyi bir sosyo-ekonomik durumda oldukları söylenebilir.

Ermenistan'ın işgal ettiği bölgelerin çoğu, “tarım ve hayvancılık” açısından Azerbaycan'ın en önemli bölgeleri arasındadır. Örneğin Fuzuli bölgesinde yılda 100.000 ton üzüm üretiliyordu. Zengilan şehrinin üç üzüm işleme fabrikası ve 3.000 hektarlık üzüm bağı vardı. Ağdam pamuğuyla, Kubadlı ise hayvancılığıyla ünlüydü. Hayvancılıkta özellikle küçük hayvanların yetiştirilmesi önemliydi. Ermeni işgali nedeniyle bu bölgelerden göç etmek zorunda kaldıkları için bölgede yaklaşık 145 bin sığır ve 455 bin koyun ve keçi kalmıştır. Dağlık Karabağ bölgesinde 183'ü sanayide ve 127'si şantiyede olmak üzere toplam 310 firma vardı. Azerbaycan'da %14,3 tahıl, %31,5 üzüm, %14,5 et, %17.1 süt, %25 sığır yağı, %19,3 yün, %17 ipekçilik, %15 maden suyu, %11 inşaat malzemesi, ayakkabı üretiminin %11'i bunlardan yapılmıştır (Aras, 2008).

Karabağ'ın işgali ile

Azerbaycan, 200 bin ton tahıl, 730 bin ton üzüm, 4 bin ton tütün, 20 bin ton et, 72 bin hektar araziden elde edilen 100 bin ton süt ve ekonomisinden mahrum kaldı. Hasarlıydı. Azerbaycan'ın tüm cıva ve perlit rezervleri, inşaat işleri vb. Malzemelerin %35-60'ı, maden suyu rezervlerinin %40'ı, ormanların yaklaşık %24'ü, su rezervlerinin %8'i Azerbaycan'ın işgal ettiği Azerbaycan'dadır. Ermenistan. İşgal altındaki topraklarda 13.197.5 hektarlık değerli orman ve 6 jeolojik varlık kaldı. İşgal sonucunda toplam uzunluğu 25.000 km olan karayolu, 160 köprü, 14,5 bin km elektrik hattı, 2,3 bin km su hattı, 2 bin km doğalgaz hattı, 240 km kanalizasyon, 160 su hattı tanklar, 35 bin adet yüksek kapasiteli telefon santralleri hasar gördü. Aynı zamanda dört havaalanı, Bakü-Ağdam ve Horadız-Ordubad demiryolu hatları ve Bakü-Stepanakert-Nahçıvan doğalgaz boru hattı işgal altındaki topraklarda kaldı. Azerbaycan'ın 2 milli parkı, 4 yasak bölgesi ve birçok doğal tarihi eser işgal edilmiştir (Aras, 2008).

Daha önce yoğun bir nüfusun yaşadığı Kafkasya'nın elverişli doğal olanaklarına sahip bölgelerin işgal edilmesi ve bölgede “yaklaşık bir milyon insanın Azerbaycan'ın diğer bölgelerine” göç etmek zorunda kalması, bölgenin sosyo-ekonomik durumunu önemli ölçüde kötüleştirmiştir. Bu etki makroekonomik ve sektörel göstergelere şu şekilde yansımıştır (Aras, 2008).

Genel fiyat düzeyine etkisi: Bağımsızlığın ilk yıllarında devlet bütçesinin büyük bir kısmı savaşa harlandı, topraklarının %20'si işgal edildi ve 1 milyondan fazla insan göçmen oldu. “Ermenistan ile yaşanan savaş, Rusya'nın Azerbaycan'a uyguladığı ulaşım ambargosu, Çeçen savaşı nedeniyle iki önemli petrol boru hattının kullanılamaması” gibi siyasi ve askeri sorunlar ekonomik performansı olumsuz etkilemiş ve 1992-94 yılları arasında enflasyon dört haneli seviyelere yükselmiştir.

İş ve istihdam üzerindeki etkisi: Dağlık Karabağ Savaşı'nda 20.000 kişi öldü ve 50.000 kişi yaralandı. Savaşta 5.000'den fazla insan esir alındı. 1988 yılından bu yana Azerbaycan topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmesi sonucunda, yaklaşık bir milyon Azerbaycan vatandaşından oluşan nüfusun yaklaşık %12'si işgal altındaki toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık bir milyon kişinin işgal altındaki toprakları terk etmek zorunda kalması, ülkenin istihdam sorununu en çok şiddetlendirdi.

Bütçeye yansımaları: Karabağ Savaşı'nın ardından 1991-94 yılları arasında kamu harcamalarının GSMH'ya oranı %55'e, kamu mali açıklarının GSMH'ya oranı %10 seviyelerine yükselmiştir. Savaş nedeniyle savunma harcamaları artan Azerbaycan'ın devlet bütçesi 1993 yılından bu yana açık veriyor.

Üretime etkisi: Ülkenin bağımsızlığının ilk yıllarında, özellikle Karabağ Savaşı'nda yaşanan sorunlar nedeniyle milli gelir keskin bir şekilde düştü. Savaş aynı zamanda ülke sanayisinin ihtiyaç duyduğu ara malı ithalat yollarının da kapanmasına neden oldu. Öyle ki, sosyalist bir ekonomik yapıya geçiş sürecinden geçen Azerbaycan, 1991-1995 yılları arasında %60 oranında küçülmüştür.

Çevre üzerindeki olumsuz etki: Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları, her gün yaklaşık 9 milyon kVt/saat enerji üreten Metsamor nükleer santralinden çıkan atıkların depolanması için radyoaktif atık çöplükleri olarak kullanılmaktadır. Kur Nehri'nin Ermenistan tarafından sorumsuzca kirletilmesi ise hem Azerbaycan hem de Hazar Denizi için acil bir sorun olarak görünmektedir. Ermenistan topraklarından çıkan akarsuların tamamına yakını önce Kur ve Aras nehirlerine oradan da Hazar Denizi'ne dökülmektedir.

Tarım ve Hayvancılık Sektörüne Etkisi: Ülke, Azerbaycan'ın su ihtiyacını karşılamak için gerekli olan su kaynaklarının ve sulama sistemlerinin Ermenistan'ın işgal ettiği topraklarda bulunmasından endişe duymaktadır. İşgal altındaki topraklardan sulama kanallarının kesilmesi, Azerbaycan'ın eteklerindeki bölgelerde tarım ve hayvancılığa ağır darbe vurdu.

Yukarı Karabağ'da yazın kullanılan yaylalar ve kış aylarında kullanılan Aşağı (Derin) Karabağ'daki yaylalar, eski çağlardan beri Azerbaycan Türklerine bölgede hayvancılıkla uğraşmaları için önemli bir fırsat sunmuştur. Yukarı Karabağ Yaylalarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi, yüzyıllardır var olan hayvancılığı

dondurmuş ve yaylalara getirilemeyen ve ovaların sıcaklığında kalan hayvanların çeşitli hastalıklardan ve verimlerinden kurtulmasına neden olmuştur.

Turizm sektörüne etkisi: Azerbaycan'ın turizm açısından en elverişli bölgesi olan Karabağ'ın işgali, turizm sektöründeki en büyük kayıplardan biridir. Azerbaycan'ın diğer ülke vatandaşları tarafından tehlikeli ve güvensiz bir bölge olarak algılanmasının temel nedeni Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan ile yaşanan çatışmadır ve bu da dış turizmi olumsuz etkilemektedir.

Azerbaycan'a ait olan bölgenin Ermenistan tarafından işgal edilmesi ile Azerbaycan çok önemli ekonomik kaynaklardan mahrum kalmış ve büyük ekonomik kayıplara uğramıştır. Bu nedenle, Ermeni işgaline maruz kalan bölgelerin tekrar ülkenin kontrolüne alınmasını sağlayarak ekonomik zararı önlemek ve kalkınmayı hızlandırmak için işgal altındaki topraklardaki ekonomik kaynakların kullanımının yeniden kazanılması gerekmektedir. İşgal altındaki toprakların işgalden kurtarılması, sadece Azerbaycan'ın değil, Ermenistan dahil tüm bölge ülkelerinin ekonomik kalkınmasını ve bölgesel ve küresel ekonomik ilişkilerinin gelişmesini hızlandıracaktır. Özellikle ülke olarak zengin maden ve enerji kaynaklarına sahip olmadığı göz önüne alındığında, Ermenistan'ın karaya ihtiyacı vardır (Aras, 2013).

3.4. İkinci Karabağ Savaşı

3.4.1. Savaş Öncesi Dağlık Karabağ'ın Son Durumu

Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında Dağlık Karabağ'ın toprak mülkiyeti şiddetli biçimde tartışılmaktadır. Esasında bugün yaşanan çatışmanın temelini Birinci Dünya Savaşı'na dek dayandırmak mümkündür. Fiili olarak bölgenin önemli bir bölümü Ermenistan tarafından destek verilen Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin yönetimindedir. Ancak hukuki olarak bölge Azerbaycan'ında bir parçası olmaktadır (Sarıkaya, 2021).

Dağlık Karabağ problemi, 1980'li senelerin sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başlaması ile beraber tekrardan yaşanmaya başlanmıştır. Dağılmasından sonra ise doğrudan bölgede savaş başlamıştır. Çatışmayı 1994 Bışkek Protokolü sonlandırmıştır. Savaşta Ermeniler fazladan toprak elde etmiştir.

1993 senesinde Dağlık Karabağ'ı çevrelemekte olan topraklardan işgal güçlerinin çekilmesini içeren 4 tane karar Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

tarafından alınmıştır. Fransa, ABD ve Rusya'nın aleyhine oy vermesine karşın Genel Kurul, AGİT Minsk Grubu eş başkanları 2008 senesinde derhal Ermeni işgal güçlerinin çekilmesini isteyen kararı kabul ettiğini açıklamıştır. Ateşkes 30 sene içerisinde birçok kez ihlal edilmiştir. 2019 senesi ağustos ayında Ermenistan başbakanı Nikol Paşinyan tarafından "Dağlık Karabağ Ermenistan'dır, nokta." İfadesi dile getirilmiş, İlham Aliyev bu çıkışa mukabelede bulunarak "Karabağ Azerbaycan'dır"! Demiştir. Bu çerçevede Azerbaycan ve Ermenistan arasında bulunan sınırda çatışmalar 2020 senesi temmuz ayında tekrardan başlamıştır. Türkiye tarafından Azerbaycan'a olan desteği yeniden ifade edilmiştir. Ayrıca Ermenistan'a karşı Azerbaycanlılar tarafından yürüyüşler düzenlenmeye başlanmıştır. Azerbaycan 29 Temmuz 2020 tarihinde 10 Ağustos 2020 tarihinde dek devam eden bir dizi askeri tatbikat düzenlemiştir. Türkiye'nin de eylül ayı başlarında dahil olması ile beraber ek tatbikatlar gerçekleştirilmiştir (Hasanoğlu, 2020).

3.4.2. Azerbaycan ve Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin Askeri Güç Mukayesesi

Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri;

Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerinden oluşmaktadır. 2020 yılı itibariyle Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin personel mevcudu yaklaşık 67.000'dir. Ayrıca seferberlik ve savaş halinde silah altına alınabilecek 300.000 civarında yedek personel de bulunmaktadır (IISS, 2020: 184). Azerbaycan'da zorunlu askerlik sistemi uygulanmakta olup, hizmet süresi üniversite mezunları için 12 ay, diğer yükümlüler içinse 18 aydır (CIA The World Factbook, 2021).

2005 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattının işletmeye alınması ile Azerbaycan'da enerji kaynaklarından elde edilen gelir büyük bir sıçrama yapmıştır (Aliyev ve Süleymanov, 2015: 43). Aslında bu gelişme Bakü yönetimine savunma harcamalarını ve dolayısıyla silahlanmaya sağladığı mali kaynakları artırma fırsatı verdi. 2005 yılında 300 milyon dolar olan savunma bütçesinin ertesi yıl 700 milyon doların üzerine çıkması ve 2014 yılında tüm zamanların en yüksek seviyesi olan 3,5 milyar dolara ulaşması (Macrotrends, yıl yok) bunun bir göstergesidir. Artan enerji, savunma bütçesinden gelir sağlar. Azerbaycan, 2020 bütçesinde savunma harcamalarına yaklaşık 2,3 milyar dolar ayırdı (Global Security, 2020). Son yıllarda İsrail ve Rusya ülkenin başlıca savunma tedarikçileri oldular ve bu iki ülkenin 2015-2019 silah ithalatındaki payları sırasıyla "%60 ve %31'dir" (SIPRI, 2020). Azerbaycan şu anda silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçlarını büyük ölçüde yurt dışından karşılamaktadır.

Ancak Bakü hükümetinin milli savunma sanayii altyapısını oluşturmak için büyük çaba sarf ettiğini ve burada artan savunma harcamalarının gerekli mali kaynakları sağladığını da eklemek gerekir (Rzayev, 2018).

2020 yılı itibariyle Azerbaycan Kara Kuvvetlerinin envanterinde;

T-55, T-72 ve T-90 tipi 450 kadar ana muharebe tankı, büyük çoğunluğu BMP-1/2/3, MT-LB ve BTR60/70/80/82 tipi olmak üzere 900 civarında paletli ve tekerlekli zırhlı araç, farklı kalibrelerde yaklaşık 300 kundağı motorlu ve çekili obüs, aralarında Türkiye'den tedarik edilen T-122 Sakarya ve T-300 Kasırga sistemlerinin de olduğu 150 kadar çok namlulu roketatar ile sayısı bilinmeyen miktarda LORA ve 9K79 Tochka (NATO kodu SS-21 Scarab) tipi kısa menzilli balistik füze bulunmaktadır. Tamamına yakını Rus yapımı platformlarla teçhiz edilmiş olan Hava Kuvvetlerinin envanterinde ise 15 MİG-29 av/bombardıman, 2 Su-24 bombardıman ve 19 Su-25 yakın destek uçağı ile 26 Mi-24/35 taarruz helikopteri yer almaktadır (IISS, 2020: 185). Hava Kuvvetlerinin envanterinde yine Rusya'dan tedarik edilen S-300PMU2 Favorit (NATO kodu SA-20B Gargoyle) ve EL/M-2080 erken ihbar radar sistemi ile birlikte İsrail'den alınan Barak-8 hava savunma füze sistemleri de vardır (Abrahamyan, 2018).

Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin envanter durumu ele alınırken, savaşta tayin edici rolü nedeniyle insansız hava aracı (İHA) ve silahlı İHA (SİHA) sistemleri üzerinde ayrıca durulmalıdır. Buna göre,

Modern muharebe ortamında İHA/SİHA'ların yarattığı kuvvet çarpanı etkisini doğru okuyan Azerbaycan, geçtiğimiz on yıllık dönemde bu alana yoğun yatırım yapmıştır. Hâlihazırda Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin envanterinde olduğu kaydedilen sistemler arasında Türk yapımı Bayraktar TB2 ile İsrail'den alınan; Orbiter 3, Aerostar, Hermes 450, Hermes 900 ve Heron TP tipi İHA/SİHA'lar bulunmaktadır. Keza envantere yine İsrail'den tedarik edilmiş olan Skystriker, Orbiter 1K ve Harop tipi kamikaze İHA'lar da mevcuttur. İHA/SİHA'ların büyük kısmını hazır alım yoluyla tedarik eden Azerbaycan'ın, yakın dönemde İsrail menşeli bazı çözümleri lisans altında üretmeye başladığı belirtilmektedir (Frantzman, 2020).

2020 yılı itibariyle Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin personel mevcudu yaklaşık 45.000'dir. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Kara Kuvvetleri ile müşterek yapıdaki Hava ve Hava Savunma Kuvvetlerinden meydana gelmektedir. Ayrıca seferberlik ve savaş halinde silah altına alınabilecek 210.000 civarında yedek personel de mevcuttur (IISS, 2020: 183). Azerbaycan gibi Ermenistan'da da zorunlu askerlik sistemi uygulanmakta olup, hizmet süresi tüm yükümlüler için 24 aydır. (CIA The World Factbook, 2021).

Türkiye ve Azerbaycan ile diplomatik ilişkilerinin olmaması nedeniyle ciddi ekonomik sorunlar yaşayan Ermenistan, yüksek cari açığını finanse etmek için büyük ölçüde hammadde ihracatına ve yurtdışında yaşayan Ermenilerin yatırım ve desteğine bağımlıdır (EU4 Business, 2020). Petrol ve doğalgaz gelirleri sayesinde silahlanma kaynaklarını istikrarlı bir şekilde artırmayı başaran Azerbaycan'ın aksine, Ermenistan'ın çok daha mütevazı bir savunma bütçesine sahip olması, esasen bu durumla ilgilidir. 2020 için Ermenistan'ın savunma bütçesinin 634 milyon dolar civarında olacağı tahmin ediliyor (Azatutyun, 2019). Bu rakam aynı yıl Azerbaycan'ın savunma harcamalarının sadece dörtte birine tekabül ediyor. Ermenistan, 1991'deki bağımsızlığından bu yana savunma sektöründe Rusya ile en yakın bağlarını sürdürüyor (Abay, 2020).

2020 yılı itibariyle Ermenistan Kara Kuvvetlerinin envanterinde;

T-54, T-55 ve T-72 tipi 100'den fazla ana muharebe tankı, büyük çoğunluğu BMP-1/2 ve BTR-60/70/80 tipi olmak üzere 400 civarında paletli ve tekerlekli zırhlı araç, farklı kalibrelerde takribi 150 kadar kundağı motorlu ve çekili obüs, çeşitli tiplerde 60 dolayında çok namlulu roketatar ile sayısı bilinmeyen miktarda 9K72 Elbrus (NATO kodu SS-1C Scud B), 9K79 Tochka (NATO kodu SS-21 Scarab) ve 9K720 Iskander E (NATO kodu SS-26 Stone) tipi kısa menzilli balistik füze yer almaktadır. Hava ve Hava Savunma Kuvvetlerinin envanterinde ise 4 Su-30 av/bombardıman, 14 Su-24 yakın destek uçağı ve 7 Mi-24 taarruz helikopteri bulunmaktadır (IISS, 2020: 184). Yine Hava ve Hava Savunma Kuvvetlerinin envanterinde S-300PT (NATO kodu SA-10A Grumble A) hava savunma füze sistemi de mevcuttur (Military Watch Magazine, 2020).

Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin mercek altına alındığı bu noktada bir parantez açarak, Karabağ'da işgalci konumunda bulunan sözde Artsakh Savunma Ordusuna da değinmek yerinde olacaktır.

Kâğıt üzerinde ayrı kuruluşlara sahip olsalar da sevk ve idare açısından Ermenistan Silahlı Kuvvetleri ile sözde Artsakh Savunma Ordusu arasında son derece yakın bir işbirliği olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, Erivan yönetimi sözde Artsakh Savunma Ordusunun silah ve malzeme ihtiyaçlarının kendisi tarafından karşılandığını açıklamakta bir beis görmemektedir. Benzer şekilde, sözde Artsakh yönetimi de silahlı unsurlarının eğitiminde Ermeni subayların fiilen görev aldığını kabul etmektedir (Global Security, t.y.) Personel mevcudunun 18.000 ila 20.000 arasında olduğu tahmin edilen sözde Artsakh Savunma Ordusunun envanteri hususunda açık kaynaklarda güvenilir bilgi bulmak pek mümkün değildir. Ancak bu alanda yapılan değerlendirmelerin kahir ekserisinde; 200-300 arası ana muharebe tankına, hemen hemen aynı sayıda zırhlı araç ve topa ve az sayıda helikoptere sahip olduğu tahminine yer verildiği görülmektedir (IISS, 2020: 186).

Savaş öncesi tarafların silahlanma girişimlerine bakıldığında, Azerbaycan'ın kara kuvvetlerinin manevra ve ateş destek unsurlarının etkinliğini artırmaya öncelik verdiği ve ayrıca hava kuvvetlerinin yapısını iyileştirmeye yönelik adımlar attığı açıktır. Bu konuda yakın zamanda edinilen sistemler arasında; Muharebe tankları, zırhlı muharebe araçları, taarruz helikopterleri, çeşitli havan türleri, topçu ve çok namlulu füze rampaları, tanksavar füzeleri, balistik füzeler, çeşitli hava savunma sistemleri, avcı-bombardıman uçakları ve yakın menzilli İHA'lar hemen hemen her sınıfta bulunmaktadır. -menzil destek uçağı. Ayrıca mevcut sistemleri modernize etmek için birçok projenin hayata geçirildiğini gösteriyor. Öte yandan Ermenistan'ın silah alımlarıyla; Ana muharebe tankları, zırhlı muharebe araçları, çok namlulu roketatarlar, balistik füzeler, çeşitli hava savunma sistemleri ile avcı/önleyici ve yakın mesafe destek uçakları öne çıkıyor. Bazı modernizasyon projelerinin de uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak Azerbaycan ile karşılaştırıldığında, girişimlerin nitelik ve nicelik olarak “zayıf” olduğu göze çarpmaktadır.

İlk bakışta her iki tarafın da ağırlıklı olarak Rus silah, araç, teçhizat ve mühimmatına sahip olduğu dikkat çekiyor. Ancak konuya biraz daha derinden bakarsanız resim değişiyor. Model isimleri benzer olsa da Azerbaycan'ın elindeki sistemler genellikle daha gelişmiş veya modernize edilmiş çözümlerdir. Örneğin her iki tarafın da stoklarında Rus yapımı S-300 uçaksavar füze sistemlerinin bulunduğu biliniyor. Ancak Ermenistan'ın sistemleri Sovyetler Birliği'nden PT modeli iken Azerbaycan'ın envanterinde PMU-2 modeli var. Uçaksavar füze sistemi S-400 Triumph'un (SA-21 Growler) atası olarak nitelendirilebilecek PMU-2 ile PT arasındaki teknik farklar oldukça büyük. Ayrıca, savunma faaliyetlerini tamamen Rusya'ya dayandıran Ermenistan'ın aksine Azerbaycan, diğer ülkelerle de ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Burada iki ülke, İsrail ve Türkiye üzerinde yoğunlaşmak önemlidir. İsrail ile son yıllarda savunma alanında kurulan olumlu ilişkiler, Azerbaycan'ın gelişmiş silah ve sensör sistemlerine ulaşmasını ve milli savunma sanayiinin gelişmesi için istenilen teknik desteğin sağlanmasını kolaylaştırmıştır. Türkiye'nin sadece savunmada değil, her alanda Azerbaycan'ın en yakın müttefiki olduğunu söylemeye gerek yok.

Göreceli muharebe gücünü belirlemek kapsamlı bir analiz gerektirir. Konudan uzak olanlar için burada personel ve ekipman sayısı çok önemli. Gerçekte her şeyden

önce; Silahlı kuvvetlerin etkinliğini ve dolayısıyla muharebe değeri/gücünü etkileyen lojistik, eğitim ve motivasyon gibi diğer faktörler de dikkate alınmalıdır. Ayrıca, savaş durumunda askeri gücün ulusal gücün diğer unsurları tarafından ne ölçüde desteklenebileceği de gerçekçi bir analiz için önemlidir. Bu kapsamda, 138 devleti askeri yeteneklerine göre analiz eden ve sıralayan ABD merkezli Global Firepower Sitesi, 2020 listesinde Azerbaycan'ı 64'e, Ermenistan'ı 111'e yerleştirdi (Global Firepower, 2020). Tabii ki, söz konusu düzen tartışmalıdır. Ancak dünya çapında birçok bağımsız savunma uzmanının ve düşünce kuruluşunun iki devletin silahlı kuvvetleri hakkında benzer analizler yaptığını düşünürsek, askeri güç dengesinin 1990'lardan çok farklı olduğu açıktır.

3.4.3. Yaşanan Sıcak Çatışmalar ve Tarafların Aldıkları Konum

22 Eylül 2020 sabahı temas hattında çatışmalar başlamıştır. Karabağ'ın kuzey ve güneydoğu bölgelerinde Ermenistan güçleri ilk savunma hattından geri çekilmişlerdir. Fakat Azerbaycan zırhlı oluşumlarına toplar ve tanksavar güdümlü füzeler ile ciddi kayıplar verdirmiştir. Bu şekilde pek çok aracı imha etmişlerdir. 13 kısa menzilli karadan havaya füze sistemini Azerbaycan devre dışı bırakmıştır. Aynı zamanda Ermeni hava savunmalarına karşı yoğun biçimde dronelerden yararlanmışlardır. Askeri çatışmaların ilk 3 gününde Azerbaycan kısıtlı şekilde de olsa güneyde ilerlemeye başlamıştır. Ardından her 2 tarafta sonraki 3 gün süresince önemli derecede sabit pozisyonda kalmayı sürdürmüştür. Ermeni güçleri tarafından kuzey cephesinde karşı saldırı düzenlenmiş ve bir miktar yer geri alınmıştır. Dördüncü gün ise, Ermeniler en büyük çaplı saldırılarını yapmışlardır. Fakat insansız hava araçlarıyla Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği saldırılar neticesinde zırhlı ve topçu birlikleri ciddi kayıplar yaşamıştır. Her iki tarafta altıncı günde birbirlerinin altyapı tesislerine saldırılar gerçekleştirmeye başlamıştır. Yedinci günün sabahında ise, Azerbaycan tarafından büyük bir saldırı başlatılmıştır. Bu çerçevede Dağlık Karabağ'ın kuzeyine ilerlemiştir. Bu şekilde bazı alanlarda kazanımlar sağlamasına karşın ardından ilerleme durmuştur (Asker ve Özpınar, 2021).

Yukarıdaki bulgulara dayanarak, bozuk Karabağ arazisinin savunmaya uygun olduğunu ve taarruz harekâtının yakın olduğunu söylemek mümkündür. Dağlık arazi, tank biriminin konuşlandırılmasını imkansız olmasa da zorlaştırıyor. Çünkü geçmiş muharebe deneyimleri zırhlı birlik operasyonları için en uygun arazinin engebeli açık

arazi olduğunu göstermektedir; dağlık, kayalık, bataklık, ağaçlık ve engebeli arazideki zırhlı ve mekanize piyade birliklerinin ateş ve hareket kabiliyetlerini tam olarak kullanamadıklarını gösterdi. Bu itibarla bölgede başarılı bir hareketin ancak hava ve kara ateş destek unsurları ile desteklenen piyade, komuta ve özel kuvvetler tarafından gerçekleştirilebileceği görülmektedir.

Ardından dağlık arazilerden meydana gelen kuzeye göre daha düz ve nüfusu az olan güney bölgesine çatışmalar kaymıştır. Cebrayıl ve Füzuli'ye Azerbaycan güçleri tarafından saldırılar gerçekleştirilmiştir. Böylece Ermenilerin tampon bölge olarak kullandıkları alanı tekrardan ele geçirmiş ve Ermeni savunma hatlarını yarmıştır. Genellikle insansız hava araçları ile saldırılarını düzenleyen Azerbaycan ilk olarak Ermenistan'ın hava savunma sistemlerini, mekanize birliklerini ve topçu bataryalarını vurmaya hedeflemiştir.

Tarafların harekât planlarına bakıldığında, Azerbaycan'ın esasen bir kuşatma harekâtı gerçekleştirmeye hazırlandığı görülmektedir. Nitekim, kesin bir sonuç vaat eden kuşatma operasyonunun nihai hedefi, eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (DKÖ) merkezi olan Hankendi'yi bağlayan karayolu üzerinde bulunan Şuşa şehridir. , Laçın Koridoru üzerinden Ermeni şehri Goris'e, düşmanın ana ikmal ve geri çekilme yollarını kesiyor. Ermeni tarafının ülkenin dağlık yapısını dikkate alarak mevzi savunmaya hazırlandığı söylenebilir. Savunan tarafın temel amacı, yaklaşma yönlerini engelleyecek şekilde tedavi amaçlı hazırlanmış yoğun engeller ve ateş ile düşmanı durdurmak; Ancak, düşman mevziye girmeyi başarır, bu, ana muharebe hattını karşı saldırılarla geri almak olarak sayılır.

Azerbaycan Genelkurmay Başkanlığı, harekât için en uygun arazinin Karabağ'ın güneyi olduğunu göz önünde bulundurarak burada odak noktası oluşturmuştur. İlk aşamada, temas hattının diğer bölümlerindeki ikincil kuvvetlerin düşmanı tespit etmek ve mevzide tutmak için önden saldırıda bulunurken, güneydeki ana kuvvetlerin bir atılım saldırısı yaptığı görülüyor. Başarılı bir atılımın ardından ana taarruz Füzuli Gabriel-Gubadlı'ya doğru ilerledi ve İran sınırı tamamen kontrol altına alındıktan sonra kuzeye, nihai hedef olarak seçilen Şuşa'ya yöneldi. Beklendiği gibi, Ermeni silahlı kuvvetlerinin temas hattının diğer bölümlerindeki durumu Şuşa'nın ele geçirilmesinden sonra kritik hale geldi ve Erivan hükümeti ateşkesi kabul etmek zorunda kaldı.

Her iki tarafta 9 Ekim 2020 tarihinde geçici ateşkes kararı vermiştir. Fakat hızlı şekilde ateşkes bozulmuş ve Azerbaycan ilerlemesini sürdürmüştür. Güney cephesinde birkaç gün içerisinde Azerbaycan pek çok köyü işgalden kurtardığını belirtmiştir. Ardından 4 Ekim'de Cebrayıl'ın, 19 Ekim'de Füzuli'nin işgal altından kurtarıldığı ilan edilmiştir. Pek çok gelişme sonrasında İran ile sınır bölgesinin 22 Ekim'de tamamı ile güvence altına alındığı Azerbaycan tarafından belirtilmiştir.

Öte yandan, Azerbaycan taarruzunun nispeten yavaş seyrinin başlangıçta bazı tartışmalara ve hatta eleştirilere yol açtığı gösterilmiştir. Öyle ki, Azerbaycan'ın dünyadan gelen ateşkes baskısı nedeniyle yeterli zamanı kalmayacağını düşünen bazı uzmanların, belirlenen hedeflere 72 saat içinde bir "yıldırım operasyonu" ile ulaşılması gerektiği yönündeki görüşleri basına bile yansıdı (Erdem). , 2020). Elbette seçeneklerden biri de bölme ve kuşatma manevralarını daha hızlı gerçekleştirmek. Ancak Azerbaycan Genelkurmay Başkanlığı farklı bir yol izledi ve buradaki asıl amaç hedefleri zayıflatarak zayıyatı azaltmaktır. Ayrıca Azerbaycan taarruzunun ardından Ermeni savunmasının birinci kademesindeki örtü kuvvetlerinin de oyalama muharebeleri ile arkalarındaki direniş noktalarına çekildiğini ve teşkilatlandırılan ana muharebe sahası birliklerinin mevzi bütünlüğünü korumak için her türlü çabayı gösterdiklerini de unutmamak gerekir. Ardından kuzeybatıya Azerbaycan güçleri yönelmiştir. Bu çerçevede Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında bulunan tek otoyol olan Laçın Koridoru'na doğru ilerleme göstermiştir. Azerbaycan'ın 26 Ekim'e dek Laçın Koridoru'nun 25 kilometre yakınında ilerlemesini Ermeni kuvvetlerinin direnişi dur demiştir. Dağlık araziye çekilen Ermenistan birlikleri tarafından küçük seviyede saldırıların Azerbaycan piyadelerine karşı başlatılması ile beraber Azerbaycan'la Ermenistan arasında güneybatı sınırına doğru saldırılar düzenlenmiştir. ABD vasıtası ile 26 Ekim'de ateşkes yürürlüğe girmiştir. Fakat çatışmalar tekrardan dakikalar içerisinde başlatılmıştır. Karabağ'ın ikinci büyük şehri Şuşa'nın işgal altından kurtarıldığı 8 Kasım 2020 Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından açıklanmıştır. Bu gelişmenin ardından 2 gün sonra ateşkes 10 Kasım gecesinde imzalanmıştır. Bu doğrultuda Ermenistan tarafından yenilgi kabullenilmiştir. Var olan savaş durumu şu anlık durdurulmuştur (Özdaşlı, 2021).

2. Karabağ Savaşının cereyan ettiği süreç içerisinde merak edilen bir konu da Rusya'nın Ermenistan'ın yanında refleks göstertip göstermeyeceği meselesi olmuştur.

Kuşkusuz tartışmaların yapılmasında Ermenistan'ın KGAÖ üyeliği ve geçtiğimiz dönemlerde Rusya'dan gelen mesajlar etkili olmuştur ki, burada özellikle 102. Askeri Üs Komutanı Albay Andrey Ruzinsky'nin 2013 yılında verdiği bir söyleşide, “Azerbaycan'ın Karabağ'daki sorunu askeri güç kullanarak çözmeye kalkması halinde Erivan'ın yanında saf tutacaklarına dair açıklamasını hatırlatmak gerekir” (Kucera, 2013). Bakü hükümeti, Temmuz 2020'de Tovuz'da yaşanan çatışmaların ardından Rusya'nın yoğun bir şekilde Ermenistan'a silah göndermeye başladığını duyurdu (Euronews, 2020). Ancak birçok uzmanın tahminlerinin aksine Rusya, savaş sırasında doğrudan Ermenistan'ın yanında yer almamış ve hatta gelişmelere karşı duruşuyla ilgili tartışmalar sırasında Kremlin sözcüsü Dmitriy Peskov, KGAÖ kapsamındaki yükümlülüklerinin Karabağ için geçerli olmadığını ifade etmiştir (Sputnik Türkiye, 2020). Öte yandan, savaşın Karabağ ile sınırlı kalması durumunda Moskova'nın tutumunun değişmeyeceğini gören Erivan hükümeti, doğrudan kendi topraklarından atılan balistik füzelerle Azerbaycan şehirlerine saldırılar başlattı. Ancak, Erivan'ın amacını bilen Bakü hükümeti, misilleme yapmak konusunda isteksiz davrandı ve Rus müdahalesinin önünü açacak herhangi bir eylemden kaçındı.

Yukarıda detayları ile izah edildiği kadarıyla Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarında kültürel bir soykırım yapılmıştır. Söz konusu soykırım iki devlet bir millet anlayışını devlet politikası haline getiren Azerbaycan Devleti ve halkı maruz kalmıştır. Dolayısıyla iki kardeş devletin uluslararası politikada kader birlikteliği yapması kadar doğal bir durum yoktur. Ancak söz konusu yardımlaşma ve iş birliği uluslararası hukukun ve meşru müdafaa şartlarının cevaz verdiği yasal zeminde ilerlemiştir. Bu şartlar dahilinde cereyan eden savaşta Türkiye'nin rolünü de açıklığa kavuşturmak gerekir. “Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, ulusa sesleniş konuşmasında Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'ne mensup 150 üst rütbeli subayın harekâtın sevk ve idaresinde görev aldığını, ayrıca Özel Kuvvetler Komutanlığına bağlı personelin ve Suriye'den getirilen teröristlerin de sahada bilfiil savaştığını iddia etmiştir” (Agos, 2020). Ancak Nikol Paşinyan'ın bu söylemlerine rağmen söz konusu iddiaların kanıtı bulunamamış ve Ermeni tarafı bu ifadelerini ispatlayamamıştır. “Ermenistan Savunma Bakanlığı Basın Sözcüsü Shushan Stepanyan da Su-25 tipi bir savaş uçaklarının Gence Hava Üssü'nden kalkış yapan bir Türk F-16'sı tarafından düşürüldüğü iddiasını ortaya atmıştır” (BBC News Türkçe, 2020). “Keza Rus medyasında da benzer konular işlenmiş, dahası muvazzaf üç Türk generalinin -isimleri

verilmek suretiyle- harekâtın planlama ve icrasında aktif rol aldığı iddiası dile getirilmiştir” (Vzglyad, 2020). Aslında, Suriye’den getirilen teröristlerin varlığı ya da Türk F-16’sı tarafından düşürülme gibi propaganda amaçlı yapıldığına şüphe olmayan iddialar bir kenara bırakıldığında, 2020 Karabağ Savaşı’nda Türkiye’nin Azerbaycan’ı desteklemesi sır değildir. “Başta İHA/SİHA’ların kullanımı hususundaki tecrübe birikiminin aktarılması olmak üzere, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine her türlü askeri-teknik yardımın yapıldığına yönelik kuvvetli işaretler vardır.” Zaten Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in, France 24 televizyonuna verdiği röportajda sunucunun, “Kaç tane Türk İHA’nız var?” sorusuna verdiği “Yeteri kadar” cevabı bile durumu özetler mayettedir (Yeni Şafak, 2020). Diğer yandan bu destekten yola çıkarak yaşananları Türkiye-Ermenistan Savaşı gibi göstermeye çalışan azımsanamayacak bir kesim olduğu dikkat çekmektedir. Bu kesimlerin, bir yandan Azerbaycan’ın askeri zaferini örselerken öte yandan Türkiye’yi bölgesinde istikrarı bozan bir aktör olarak lanse etme maksadı taşıdıkları mütalaa edilmektedir.

Medyada 2020 Karabağ Savaşı’nın görüntüleri, tankların günümüz savaşlarında kolay hedefler olduğu algısını yükseltti. Gerçekten de modern muharebe ortamında tankların yeri uzun zamandır tartışılıyor. Hatta tank çağının bittiğini ve savaş alanında artık onlara ihtiyaç duyulmadığını savunan uzmanlar bile var (Friedman, 2015: 200). Konuya 2020 Karabağ Savaşı göz önünde bulundurularak bakıldığında, özelde tankların ve genel olarak zırhlı birliklerin ikincil bir rol oynadığı açıktır. Ayrıca Ermeni tanklarının Azerbaycan İHA’larına/SİHA’larına karşı "umutsuzluğu" da biliniyor. Ancak, kendine özgü koşulları olan bir operasyon alanında neler olup bittiğine dair gözlemlere dayalı genellemeler yapmak çok indirgemeci olacaktır. Kısacası tankların toplu olarak konuşlandırılmaları halinde, açık alanda ve çok katmanlı bir hava savunma kalkanının koruması altında belirleyici bir faktör olarak işlev görmeye devam edecekleri kabul edilmektedir.

Askeri-teknik alanda öne çıkan gelişmelerin ele alındığı bu bölümde, son olarak tarafların balistik füze saldırılarına da değinmek gerekir.

Azerbaycan’ın, askeri hedeflere karşı balistik füze saldırıları düzenlediği tespit edilmiş olup, İsrail yapımı LORA tipi bir balistik füze ile cephe gerisinde, Ermeni kuvvetlerinin ana ikmal yolu üzerinde yer alan bir köprüyü imha etmesi askeri-teknik düzlemde savaşın en dikkate değer olaylarından birisi olarak kayıtlara geçmiştir. Ermenistan ise elindeki Tochka ve Scud B tipi füzelerle

Gence ve Mingeçevir gibi sivil yerleşim yerlerine saldırmıştır. Azerbaycan'ın aksine Ermenistan'ın geniş yerleşim yerlerini hedef almasında, kullandıkları füzelerin dairesel sapma oranı değerinin çok yüksek olması, dolayısıyla askeri hedeflerin vurulabilme ihtimalinin düşük görülmesi mutlaka göz önünde bulundurulmuştur (Watling ve Kaushal, 2020)

Fakat buradaki asıl maksadın, sivillerin moralini düşürme ve bir önceki bölümde vurgulandığı üzere, Azerbaycan'ı misillemeye zorlayarak Rusya'yı kendi safında savaşa çekebilme beklentisi olduğu açıktır. Tabi burada bir parantez açarak, sivil yerleşim yerlerini hedef alan ve çok sayıda kişinin hayatını kaybetmesine neden olan bu saldırıların “savaş suçu” kapsamına girdiğinin ve sorumluların yargı önüne çıkarılması gerektiğinin altı çizilmelidir.

3.4.4. Çatışmaların Durdurulmasına Yönelik Uluslararası Tepkiler

AGİT Minsk Grubu Dağlık Karabağ ihtilafında 1992 senesinden itibaren barış sürecinde arabuluculuk yapmak ile görevli olmuştur. Yaşanan çatışmaları 2 Ekim 2020 tarihinde kınayarak, çatışmaya dahil olanları da sivilleri koruma yükümlülüklerine saygı göstermeleri konusunda çağrıda bulunmuştur. Derhal ateşkes ve ön şart olmadan iyi niyetle çerçevesinde müzakere çağrısı yapmıştır (Akçay, 2020).

1 ve 5 Ekim 2020 tarihinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) gerçekleştirdiği benzeri Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres, daha sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel tarafından karşılıklı şekilde çatışmaların durdurulması çağrısı yapılmıştır. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg tarafından da çatışmaların daha yoğunlaşması ile alakalı endişe duydukları belirtilmiştir. Derhal çatışmaların durdurulması ve barışçıl bir çözümün bulunması konusunda taraflara çağrı yapmıştır. Bu doğrultuda NATO üyesi Türkiye'yi de bu hedef için nüfuzunu kullanmaya davet edilmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği (AB) ve NATO tarafından çatışmaya Türkiye'nin katılmasını açık biçimde eleştirilmemiştir.

Azerbaycan'ın düşmanlıkları durdurmasını isteyen Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreteri Luis Almagro tarafından aynı zamanda işgal altındaki Azerbaycan topraklarından Türk Keneşi Ermenistan'ın hiçbir koşul olmadan çekilmesini istemiştir. Ayrıca Kardeş Azerbaycan'ın yanında Türk dünyasının bulunduğunu da ifade etmiştir. Ermeni tarafının provokasyonları İslam İşbirliği Teşkilatı tarafından da kınanmıştır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından Fransa, ABD ve Rusya'nın isteği doğrultusunda 19 Ekim 2020 tarihinde Dağlık Karabağ'da yaşanan durum hakkında kapalı istişareler yapılmıştır. Güvenlik Konseyi Başkanı adına görüşmelerin sonunda bir bildirge taslağı oluşturulmuştur. Konu hakkında taslak bildirgede önceki BM Güvenlik Konseyi kararlarına herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Ağırlıklı şekilde Fransa ve Rusya tarafından bu bildirgenin oluşturulduğu Hacıyev tarafından ileri sürülmüştür. Fakat BM Güvenlik Konseyi kararlarına atıfta bulunulması gerekli olduğu hususunda Güvenlik Konseyi'nin daimi olmayan Bağlantısızlar Hareketi üye ülkeleri tarafından ısrarlar yapılmıştır. Bu şekilde 2 defa sessizlik prosedürlerine uymamışlardır. Taslağın, ısrarcı olan bu tutumlardan dolayı resmen geri çekilmesi söz konusudur. Aralarında Endonezya, Saint Vincent, Nijer, Tunus, Dominik Cumhuriyeti, Vietnam, Güney Afrika'nın olduğu ülkelere Bağlantısızlar Hareketi'nin de başkanı olan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından adil duruşlarından ötürü teşekkür edilmiştir. Nüfusu yoğun olan sivil yaşam alanlarında geniş alanlı etkisi bulunan ağır patlayıcı silahların kullanılması insan hakları kuruluşları tarafından kınanmıştır. Misket Bombaları Sözleşmesi'ne katılmayı ve çatışmayı durdurmaya her iki tarafı da davet etmiştir (Elnur, 2021).

4. KARABAĞ SORUNUNA YÖNELİK TÜRKİYE VE RUSYA’NIN POLİTİKASI

4.1. Birinci Karabağ Savaşında Türkiye ve Rusya Federasyonunun Politikası

4.1.1. Karabağ Probleminde Türkiye’nin Politikası

Ülkemiz, Soğuk savaş döneminde iki kutuplu dünyada kendine has bir yer bulmuştur. Bu çerçevede 2 süper güç arasında dengelenmekte olan dünyada uzun zaman rehavete kapılan bir rahatlıkta dış politikasını gerçekleştirmiştir. Dengeler Soğuk Savaş’ın bitmesi ile değişmiştir. Bu değişimlerden ülkemizde oldukça fazla etki görmüştür. Ülkemizde yer alan Türkler ile alakalı sorumluluklarının bulunduğu gerçeği Sovyetler Birliği’nin çökmesi ile anlaşılmıştır. Öncelikle bu durum karşında ülkemizde tarafından tutuk bir politika sergilenmiştir. Aynı zamanda dağınık bir görüntü görülmüştür. Çünkü uzun dönemli ülkemizin genel bir dış politikası bulunmamaktadır (Aydın, 2013).

Ülkemiz daha Sovyetler Birliği çökmeden Ermeniler tarafından gerçekleştirilen saldırılar ile başlayan Dağlık Karabağ problemini Sovyetlerin iç işi şeklinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Ayrıca konuya karşı Türkiye’nin mesafeli yaklaşmasından dolayı itibar kaybetmesi söz konusudur. Ermeniler tarafından ise, kararlı ve planlı adımlar atılmıştır. Bu şekilde Dağlık Karabağ problemini kendi lehlerine çevirebilmişlerdir. Senelerdir beklediği fırsatı Glasnost ile birlikte yakalayan Ermeniler, Azerbaycanlılara karşı silahlı saldırıda bulunmuştur. Diğer yandan ise, devamlı şekilde muhatabını suçlayarak zan altında bırakma politikasını sergilemiştir. Bunun yanı sıra Ermenistan, etrafının Türk devletleri ile çevrili olmasından dolayı kuşatılmışlık psikolojisine kapılarak en iyi biçimde “Mazlum Ermeni” rolünü oynamıştır. Bu şekilde başta ABD ve Rusya olmak üzere büyük devletlerden destek görmüştür (Hurç, 2008: 104).

Azerbaycan’ın Türkiye’nin Orta Asya’ya açılan kapısı olması ve Türkiye’nin Azerbaycan’ın batıya açılan kapısı olmasından dolayı 2 ülke birbirine karşı daha çok yakın hale gelmiştir. Dolayısıyla Azerbaycan kadar Dağlık Karabağ problemi, ülkemizin de bir problemi olmuştur. Dağlık Karabağ probleminin Türkiye tarafından uluslararası alana çekilmesi Azerbaycan açısından bir avantaj olmuştur. Ardından da uluslararası kuruluşlar tarafından Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olduğun kabul edilmesi Azerbaycan açısından önem arz etmektedir. Büyük Ermenistan tezinden

vazgeçmeyen, devamlı şekilde toprak isteklerini ve soykırım iddialarını dile getiren Ermenistan'a karşı Dağlık Karabağ problemi, ülkemizin uluslararası alanda yararlanabileceği ciddi bir kozu sağlamıştır. Dağlık Karabağ problemi çerçevesinde Ermenistan-Türkiye ilişkileri şekil almaya başlamıştır. Ermenistan Türkiye tarafından bağımsızlık elde etmesi sonucunda tanınmıştır. Öyle ki aralarında ticari bağlar da oluşturulmuştur. Aralarında bulunan bu ilişki Dağlık Karabağ problemi ile beraber kopmuştur. Ermenistan ile ülkemizin bu probleme karşın ilişkilerinin geliştirilebilme olasılığı bulunmamaktadır (Süleymanov, 2013).

4.1.1.1. Turgut Özal dönemi

1981 – 1993 döneminde Türk siyasi yaşamında Turgut Özel derin izler bırakmıştır. Turgut Özel tarafından 1981– 1989 seneleri arasında başbakanlık yapılmıştır. Ardından 1989–1993 seneleri arasında Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Dağlık Karabağ problemi süresince Özel Cumhurbaşkanıdır. Bu çerçevede ülkenin dış politikası yön veren adımlar Özel tarafından gerçekleştirilmiştir. Yıldırım Akbulut'un başbakan olmasının ardında yürütmedeki etkinliğini sürdürmüştür (Akdemir, 2016).

Pek çok dış seyahat yapan Özel, bilhassa SSCB ve ABD'ye her sene sürekli şekilde seyahatler gerçekleştirmiştir. Bahsi geçen ülkeler ile ilişkilerin geliştirilebilmesi amacı ile özel uğraşlar gösterilmiştir. Ardından SSCB lideri Gorbaçov ve ABD başkanı Bush ile yakın ilişkiler sağlamanın rahatlığıyla hareket etmiştir. Bu şekilde dışarı da itibarını arttırmıştır. 1986 senesi temmuz ayında Başbakan Turgut Özel tarafından Moskova ziyaret edilmiştir. Ancak Bulgaristan ile yaşanan problemlerden dolayı Gorbaçov tarafından Özel kabul edilmemiştir. Ancak 5 senenin ardından 12 Mart 1991 tarihinde cumhurbaşkanı sıfatı ile Özel tekrardan Moskova'ya ziyarette bulunulmuştur. Bu defa Gorbaçov sıcak bir biçimde Özel'i karşılamıştır. Aynı zamanda SSCB ile 3 mühim iş birliği anlaşması da yapılmıştır (Tellal, 2005: 165). Özel, 1990'lı senelerin başında Körfez Savaşı sebebi ile ülkemizin ABD açısından sahip olduğu stratejik değeri anlamıştır. Türk dış politikasında söz konusu olan dönemde ciddi rahatlamalar yaşanmıştır (Özbay, 2011).

Özal Türkiye'si, "Körfez Savaşı ardından bir koyup üç alma" hususunda hayal kırıklığı yaşamıştır. İç politikadaki benzeri Turgut Özel dış politikada da çok çeşitli hedefler, politikalar ve yaklaşımlar gösterilmiştir. Neredeyse bütün alanlarda geçmişe

göre Özal'ın dış politikasında az veya çok farklılıkların bulunması söz konusudur. Kendinin verdiği ifadelerde de bu durum kanıtlanmıştır. Hem idarede hem de içerikte meydana gelen bu farklılıkları görmek mümkündür. Özal tarafından genellikle alışılmadık ve informal yollardan yararlanılmıştır. Dolayısıyla hedeflere erişmek için belli kural veya kalıplara bağlı şekilde ilerlemeyi arzu etmeyen bir lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk arasında iş bitirici şeklinde nitelendirilen neticeye ulaşmayı odak alan bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla gelenekler ve belli kalıplarla hareket etmekte olan Dışişleri bürokrasine devamlı şekilde müdahale etmektedir. Öyle ki genellikle Anayasa ve kanunlar ile belirlenen görev dağılımını dahi dikkate almamıştır. Aynı zamanda bürokrasiden ve bakandan habersiz şekilde Özal tarafından pek çok karar alınarak uygulanmıştır (Hurç, 2008: 61).

Özal tarafından, Azerbaycan özelinde devletin bürokratik teamülleri de zorlanmıştır. Cumhurbaşkanı olmasının ardından da dış siyaset hakkındaki fikirlerini hükümete karşı rahat bir şekilde kamuoyuyla paylaşmıştır. Bu fikirlerini, Dağlık Karabağ Savaşı veya Ermeni- Azerbaycan Türkü olayları ile ilgili yaptığı değerlendirmeleri de desteklemiştir. ABD ziyaretlerinin ikinci gününde Cumhurbaşkanı Özal tarafından International Club'da bir konuşma yapılmıştır. Bu konuşma esnasında “Türkiye'nin Azerbaycanlılar-Ermeni çatışmasının içine çekilmesi mümkün mü? Azerbaycanlılar ve Sovyetler Birliğindeki öteki Türk asıllı gruplar, bağımsızlık isterler ise, Türkiye nasıl bir tutumu sergileyecektir? Türkiye'nin bu hususta bulunan değerlendirmesi nedir?” şeklinde Özal'a sorular yöneltilmiştir. Özal tarafından ise, “Gayet basit” diyerek, “Her şeyden önce, Azerbaycan bir Sovyet Cumhuriyetidir” biçiminde sözlerine devam etmiştir.

Aramızda var olan sınır oldukça az olup, Sovyet Ermenistan'a ise daha uzun bir sınırimız bulunmaktadır. Azerbaycan'a Bağlı Nahçıvan ile sınırimız bulunmaktadır. Aynı sınırimız doğrudan Azerbaycan'a olmayıp yalnızca 6-7 kilometre uzunluğu vardır. Anadolu'daki Türk halkından ziyade Azerbaycanlıları İran Azeri Türklerine yakın olmaktadır. Lehçelerimizin farklı olmasına karşı benzer diller konuşmaktayız. Ayrıca mezheplerimiz de farklıdır. Onların mezhebi Şii iken bizim mezhebimiz Sünni'dir. Bizler Sovyetler Birliğinde bulunan Müslüman veya Türkçe konuşan grupları karışmayı arzu etmemekteyiz. Ayrıca düzenli biçimde Gorbaçov'un izlemiş olduğu politikaları uygulamaya koyması isteriz. Fakat bazı problemler büyük değişimlerin sonucunda meydana gelebilecektir.

biçiminde söyleyeceklerini tamamlamıştır. Bu çerçevede Sovyetlerin içişlerine Özal'ın karışmayı arzu etmediği söylenebilmektedir (Çetinkaya, 2020).

Türkiye'nin çeşitli illerinde gerçekleştirilen mitinglerde binlerce insan tarafından bu konuşmaların üzerine Özal istifaya çağrılmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan'a destek olan sloganlar atılmıştır. Türk iç politikası Özal tarafından sarf edilen bu sözler ile oldukça fazla etkilenmiştir. Parti liderleri tarafından da Özal'a tepki verilmiştir. Başbakan Mesut Yılmaz tarafından "Azerbaycanlılara yakınlık duyuyoruz" ifadesi kullanılmıştır. Bu şekilde hassasiyet içerisinde olayları takip ettiğini belirtmiş ve görüşlerinin Cumhurbaşkanı ile aynı olmadığını ifade etmiştir. DYP genel başkanı Süleyman Demirel ise, Özal'ın en büyük siyasi hasmıdır. Bu çerçevede Demirel tarafından Özal'ın meşruiyet aramaya gittiği iddia edilmiştir. Bu şekilde Amerika'da Özal'ın gerçekleştireceği angajmanların, Türk hükümetini ve milletini bağlamayacağını dile getirmiştir (Demir, 2005).

Özal'ın Azerbaycanlılar hakkındaki sözlerine karşın Süleyman Demirel tarafından sert tepki verilmiştir. Bu tepkisini şu sözlerle ifade etmiştir:

Azerbaycan'da yer alan soydaşlarımızın ülkemizdeki Türkler ile inanç açısından hiçbir problemleri bulunmamaktadır. Esas mühim olan kültürlerin aynı olmasıdır. Azeri Türkü vatandaşlarımız ve soydaşlarımız bu duruma kırılmasınlar. Özal tarafından söylenen sözler ülkemizi bağlamamaktadır. Türkiye'yi temsil etmekte olan birinden bu sözler söylenmemiştir (Bakacak, 2019)

"DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit tarafından da Alevi yurttaşlardan" cumhurbaşkanının özür dilemesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye nüfusunun tümünün Sünnilerden oluştuğu gibi gösterilmesini ise, cumhuriyetin laik niteliği ve ulusal birliği zedeleyen davranışlar şeklinde ele almıştır. Verilen bu tepkilerden de anlaşılacağı üzere dış politikada Özal politikalarının neden olan tahribatlara bakıldığında ilk kez muhalefetle sistem, Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında bu denli önemli farkların meydana geldiği problemler karşımıza çıkmaktadır. Kendi güven davranışlarla öteki aktörleri dikkate almayan Özal tarafından kurumsallaşmaya zarar verilmiştir. Aynı zamanda politikaların meşruiyeti de bu durumdan zarar görmüştür (Hurç, 2008: 62).

Turgut Özal 26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı soykırımı ardından Azeri Türkü-Ermeni probleminin ulaştığı boyut fark edilmiştir. Bu çerçevede politikasında

değişiklik yapmıştır. Belki de Cumhurbaşkanlığı makamından aldığı rahatlık ile sert sözler sarf etmeye başlamıştır. Ayrıca askeri tedbirlerin zorunluluğundan da söz etmektedir. ABD ile Türkiye'nin var olan ilişkilerine güvenerek Özal tarafından "Erivan'a yanlılıkla birkaç bomba düşebileceğini" de oldukça açık şekilde ifade etmiştir. Dağlık Karabağ'daki olaylar karşısında ise, Batılı ülkelerin ve dünyanın çifte standart uyguladığını Manisa Genç İş Adamları Derneği'nde yapmış olduğu konuşma esnasında dile getirmiştir. Aynı zamanda ülkemizin daha cesur ve aktif bir politika takip etmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Ecevit ise, radikal çıkışları ile dikkat çekmiştir. Yaygına körükle gidenlerin karşısında Türkiye'nin bir kova su ile gidemediği Ecevit tarafından belirtilmiştir. Askeri müdahalenin yapılmasının gerekli olduğu belirten RP Genel Başkanı Erbakan tarafından Kıbrıs'a gerçekleştirilen müdahale benzeri bu müdahalenin olması tavsiye edilmiştir. ANAP lideri Mesut Yılmaz tarafından da gereken durumlarda askerlerin kaydırılmasının mümkün olacağı ifade edilmiştir. Artık tek seçeneğin asker çözüm olduğu iktidar tarafından belirtilmektedir. Aynı zamanda iktidar kanalı ve onun Dışişleri Bakanı Hikmet tarafından ise, savaşın çözüm olmadığı söylenmiştir. Savaşı arzu eden bir ülke olarak Türkiye'nin değerlendirilmemesinin gerektiği üzerinde durmuştur (Hurç, 2008: 63).

Hiçbir zaman savaşı istemeyen Türkiye, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yaptığı saldırıyı durdurmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda ateş kesilmesini ve Azerbaycan arazisinden Ermenistan'ın çekilmesiyle barışçı görüşmeler yapılmasının sağlanmasını amaçlamıştır. Bu hedefler doğrultusunda Ermenistan'a karşı herhangi bir zorlamada bulunmamıştır. Rusya ile Amerika'nın da destek olduğu ve Azerbaycan ile Türkiye'nin de dahil olacağı bir görüşmeye gelmeyecek kadar Ermenistan tarafından bir düşmanlık gösterilmiştir (Hurç, 2008: 63).

Ermenistan 3 Nisan 1993 tarihinde Kelbecer'i tamamen ele geçirmiştir. Bu işgalin ardından Ülkemiz yine işgalden vazgeçmesi için Ermenistan'a çağrılarını devam ettirmiştir. Bu esnada kademeli biçimde ilişkilerini de sınırlandırmaya başladığı görülmektedir. Türkiye, Ermenistan'ın işgalci tavrını devam ettirmesine karşın Ermenistan'la olan sınırını kapatmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la 5 Nisan 1993 tarihinde Türk Cumhuriyetleri gezisine dışişleri bakanı Hikmet Çetin'de katılmıştır. Burada "Azerbaycan'a Ermenistan'ın son saldırılarının ardından ülkemizden geçen bütün insanı yardım uçuşlarını durdurduğunu, hiçbir uçuşa müsaade

edilmeyeceğini basına açıklamıştır. Buna karşın uçakların geçmek istemesi durumundan gereken hallerde ateş açılarak uçakların indirileceğini de belirtmiştir” (Eyvazlı, 2017).

4 Nisan 1993 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından Orta Asya-Kafkasya seferini gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin bölgede bulunan 5 Türk devletini de barındıran ilişkilere, bu sefer hız kazandırmayı amaçlamıştır. Özal’ın Kafkasya seferinde “mega projeler” üzerine vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda bilhassa doğalgaz ve petrol boru hatlarının Türkiye aracılığı ile Batı’ya taşınması hakkında konuşulmuştur. Türkiye’nin bu hali ile “Doğu-Batı arasında enerji köprüsü” olacağı belirlenmiştir. Bu projeleri gerçekleştirmesi durumunda Türkiye’nin daha yüzyıl sona ermeden önemli bir güç sağlayacağı düşünülmektedir (Hurç, 2008: 65).

Ermeniler tarafından Özal’ın Türk dünyası seyahatinin sürdüğü sırada Karabağ coğrafyası da aşılmıştır. Bu doğrultuda saldırılarını oldukça fazlaştırmışlardır. Ülkemizde askeri hareketlilik bulunurken, karartma uygulaması sınır bölgesinde başlatılmıştır. Bu çerçevede “Ermenistan gözaltına alınmış ve silahlı kuvvetlerde izinler kaldırılmıştır. Ayrıca sınırda F-104 ve F-16 uçakları devriye uçuşu yapmaya başlamışlardır”. Bakü bu ortamlar sürerken Özal’ı ağırlamıştır. Burada Özal’a Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfeyz Elçibey tarafından bütün diplomatik yolun denenmesine kaçın başarılı olamadıkları belirtilmiştir. Ermenistan’ın vahim bir yanıltta bulunduğunu ifade eden Özal tarafından, Türkiye’nin sabrının denenmesi durumunda neticelerin kötü olacağı ve yolun sonunda onları hüsranın beklediği belirtilmiştir. Özal problemin giderilmesi hususunda Elçibey ile anlaşmıştır. Daha sonra “Buradan tüm memleketlere sesleniyorum, tecavüzler durdurulsun, yoksa bölgede meseleler daha da karışık bir hal alacaktır” şeklinde seslenerek uyarılarını oldukça sertleştirmiştir. Bunun yanı sıra Azerbaycanlıların Türk İstiklal Savaşı’nı örnek almaları konusunda da Özal önerilerde bulunmuştur (Gürler ve Korkmaz, 2015).

Bu doğrultuda Azerbaycan’a ve Dağlık Karabağ problemi ile Özal’ın oldukça geç ilgilendiği hakkında bazı eleştirilerde bulunmuşlardır. İş siyaset bunun temel sebebi olarak gösterilmiştir. Özal’a karşı Muttalibov ve Vezirov mesafeli bir tutum izlemiştir. Fakat Elçibey ile Özal oldukça sıkı ilişkiler kurmuştur. Öyle ki Demirel’in Aliyevci ve Özal’ın Elçibeyci olduğu ileri sürülmüştür. 2 ülke arasından bulunan yakınlık, liderlerin bu tercihlerinden etki görmüştür. Türk siyasetçileri, Azerbaycan

topraklarına Ermeni saldırıları ve Kelbecer'in işgali sonucunda birbirlerine yaklaşacağına fikir ayrılıklarına düşmeye başlamışlardır (Hurç, 2008: 65).

Önceden saptanan kriterler çerçevesinde olayları vizyon belirleyerek yönlendirmekten ziyade Türk siyasetçileri tarafından olaylar ile birlikte rota belirlenmiştir. Ayrıca bazı durumlarda konjonktür gereği bazı durumlarda ise, inisiyatifle olayı erteleme veya beklegör politikasıyla problemin bir parçası olarak tam manası ile bir kısırdöngü ortamı meydana gelmiştir. Fakat Kafkasya Seferinin ardından projelerin mimarı hayatını kaybetmiştir. Bu seyahatin hemen ardından Özal'ın ölmesi de kişilerin aklına bazı soruları getirmiştir (Hurç, 2008: 65).

4.1.1.2. Mesut Yılmaz dönemi

Dışişleri Bakanlığında "22 Aralık 1987- 20 Şubat 1990 tarihleri arasında" Mesut Yılmaz görevli olmuştur. Yılmaz sonraki dönemlerde başbakanlık görevi yapmıştır. "Cumhurbaşkanı Özal'a yakınlığı ile bilinen Yıldırım Akbulut'un yerine Mesut Yılmaz 1991 senesi haziran ayında başbakan olmuştur". 1991 senesi kasım ayında ise, Demirel'e görevini devretmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Başbakanlığı döneminde sıklıkla anlaşmazlıklara düşmüştür. Dağlık Karabağ probleminin ortaya çıktığı dönemde Mesut Yılmaz dışişleri bakanlığında görevli olmuştur. Karabağ'da çatışmanın başlaması ile birlikte Mesut Yılmaz tarafından da diğer Türk politikacılar benzeri olaylar Sovyetlerin iç işi olarak değerlendirilmiştir. Ankara Büyükelçisi Çernişev, olayların şiddetli hale gelmesi üzerine Sovyet Rusya'nın kendinden yardım istediğini belirtmiştir. Bu doğrultuda Ermenistan ve Azerbaycan insani doğrultuda yardım edebileceklerini Çernişev ifade etmiştir (Karaca, 2015).

1991 senesi ekim ayında gerçekleştirilen seçimleri Başbakan Mesut Yılmaz kazanamamıştır. Bu çerçevede yeni hükümetin kurulması ile Süleyman Demirel göreve gelmiştir. Mesut Yılmaz'ın Azerbaycan'ı tanıma kararı vermesini Süleyman Demirel'in istememesine karşın bu karar Yılmaz tarafından alınmıştır. Dağlık Karabağ problemi bağlamında Mesut Yılmaz en fazla Azerbaycan'ın tanınması hususunda dikkat çekmiştir. Bir yandan Türkiye'nin Azerbaycan'ı ivedi tanımasını Hasan Hasanov ve Muttalibov talep etmiştir. Öteki yandan ise, Türkiye'nin "Şimdilik Azerbaycan'ı tanımamasını, tanırsa bunun Moskova'nın adamı olan Ayaz Muttalibov'u meşru kabul ettiği manasını taşıdığı ve Azerbaycan halkının yol açacağı" Halk Cephesi lideri Ebulfez Elçibey tarafından ifade edilmiştir (Attar, 2005: 145).

Başbakan Mesut Yılmaz, Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov ile görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme sırasında alınmış olan bağımsızlık kararına Türkiye'nin sıcak baktığını ve bu kararı olumlu olarak gördüklerini bildirmiştir. Ayrıca ilk bakanlar kurulu toplantısında Azerbaycan tarafından ilan edilen bağımsızlık kararının tanınacağını ifade etmiştir (Hurç, 2008: 66-73). Ardından Başbakan Yılmaz tarafından Türkiye'nin Azerbaycan'ı resmen tanıma kararı Azerbaycan başbakanı Hasanov'u telefonu ile aranarak belirtilmiştir. Bu kararın ardından Azerbaycanlıların verdiği tepkilere gazetelerde yer verilmiştir. Bu haberlerin manşetlerinde ise; oldukça hızlı yayılan haber ile tüm Azerbaycan ayaklandı, yaşa Türkiye ve sokağa dökülen insanlar birbirlerine sarılıyor benzeri başlıklar yer almıştır (Eyvazlı, 2017).

Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımasının sonrasında Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov tarafından bahtiyarlıkları dile getirilmiştir. Yabancı bir ülkenin bağımsızlığı tanınması ve bu ülkenin Türkiye olması mutluluğumuzun sebebidir. Azerbaycan'ı Türkiye'nin tanımasından sonra ise KKTC'de bu bağımsızlığı tanıdığını ilan etmiştir. Ardından öteki devletler tarafından da bu kararlar açıklanmaya başlanmıştır. Azerbaycan bağımsızlığı ilk tanıyan ülke olan Türkiye aynı zamanda Bakü'de temsilcilik açma kararı alan ilk ülkedir (Hurç, 2008: 66-73).

4.1.1.3. Süleyman Demirel dönemi

Süleyman Demirel'de Turgut Özal gibi hem cumhurbaşkanlığı hem de başbakanlıkta görevli olmuştur. Dağlık Karabağ Savaşı'nın en önemli zamanlarında Demirel, başbakanlık görevindedir. Hükümeti oluşturacak sayıyı tek başına sağlayamamıştır. Bu nedenle 20 Kasım 1991 tarihinde SHP Lideri Erdal İnönü ile koalisyon hükümeti oluşturmuştur. Demirel, Mesut Yılmaz hükümetinin ardından daha önce pek çok başbakanlık yapmıştır. Daha sonra tekrardan başbakan olmuştur. Hükümeti kurmasının ardından ise, ülkede var olan bölgesel ve siyasi problemler ile karşı karşıya kalmıştır. Demirel'in koalisyon hükümetinin en önemli problemleri arasında ise; terör hadiseleri, Körfez Krizi, Yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri, Bosna-Hersek Savaşı ve sonucunda iç siyasi çekişmeler ve zayıf ekonomi yer almaktadır. En kötüsü bağımsızlık ile birlikte Azeri Türkü-Ermeni çekişmesinin tekrardan gün yüzüne çıkması ve Ermeni probleminin Karabağ olayı ile tekrardan gündeme gelmesidir. Toplantı ve gazetelerde bir yandan sıklıkla "SSCB'nin çöküşüne hazırlıksız yakalandık!" değerlendirmesine yer verilmeye başlanmıştır. Öte yandan ise, Yılmaz'a

yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Demirel, "giderayak Moskova'yla aramızda sorun yaratacak bir tanıma kararı (Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıma) almamalarını" talep etmiştir (Ülkü,2000: 19; Bakacak, 2019).

Dünyada bulunan büyük devletlerin hareketlerine muhalif olmamaya dikkat ederek Demirel tarafından kendi dış politikası belirlenmiştir. Aynı zamanda “Büyük devletler o yöne (tanıma) gitmediği sürece bizimde adımlarımızı çok iyi atmamız gerekmektedir” şeklinde konuşarak Azerbaycan’ı tanıma hususunda kendini açık şekilde ifade etmiştir. Sovyetler ile çatışmaya götürülecek davranışlar göstermesi, Demirel’in Azerbaycan hakkındaki en önemli çekincesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Demirel’e hükümeti devredecek olan “Başbakan Mesut Yılmaz tarafından Azerbaycan” tanınmıştır. Ayrıca Demirel’in başbakan olması ile beraber karşısında artık Türkiye tarafından tanınmış olan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti bulunmaktadır. Aradan çok zaman geçmeden Ermenistan’ı Demirel tanımıştır. Demirel’in en mühim karşı karşıya kaldığı dış problemler arasında, bağımsızlığını yeni elde eden Ermenistan ve Azerbaycan’ın Karabağ probleminden dolayı çatışma içerisinde olması yer almaktadır (Aslanli, 2018).

Ermeni olayı ile Demirel başbakan olduğu zamanlarda çok fazla karşı karşıya kalmıştır. Bu olayın uzantısı şeklinde görülen Karabağ Problemine de Demirel tarafından ihtiyatla yaklaşmıştır. Demirel esasında ülkemizin asırlık Ermeni probleminin olduğunun farkında olan az sayıda politikacılardan biri konumundadır. Ermeniler ve Ermenistan’ın belirttiği söylemleri küçümseyen çıkışlar yapan Özal’a karşı Demirel tarafından bu çıkışlara devamlı şekilde itiraz edilmiştir. Askeri müdahale hususunda Özal’ın isteklerini Demirel, Müslüman- Hristiyan çatışmasına neden olabilecek talepler olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu durumun ülkemizi bölgenin dışına ve yirmi yıl geriye atılmasına yol açabileceğinden talep kabul edilmemiştir (Hürriyet 13 Mart 1992, s. 12).

Dağlık Karabağ probleminde ülkemizin en mühim kartı ise, aktif diplomasi siyaseti olmaktadır. Sonuna kadar Demirel tarafından “diplomasi yolu” denenmiştir. Başta ABD olmak üzere büyük devletlerle ters düşmek istememiştir. Bu nedenle diplomatik ilişkilerde itidal sınırlarını dahi zorlamadığı görülmektedir (Hurç, 2008: 7576).

Ermenistan sınırında 1992 senesi şubat ayında “Kış 92” planlı tatbikatı yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal bu tatbikata Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ve Başbakan Süleyman Demirel ile beraber katılmıştır. Bu şekilde önemli bir dönemde gerçekleştirilen tatbikatın bir diplomatik baskı aracı şeklinde kullanılmasından ziyade Demirel hükümeti tarafından gerekli olmayan bir hassasiyetlik gösterilmiştir. Bu doğrultuda bunun hiçbir siyasi gayesinin bulunmadığı belirtilmiştir. Karabağ Savaşı’nın en yoğun zamanında bile bu tatbikat Ermenistan’ın geri adım atmasını sağlayamamıştır. Öyle ki hükümetin davranışlarından dolayı daha da cesaretli hale geldikleri görülmektedir. Bu dönemde aynı zamanda Hocalı soykırımı da yaşanmıştır. Dış politikada bulunan bu hastalık eski diplomat Kamuran İnan tarafından, Türkiye’nin dışında herkesin Türkiye’nin gücünü bildiği dile getirilmiştir (Özden Cankara ve Çerez, 2021).

Karabağ’da Ermenilerin soykırım yaptığını ifade eden Azerbaycan Devlet Başkanı Ayaz Muttalibov tarafından minimum 1000 Azerbaycanlının Hocalı köyünde öldürüldüğü belirtilmiştir. Bunun ardından Azerbaycan’da üç günlük bir yas ilan edilmiştir. Bölgesinde bulunan istikrarsızlığı arttıran gelişmeler karşısında Türkiye’nin tepkisiz olmayacağı bildiren Başbakan Süleyman Demirel tarafından da problemi Türkiye’nin dünyaya mal ettiği ve hatalı bir adımda bulunmamak için çabaladığını belirtmiştir. Aynı zamanda hatalı bir adımın atılması durumunda dünyanın Ermenistan’ın yanında yer alacağını ifade ederek öteki ülkelerinde probleme aynı uzaklıkta olmaları adına tavsiyeler vermiştir (Aras, 2015).

Askeri müdahale seçeneği Hocalı soykırımının ardından çok fazla tartışılmaya başlanmıştır. Bu esnada askeri müdahalenin olmayacağı hususundaki sözlerini Başbakan Demirel, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in tarafından onaylatmıştır. Esasında söylenen bu sözler Türkiye’nin “caydırıcı güç” olma seçeneğini önemli derecede azaltmıştır. Sıklıkla diplomasi savaşından söz eden Demirel’e karşılık Ermeniler silaha sarılmıştır. En kanlı biçimde Karabağ Savaşı sürerken bile iktidarda yer alan liderler adlarının askeri müdahalelerle anılmasından uzak durmaya çalışmışlardır. Gereken durumlarda birlik kaydırılsın biçimde Mesut Yılmaz tarafından verilen tepkilerin ardından askerlerin bölgeye kaydırılıp kaydırılamayacağı hakkındaki soruya Demirel tarafından “Türkiye’nin bütün alanlarında askerimiz vardır. Dolayısıyla bir kaydırmaya gereksinim bulunmamaktadır” şeklinde

cevaplanmıştır. Bu cevabın ardından Müslüman-Hristiyan çatışmasına olayların dönüşmemesi amacı ile kamuoyu tarafından yatıştırıcı ikazlar yapılmıştır. Kamuoyunun hissiyatını esasında Demirel oldukça iyi şekilde analiz edebilmektedir. Öyle ki hassas hususlarda dahi diri sözler ederek kamuoyunun tepkisini karşılayabildiği görülmektedir. Karabağ hakkında ise “Dünyayı ayağa kaldıracağız” ifadelerini kullanmıştır. Aynı zamanda başta ABD olmak üzere bölgeye dünya devletlerinin dikkati çekmeyi arzu etmiştir (Hurç, 2008: 75-76).

4.1.2. Karabağ Sorununda Rusya’nın Politikası

Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan arasında çatışmaya yol açan Karabağ olayının meydana gelmesinde ve şekil almasında başlıca faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Karabağ’a yönelik politikalar, “Çarlık Rusya’sı ve onun coğrafi mirasçısı olan Sovyetler Birliği” döneminde Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasında bulunan çatışmaların ana belirleyicileri arasında yer almaktadır (Yiğit, 2018).

Ermenilerin Ruslar tarafından Azerbaycan topraklarına yerleştirilme politikasına dek Dağlık Karabağ probleminin temellerinin dayandığı söylenebilmektedir. Fakat Karabağ hususunda Azerbaycan ve Ermenistan arasında bulunan gerilim Gorbaçov dönemi açıklık politikası sonucunda çatışma haline gelmiştir. Süreç Ermenilerin 1986 senesinde Moskova’ya Karabağ’ın kendilerine verilmesine yönelik bir dilekçe göndermesiyle başlamıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen gösteriler Erivan ve Stepanakert’te bu 1987 ve 1988 senelerinde sürdürülmüştür. Yaklaşık 160,000 Azerbaycan türkü bu süreç neticesinde bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Mustafayev, 2013).

“Dağlık Karabağ Muhtar Cumhuriyeti” 1988 senesinde, Ermenistan’la birleşme kararı vermiştir. Fakat Moskova bu kararı kabul etmemiştir. Ancak Ermenistan ve Azerbaycan arasında var olan çatışmalar durmamıştır. Moskova tarafından ikinci defa Ermenistan’a bağlanması kararı verilen Dağlık Karabağ’ın idaresini Azerbaycan’dan almıştır. Bu çerçevede yönetimi merkezi Özel Yönetim Komitesi’ne bağlamıştır. Burada ki amaç ise Dağlık Karabağ’ın idaresini kontrol edebilmektir. 1989 senesinde bu defada Karabağ ile Ermenistan birleşme kararı vermiştir. Rusya, Azerbaycanlıların kararı tanımaması ve itirazda bulunması üzerine “Güney Kafkasya’da” durumu kontrol edebilmek amacı ile geniş bir silah toplama çalışmasını başlatmıştır. Bu şekilde

Ermeni saldırılarına korumasız olan Azeri Türklerinin katledilmesine ve göçe zorlanmasına Rusya tarafından bir nevi zemin oluşturulmuştur (Demirtepe, 2011: 44).

Ermenistan Rusya tarafından, Güney Kafkasya devletleri arasında stratejik müttefiki olarak gösterilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında buna bağlı şekilde meydana gelen Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan, Rusya tarafından destek görmüştür. Rus dış politikasında Güney Kafkasya'nın bir önceliği bulunmaktadır. Yakın çevre politikası, Rusya'nın eski Sovyet topraklarına giren bölgeyi kontrol altında tutması manasına gelmektedir. Bu politika "Moskova'yı Güney Kafkasya da" dahil olmak üzere etki sahasında bulunan coğrafyalarda arzu etmediği idarelere ve askeri üstleri bölgede bulundurmaya itmiştir. Bölgede olan etnik temelli bölgesel problemlerden Rusya bir dış politika aracı şeklinde yararlanmaktadır. Buradaki amacı ise, eski gücünü tekrardan kazanmak ve istikrarsızlığı devamlı hale getirmektir (Doğan, 2020).

Bu nedenle Rusya'nın kontrol politikasına, Güney Kafkasya'da kronik biçimde dondurulmuş çatışmaların devam etmesinin bir nevi hizmet etmesi söz konusudur. Dağlık Karabağ Savaşı'nda (1988- 1994) Moskova tarafından Erivan'a verilen desteğinin "Bakü'yü Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT)" üye olmaya zorlaması, bu duruma verilebilecek en iyi örnektir. Kısacası bölgedeki Rusya'nın bir kontrol politikasının neticesi olarak 1993 senesinde gecikmeli olarak Azerbaycan topluluğun bir üyesi olmuştur. 2008 senesi ağustos ayında benzer politikalar Rusya tarafından Rusya-Gürcistan Savaşı sonrası da uygulanmaya devam edilmiştir. Bu defa Rusya Güney Osetya ve Abhazya'yı tanımıştır. Bu şekilde bölgede var olan dengeleri kendi lehine çevirebilmek amacı ile çabalamıştır. Dağlık Karabağ probleminin giderilmesi amacı ile meydana getirilen AGİT Minsk Grubu eş başkanı olmasına karşın, problemin giderilmesi ile alakalı Moskova tarafından bir inisiyatifin kullanılmaması, bölgesel çatışmaların Rusya tarafından araç sallıştırılmasına örnek olarak gösterilebilir (Caferov ve Aslanlı, 2016).

Rusya Dağlık Karabağ probleminin bulunması sonucunda bölgede siyasi ve askeri manada varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla bölgedeki en mühim aktördür. Çatışma yönergesine kendini dahil ettirmek ile Rusya, problemin anahtarının kendi elinde olduğunu bir defa daha belirtmektedir. Ermenistan ise, bu durumunu fırsat bilmiştir. Bu çerçevede Ermenistan kendisini "Kafkasya'da Rusya'nın jeopolitik

operasyon arenası ve uygulayıcısı” şeklinde nitelendirmektedir. Azerbaycan’dan ve Gürcistan’dan Rus askeri kuvvetlerinin çıkarılmasından dolayı Rusya’nın bölgede bulunan tek müttefiki Ermenistan olmuştur. Rusya tarafından bu siyaset devam ettirildiği müddetçe Ermenistan’da, Azerbaycan’dan geri çekilmeme fikrini sürdürmüştür. Rusya bakımından Ermenilerin ve Ermenistan’ın önemi Rus stratejisti Aleksandr Dugin tarafından belirtilmiştir.

Dugin sözlerinde;

Rusya’yla Ermeniler çok canlı şekilde jeopolitik bağlantılarını bilen Hristiyan bir halk olmaktadır. Türkiye’den Orta Asya’ya ve Azerbaycan’a giden yolun Karabağ ve Ermenistan’dan geçmesinden dolayı Ermenilerin toprakları stratejik açıdan oldukça önemlidir. Türkiye’yi kıta içi mekanlardan koparan Erivan mühim bir stratejik halka olmuştur.

ifadelerine yer vermiştir (Dugin, 2004: 78).

Rusya bakımından Ermenistan jeopolitiğinin bu yaklaşım ile beraber önemi şu şekilde değerlendirilebilmektedir:

- NATO, “Türkiye, ABD ve Avrupa Birliği’nin” Kafkasya politikasına karşı Ermenistan’dan “denge unsuru” şeklinde yararlanmak;
- Bölgede Rusya’nın bulunan ekonomik ve politik menfaatlerin korunması yönünde Ermenistan’ı bir bekçi durumuna getirmek,
- Rusya’nın kendisine yönelik Kafkasya’yı kontrol ve savunma ile güneyden gelebilmesi olası müdahaleler karşısında gerekli olan tedbirleri almak (Şihaliyev ve Yılmaz, 2015: 35)

4.1.2.1. Çarlık dönemi bölge stratejisi

16.yüzyılda devlet olarak Rusya’nın Kafkasya’ya ilgisi başlamıştır. Çarlık Rusya’sı, Kazan ve Astrahan Hanlıklarını 1552’li senelerde ele geçirmiştir. Bu şekilde Hazar Denizi’ne kadar olan tüm Volga bölgesini kontrol etmiştir. Bu doğrultuda Kafkasya’da Rus nüfuzu hissedilir duruma gelmiştir. Kafkasya’ya yönelik Çarlık Rusya’sının ekonomik, askeri ve siyasi ilgisi Birinci Petro döneminde artmıştır. 1724 İstanbul, 1728 Türkmençay ve 1763 Gülistan Antlaşmaları Rusya tarafından imzalanmıştır. Böylece Güney Kafkasya’ya Rusya egemen olabilmektedir. 1864 senesinde de Kuzey Kafkasya’da egemenliğini kurmuştur. Bağımsızlık dönemini

1918-1921 tarihleri arasında bağımsızlığını yaşayan Kafkasya’da 1991 senesinde Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan edene dek birer Sovyet Cumhuriyeti şeklinde kalmıştır (Mustafayev, 2013).

Karabağ’ın 1805 senesinde Rus hakimiyetine girdiği esnada Rus komutanlarının ifadelerinden, nüfus ve bu nüfus sayısında olan değişim anlaşılabilmektedir. General Kotlerevskiy tarafından 30 Eylül 1812 senesinde Kafkasya orduları başkomutanı General Rtişev’e bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda Karabağ’da 1805 senesinde 10,000 aile olduğu belirtilmiştir. Bir başka komutan tarafından 1808 senesinde gerçekleştirilen sayımda ise nüfusta aile sayısının 7,474’e düştüğü ifade edilmiştir. Ayrıca General Kotlerevskiy tarafından gönderilen bu yazıda Karabağ’dan gönüllü ve kaçarak olmak üzere 1805-1812 seneleri arasında toplamda 5,245 ailenin ayrıldığı belirtilmiştir. Bölgede neticede yaklaşık 5,000 ailenin kalmış olduğu düşünülmektedir (Çapraz, 2015).

Kotlerevskiy’in rakamını, Kafkasya bölgesi orduları sorumlusu ve bölge yöneticisi “Ermolov” beş sene sonra dört mart bin sekiz yüz on yedi tarihli çalışmasında, söz konusu bölgenin Çarlık idaresine alındığında 1805 senesinde 10,000 ailenin yaşadığı bilgisi desteklemektedir. Yukarıda belirtilen yaklaşık 5,000 ailenin yerine 1812 senesinde gerçekleştirilen sayımda 2,080 aile olduğu saptanmıştır. Bölgeye Çarlık yönetimi gelmeden önce Karabağ’da 24,000 aile yaşamaktaydı. Bu bilgi çerçevesinde Rus işgalinin ardından ciddi bir nüfus azalması olmuştur (Aslanlı, 2015).

Kafkasya bölgesine yeni idareci/başkomutan olarak 1816 senesinde A.P. Ermolov atanmıştır. Ermeniler Karabağ’da dahil olmak üzere Ermolov göreve başladığı zamanda politik çoğunluğa sahip olmamıştır. Rus kuvvetlerinin gereksinimlerinin giderilmesinde daha önceden de süren ticari alışkanlıklar sebebi ile etkili olmuştur. Rusya bağılılıkları ise, bu esnada daha çok kişisel boyuttadır. Aynı zamanda yer aldıkları bölgede askeri birlikler için bulunmak biçiminde bağılılıkları söz konusudur (Çapraz, 2015).

Başta Ermeniler olmak üzere Müslüman olmayan gruplar, Çarlık hükümeti tarafından Karabağ dahil bölgenin farklı yerleşim yerlerine göç ettirilmiştir. Bu şekilde politik ve siyasi manada Güney Kafkasya’da kendisi için güvenli olan bir bölge yaratmaya çabalamıştır. 1819 senesinde bu doğrultuda Karabağ’ın kuzeyine birkaç yüz

Alman aile yerleştirmiştir. Fakat daha çok Ermenilerden yararlanarak Karabağ'ın Hristiyanlaştırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Güney Kafkasya'da Ermolov tarafından gerçekleştirilen incelemeler neticesinde bölgede var olan Müslüman hanlıklarının Rus yönetimi bakımından ortadan kaldırılması kararı alınmıştır (apraz, 2012: 234-238).

İçerde yaşanan çekişmeler, Karabağ Hanlığının yok edilmesinde oldukça etkilidir. Ermolov idaresinde bulunan Rus yönetimi, Mehdi Kul Han ile Cafer Ağa arasında yaşanan politik duygusal çatışmadan yararlanmıştır. 1822 senesi kasım ayında Karabağ Hanlığı ortadan kaldırılmıştır. Bu şekilde doğrudan Karabağ'da Rus yönetimi kurulmuştur. Ermolav tarafından Karabağ'ın kaldırılmasının ardından nüfus hakkında bilgiler verilmiştir. Karabağ bölgesinde 1823 senesinde 20,095 aile yaşamaktadır. Bu toplam sayıda Azerbaycan Trk sayısı 15.729 (%78) ve Ermeni sayısı 4.366 (%22)'dir. Azerbaycan Türklerinin nüfusu verilen bu bilgilerde de görüldüğü üzere Karabağ bölgesinde çok fazladır. Dolayısıyla ilerleyen senelerde arlık Rusya'sı idaresi tarafından askeri ve politik gelişmeler çerçevesinde Ermeni nüfusunu bölgeye g ettirme politikası srdrlmştir (apraz, 2012: 234-238).

İran'la Rusya arasında 1828 senesinde Türkmençay ve Rusya'yla Osmanlı Devleti arasında 1829 senesinde Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaların ardından bilhassa Nahçivan, Erivan olmak üzere Güney Kafkasya'ya İran'ın kuzey bölgelerinden ve Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu şehirlerinden Ermeniler g ettirilmesi sağlanmıştır. İran'dan 1828 senesinden "8,249 Ermeni ailesi yani 400,000'den çok kişi Güney Kafkasya'ya göç ettirilmiştir. Ayrıca bu bölgeye Osmanlı Devleti'nden, yaklaşık 90.000" Ermeni g ettirilmiştir. Resmi olarak 124,000 Ermeni'nin g ettirildiği arlık görevlisi N.N. şavrov tarafından açıklanmıştır. Fakat bu rakamın kayıt dışı glerinde göz önünde bulundurulması durumunda 200,000'e ulaşabileceğini ifade etmiştir (Pehlivan, 2016).

Daha göçler yoğunlaşmadan önce Rusya, Ermenilerin nüfusunu bölgede arttırmıştır. Böylece Ermeni bölgesi yaratmayı amaçlamıştır. Erivan 21 Mart 1828'de verilen emir ile Nahçivan Hanlığı ve Ordubad'ı içerisine alan alanda Ermeni şehri kurmuştur. Yirmi üç şehrin oluşturulduğu zamanda Azerbaycan Türkleri/Müslümanların sayısı bu bölgede yüzde 74 oranındadır. Bu sebeple Rusya 1801 senesinden itibaren Güney Kafkasya'da bulunan Gürcü krallıklarını/prensliklerini ve Azerbaycan hanlıklarını hakimiyetine almıştır. Bu sırada

ise, Ermenilere ait olan bir politika yapılanma vardı. 1828 senesine dek Rusya tarafından bu yapı meydana getirilmiştir. İran ve Osmanlı Devleti'nde Rusya, göç ettirmiş olduğu Ermeniler ile Erivan ve çevresindeki benzeri Ermeni nüfusunu Karabağ'da da yükseltmiştir. 1823 senesinde ise Karabağ'ın başkenti olarak nitelendirilen Şuşa'da bulunan Ermeni nüfusu yüzde 27,5'dir. Bu oran 1832 senesinde ise yüzde 44,9'a yükselmiştir. Ermeni nüfusu bölge nüfusunun yüzde 31,6'sına Karabağ bölgesinin tamamında erişilmiştir (Çapraz, 2012: 234-238).

Güney Kafkasya'da Çarlık Rusya'sının nüfus politikasında Ermenilerin etkin olması söz konusudur. Bazı şehirlerde Güney Kafkasya'nın Müslüman bölgelerine bilhassa 1820'li senelerin sonunda ve 1830'lu senelerin başında yerleştirilmiş olan Ermeniler ile beraber Hristiyan nüfusu Müslüman nüfus aleyhine olacak şekilde dengelenmiştir. Çarlık Rusya'sı 19.yüzyılda idari reformlarıyla beraber bölgedeki idaresini daha etkin ve politikasını aktif hale getirmiştir. Aynı zamanda Güney Kafkasya'ya aynı yüzyılın ikinci yarısında da Ermenilerin göç ettirilmesi sürdürülmüştür. Şuşa şehrinin 1897 senesinde yapılan nüfus sayımında nüfusunda Azerbaycan Türkünün 62.868 (%45,3) ve Ermeni nüfusunun 73.953 (%53,1) olduğu belirlenmiştir. Karabağ'ın diğer şehri olan Cevanşir ve Şuşa'nın köylerinde 1897 senesinde nüfusta ise; Azerbaycan Türkü %54,8 (115.800) oranında ve Ermeniler %44,3 (93.600) oranında saptanmıştır. Nüfus dengesinin bu şekilde Ermeniler lehine devam etmesi gelecek dönemlerde de sürdürülmüştür. 1911 senesi baskılı Rusya'nın Kafkasya uzmanlarından N.N. Şavrova tarafından yazılan eserde Güney Kafkasya'da bugün (1909) 1.300.000 Ermeni'nin yaşadığı belirtilmiştir. Ayrıca bu Ermenilerin yaklaşık 1.000.000 milyonunun yerli olmadığı yazılmıştır. Daha sonra buralara Rusya'nın göç ettirdiği kişilerin yerleştirildiği ifade edilmektedir (Çapraz, 2012: 234-238).

4.1.2.2. Sovyetler dönemi bölge stratejisi

Azerbaycan'ın yüzölçümü Sovyetlerin iktidara geldiği zamanda 895,97km² yüzölçümüne sahiptir. Ancak sonraki senelerde yüzölçümü 86,6 km² olarak belirlenmiştir. SSCB 1938–1948 seneleri arasında yani Stalin dönemi, “suçlu milletlerin sürgün” dönemi şeklinde nitelendirmiştir. Sovyetler, 2. Dünya Savaşı süresince verdikleri çetin mücadeleye ve elde ettikleri zafere karşı kendi halkından Müslüman ve Türk olanları cezalandırmıştır. Bu şekilde onları halk düşmanı şeklinde

ilan edilmiştir. Öyle ki esasında halk düşmanı olarak belirtilen insanların hepsini Ermenistan'da hayatını süren Müslüman halk olması gibi bir tesadüf bulunmaktadır. Buradan hareketle Ermenistan'ın Ermeni nüfusundan arınmasının sağlanması, Sovyetlerin ana gayesini oluşturduğu söylenebilmektedir (Mustafayev 2013: 58-60).

23 Aralık 1947 senesinde Sovyet idaresi tarafından 4.083 sayılı bir karar verilmiştir. Bu kararla bu bölgelere Ermenilerin göç ettirme politikası hayata geçirilmiştir. Ayrıca SSCB Bakanlar Şurası tarafından 23 Aralık 1947 tarihinde, “Ermenistan SSCB’den kolektif çiftlik sahibi ve öteki Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan SSCB’nin Kür-Aras ovasına göç ettirilmesi ile alakalı” kararname çıkartılmıştır. Azerbaycan Türkleri bu kararnameyle asırlardır hayatlarını sürdürdüklerini yurtlarını zorla terk etmek durumunda kalmışlardır. “Türksüz Ermenistan” politikasına destek olan bu kararnamenin Azerbaycan topraklarında “Büyük Ermenistan” hayalinin oluşturulmasını da öngörmesi söz konusudur. Azerbaycan topraklarının ele geçirilmesi, bu kararın uygulamaya konması sürecinde en son varılacak olan noktadır. Aynı iklim şartlarının geçerli olduğu Nahçıvan ve Karabağ’dan ziyade Ermenistan’da bulunan Türkler, daha sıcak olan KürAras ovasına göç etmeleri adına zorlanmışlardır. Türkler buna göre eski göç kanununa uygun şekilde yurtlarından çıkartılmaktadır. Yeni kanunla Ermeniler de yerleştirilecektir. Yurt dışından gelecek Ermenilere tüm hazırlıklar yapılmıştır. Fakat göç ettirmek durumunda bırakılan Türkler için herhangi bir önlem alınmamıştır. Yani bu göç hususunda çifte standart uygulanmıştır. Fakat verilen bu göç kararları Azerbaycan kamuoyundan saklanmıştır. Çünkü halkın bu konuda vereceği tepkiden çekinilmiştir. Ermeni ve Sovyetler idaresi tarafından ise hiçbir çekince duyulmadan göç kararı kamuoyu ile paylaşılmıştır (Attar, 2007).

Ermenistan’dan Azerbaycan’a Haziran 1948’de ilk göçmen gruplarının göçü başlamıştır. 10 bin Azerbaycan Türkünün 1948 senesi için göç edeceği tahmin edilmiştir. Ön görülen bu sayı doğru çıkmış ve aynı senenin kasım ayında Azerbaycan’a Ermenistan’dan 10,584 göçmen gelmiştir. Bu yolculuk oldukça uzun sürmüştür. Çünkü trenler ile yapılan bu göç hem aktarmalı hem de düşük hızlı biçimde gerçekleşmiştir. Kendi olanaklarıyla “2.834 kişilik 429 aile” yurtlarını terk edip, Azerbaycan’a gitmiştir (Mustafayev 2013: 58-60).

Bugünün Ermenistan ve Karabağ bölgesinde XIX. yüzyılın başlarında çoğunlukta Türkler ve azınlıkta Ermeniler bulunmaktadır. Kafkasya’yı ele

geçirmelerinin ardından Ruslar tarafından Ermenilerin nüfusunun arttırılması politikası uygulanmıştır. Buradaki amaçları ise, bahsi geçen bölgenin yönetiminin daha kolay olmasını sağlamaktır. Kayıt altına alınmayan göçmen sayısının 1950 senesinden itibaren yaklaşık 65 bin olduğu öngörülmektedir. Fakat onlardan bir bölümünün geri dönmesinden dolayı farklı kaynaklarda farklı sayılara yer verilebilmektedir (Elnur, 2021).

Göç işlemlerini 1951 senesinde de sürdürmüştür. Fakat bu senede farklı bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede köylülere ek olarak eğitim seviyesi fazla olan Azerbaycan Türklerinin de göç etmesi planı yapılmıştır. Erivan'dan bu ailelerin çıkartılması farklı baskılar ile meydana gelmiştir. Ermenistan'dan Azerbaycan'a olan göç 1952 –1953 senelerinde de sürmüştür. 3.155 ailenin yanı sıra bu seneler arasında 1.376 Azerbaycanlının daha göçünün kararının verilmesi söz konusudur. 1953 senesinde Stalin'in vefat etmesinin ardından ise, resmi olarak gerçekleştirilen göçler durdurulmuştur. Fakat 1956 senesinde dek zorla ve kayıt dışı şekilde gerçekleştirilen göç olaylarının devam ettiği hakkında da bilgiler mevcuttur. Kısmen de Stalin'in vefat etmesinden sonra rahatlamının yaşanmıştır. Bu doğrultuda bazı göçmenler tarafından hukuki yollara başvuru yapılmıştır. Böylece yeniden kendi yurtlarına geri dönebilme haklarını elde etmişlerdir. Nüfus sayılarıyla alakalı göçmenlerin birtakım ihtilafları bulunmaktadır. Göçmen kartı bulunmadan göçler resmi olmayan göçler olarak adlandırılmaktadır. Türk nüfusunu az göstermek için uygulamanın yapıldığı düşünülmektedir. 53 bin kişi resmi kayıtlarda göçmen nüfusu olarak belirtilmiştir. Fakat esasında 150 bin üzerinde göçmen nüfusunun olduğu bilinmektedir (Mustafayev 2013: 58-60).

Nahçıvan ve Dağlık Karabağ üzerinde 1960'lı senelerden itibaren yoğun şekilde Ermeniler tarafından toprak iddiasında bulunulduğu görülmektedir. Bu çerçevede Türkler, yoğun biçimde medya ve siyaseti kanalı ile suçlanmaya başlanmıştır. Bu şekilde Nahçıvan ve Karabağ üzerinde hak talebinde bulunmuşlardır. Anadolu toprakları için Ermeni basınında o senelerde “Batı Ermenistan” ifadelerine yer verilmiştir. 2500 Karabağlı Ermeni tarafından;

19 Mayıs 1964 tarihinde imzalanan bir dilekçe SSCB Komünist Partisi birinci sekreteri Nikita Kruşçev'ye verilmiştir. Azerbaycan tarafından şovnist politikaların takip edilerek ülkeyi Ermenilerin terk etmesi için yakındıkları bu dilekçede belirtilmiştir. Bu doğrultuda Rusya Federasyonu'na veya

Ermenistan'a Azerbaycan'ın bağlanmasını talep etmişlerdir (Mustafayev 2013: 58-60).

Ermenistan ve Azerbaycan arasında bulunan tartışmalarda 1966 senesinde Moskova yalnızca izleyici olmayı tercih etmiştir. Ancak daha sonra Kızıl Ordu vasıtası ile olaylara müdahalede bulunması gerekli olmuştur. Burada Karabağ'da 1967 senesi ağustos ayında bir Türk tarafından bir Ermeni'nin öldürülmesi, katilin cezalandırılması hususunda Azerbaycan yetkilileri tarafından gönüllü olmayan tutumların sergilenmesi ve çocuğun ailesi tarafından bu durum karşısında katilin öldürülmesi ile ortaya çıkan olaylar etkili olmuştur. Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlılığı 1977 tarihli SSCB'nin tarihli yeni Anayasası'nın 87. Maddesi ile onaylanmıştır. Bu durumda ise, Ermeniler bir kere daha umutlarını kaybetmiştir (Mustafayev 2013: 58-60).

Genellikle Ermenistan'da 1979 senesi nüfus sayımları çerçevesinde 3.037.259 kişi hayatını sürmekteydi. Bu rakam içerisinde Ermenilerin sayısı ise, 2.725.000'dir. Bir önce yapılan sayıma kıyasla Ermenilerin sayısında 3,7 oranında bir artış hızı meydana gelerek 743,6 bin artmıştır. Gizli göçler ve baskıdan dolayı Türkler arasında olan nüfus artışının azalması söz konusudur (Vermez, 2007).

Ermeniler bakımından Karabağ esasında, Büyük Ermenistan hayalinin gerçek olabilmesi adına bir sembol özelliğe sahiptir. Bilinçli Rus politikaları ile Karabağ'da var olan Ermeni nüfusu arttırılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde bu bölge Ermenilerin uluslararası platformlarda 'self determinasyon' hakkını kabul ettirmesi ile bölgenin bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınması hedeflenmektedir. Daha sonra ise, referandum ile Ermenistan'a birleştirmesini sağlamak nihai amacı oluşturmaktadır (Özkul ve Vermez, 2009).

4.2. İkinci Karabağ Savaşında Türkiye ve Rusya Federasyonunun Politikası

4.2.1. İkinci Karabağ Savaşında Türkiye'nin Politikası

4.2.1.1. Savaş öncesi Türkiye'nin tutumu

Ermenistan 23 eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Türkiye Ermenistan'ı 16 Aralık 1991'de hiçbir önkoşul ileri sürmeden bağımsız bir devlet olarak tanıdı. Hatta bağımsızlığının ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan'a insanı yardımlarda bulundu. Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik müspet yaklaşımı iki binli

yıllarda da devam etti. Ermenistan'ın Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüne kurucu üye olarak Türkiye tarafından davet edilmesi, Ermenistan'ın dönem dönem yaşadığı temel gıda malzemelerine yönelik ihtiyaçların Türkiye üzerinden Ermenistan'a ulaştırılması, Türkiye'nin kendi enerji açısından ürettiği elektrik stokunu Ermenistan'a iletmesi Türkiye'nin yapıcı rolüne örnek olarak gösterilebilir. Yeni ve güncel dönemde Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin gelişmesini ve diplomatik ilişkilerin kurulmasını engelleyen dört temel faktör olduğunu söyleyebiliriz:

1. Diaspora veya Lobi
2. Ermeni soykırım iddiaları
3. Toprak talebi iddiaları
4. Karabağ sorunu

Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra diaspora Ermenileri, Ermenistan'daki gelişmelere ve ülkenin geleceğine yönelik politikalara etkin bir biçimde müdahil oldular. Ermenistan devlet politikasının oluşumunu etkileyen bu faktörler Taşnaksutyun partisi tarafından Ermeni davası anlayışı temelinde oluşan Ermeni ulusal ideolojisi bağlamında uzlaşa içindedir. Söz konusu Ermeni davasının üç temel amacı vardı:

- Tarihi Ermeni topraklarının geri alınması ve birleşik Ermenistan ulusal devletinin kurulması
- Dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış Ermeni ulusunun bu topraklara geri dönmesinin sağlanması
- Sosyal devletin kurulması

Tüm bu ideolojik hamleler diaspora Ermenileri tarafından ABD, Fransa, Rusya Federasyonu ve Kanada'daki siyasi alandaki etkinliklerini Türkiye aleyhine siyasi ve ekonomik destek sağlama yönünde kullandı. Dolayısıyla Türkiye'nin Ermeni iddialarına yaklaşımı da bu mecrada gelişti. Diaspora Ermenistan dış politikasının tamamlayıcı ve yayılmacı faktörü haline geldi. Öte yandan Türkiye'nin ikinci Karabağ savaşı öncesi tutumunu belirleyen bir mesele de Ermeni soykırım iddialarıdır. Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinde "Ulusal arzularını tanıyarak" ifadesi yer almaktadır. Söz konusu ibare 1915 Ermeni Soykırım İddialarının tanınması demektir.

Yani Türkiye sözde ermeni soykırım iddialarını tanıyacak ve Ermenistan'a tazminat verecek. Diaspora Türkiye'ye karşı Rus Duma'sı ve Fransız Parlamentosunda sözde soykırım iddialarını kabul ettirmeyi başardı. ABD Temsilciler Meclisinde kabul edilmesi için çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürmekte.

Yine Bağımsızlık Bildirgesinde Türk topraklarından Batı Ermenistan diye söz edilmesi, Ermenistan Parlamentosunun Kars Antlaşmasıyla oluşturulmuş Türk Ermeni sınırını tanımadığını açıklaması Türkiye Ermenistan diplomatik ilişkilerini kurulmasını engelleyen faktörlerden biridir.

Ermenistan tarafından tüm bu yayılcı ve Türkiye aleyhine yürütülen hasmane politikalara rağmen Nisan 2005'te Başbakan Erdoğan, Robert Koçaryan'a bir mektup yazması söz konusu mektupta 1915 olaylarının iki ülkenin kuracağı ortak bir tarih komisyonu tarafından araştırılma önerisi Türkiye'nin diplomatik kanalları açık tutarak bölgesel barışın ve istikrarın sürdürülmesindeki yapıcı rolüne işaretir. İlerleyen yıllarda Van Gevaş sınırlarında bulunan Ahtamar Kilisesinin restore edilerek mart 2007'de müze olarak hizmete açılması bu yapıcı adımların Türkiye nezdince kesintisiz devam ettiğini göstermektedir.

Şubat 2008'de Ermenistan'da Sarkisyan'ın Başkan seçilmesi ve ağustos 2008 Rusya Federasyonu-Gürcistan çatışması sonucu Rusya Federasyonunun Kafkasya'da etkinliğinin hissedilmesi Türkiye ile Ermenistan'ın diplomatik ilişki kurulması bağlamında zemin hazırladı. Şubat 2008'de Sarkisyan'ın Devlet Başkanı seçilmesinin ardından Ankara'dan gönderilen kutlama mesajıyla iki ülke arasında iletişim tekrardan başlamış oldu. Sarkisyan'ın 6 Eylül Türkiye-Ermenistan arasında oynanan futbol müsabakasını izlemek üzere Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü Erivan'a davet etmesi ve Gül'ün bu ziyaretiyle Ermenistan'a Türkiye tarafından ilk kez resmi bir ziyaret yapılması Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde futbol diplomasisiyle iki ülke arasında uzun bir geçmişe ve duygusal temellere dayanan yabancılaştırmanın sona erebileceği hususunu ortaya koydu.

Türkiye ile Ermenistan'ın ortak bir noktaya ilerlediklerinin ilk somut işareti 22 Nisan 2009'da Türkiye-Ermenistan-İsviçre Dış İşleri Bakanlığı Web sayfasında sorunların çözülmesine yakın olunduğu açıklandı.

İlerleyen dönemde Rusya Federasyonu ve ABD'in dışarıdan desteği ile İsviçre'nin ev sahipliği yaptığı Türkiye Ermenistan arasında iki protokol imzalandı. Bunlar:

- İki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair Protokol
- İki devlet arasında ilişkilerin geliştirilmesine dair protokol

Buna göre;

- İki ülke arasındaki sınırın tanınması
- Ermenistan'ın Uluslararası alanda Türkiye karşıtı politikalardan vazgeçmesi
- Ortak tarih komisyonunu kurulması
- Sınır kapısının açılması
- Diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi
- Hükümetler arası komisyonun kurulması

Tüm bu gelişmeler ışığında 14 ekim 2009'da Sarkisyan Gül'ün daveti üzerine Bursa'ya Türkiye Ermenistan maçını izlemeye geldi. Ancak devam eden süreçte Türkiye açısından söz konusu protokollerin TBMM'ce yasallaşmaması ve donup kalmasında Karabağ sorunu hususunda Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki ortak dış politika gereği çözüme varılamamış ve Ermeni iddialarının bu alan üzerinde devam etmesini gösterebiliriz.

4.2.1.2. İkinci Karabağ Savaşı'na yönelik Türkiye'nin tutumu

Türkiye ve Azerbaycan arasında kültürel, tarihi ve etnik bağlar vardır. İki devlet bir millet şeklinde, her 2 ülke tarafından aralarında var olan ilişki ifade edilmektedir. 1918 senesinde Osmanlı İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olan Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasında destek olmuştur. Sovyetler Birliği'nden 1991 senesinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile bu bağımsızlığı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Bunun yanı sıra 1921 senesinden itibaren ülkemiz Azerbaycan'ın eksklavı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin de garantörü olmaktadır. Azerbaycan'a karşı Türkiye tarafından verilmekte olan destek bazı yorumcular tarafından Irak, Doğu Akdeniz ve Suriye'deki Yeni Osmanlıcı aktivist dış siyasetinin bir parçası şeklinde değerlendirilmiştir. Çatışma içerisinde Türkiye'nin dikkat çeken

rolünü Ermeniler, “Ermeni Kırımının” bir devamı şeklinde nitelendirilmiştir. Savaş süresince Türkiye, Azerbaycan’a askeri destekte bulunmuştur. Nahçıvan ile Azerbaycan’ı Ermenistan üzerinden birbirine bağlayan erişim koridoru Türkiye’nin, Orta Asya coğrafyasına erişimini sağlayacaktır. Aynı zamanda ateşkes anlaşmasında Çin’in Bir Kuşak, Bir Yol projesine ulaşmasını sağlayacağı öngörülmüştür (Zengin, 2021).

4.2.2. İkinci Karabağ Savaşı’nda Rusya Federasyonunun Politikası

4.2.2.1. Savaş öncesi Rusya Federasyonu’nun tutumu

Kafkasya’nın geleceği önemli ölçüde Rusya federasyonunun atacağı adımlar ile paralellik göstermektedir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra söz konusu bölgede güç boşluğu oluştu ve bölgedeki çatışmaları savaşları engelleyebilecek bir üst otorite eksikliği ortaya çıktı. Bahsi geçen güç boşluğu sonucu bölgede var olan dondurulmuş sorunlar çatışma alanlarına dönüştü. Putin yönetimiyle beraber bölgesel ve küresel konularda tekrardan söz sahibi olmaya başlayan Rusya Federasyonu mevcut güç boşluğunu kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürme sürecini Karabağ çatışma bölgesinde de kullanmaya devam etti. Ermenistan’da yaşanan 2017’deki sistem ve 2018’deki iktidar değişikliği, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne dair umutların yeniden yeşermesine yol açtı. Bu değişimin ardından 14 Haziran 2018 tarihinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan arasında Moskova’daki Dünya Futbol Şampiyonası’nın açılış töreninde kısa bir görüşme gerçekleşti. Ardından iki lider, 27-28 Eylül 2018 tarihinde Tacikistan’ın başkenti Duşanbe’de düzenlenen BDT Zirvesi esnasında da görüştüler. Özellikle bu görüşmenin yapıldığı tarihlerde ateşkes ihlallerinin azaldığı ifade edildi. Bu görüşmeden sonra Nikol Paşinyan, Azerbaycan ile gerçekleşen barış görüşmelerinin devamlılığını sağlamaya yönelik olarak iki devlet arasında etkili iletişim kanallarının oluşturulmasına dair İlham Aliyev ile uzlaştıklarını ifade etti. İki lider, 22 Ocak 2019 tarihindeki Davos Zirvesi’nde bir görüşme daha gerçekleştirdi. Bu görüşmede de Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yöntemlerle çözümüne ilişkin ayrıntıların ve geleceğe dair planların konuşulduğu açıklandı (Aslanlı, 2019).

Bu gelişmeler ışığında ABD’nin Kafkasya politikalarını Ermenistan üzerinden geliştirdiği açılımlarla yürütme ihtiyakı, Paşinyan’ın iktidara gelmesinde büyük payı olan ABD’nin finanse ettiği sivil toplum kuruluşlarının bölge üzerindeki aktifliği, Batı

ile yakınlaşıp Rusya'da uzaklaşma politikası izleyen Paşinyan'ın tavrı gibi sebeplerden dolayı Rusya'nın tarihi süreç içerisinde Ermenilere yönelik yaptığı pozitif ayrımcılığı savaş öncesi son dönemlerde berhava ettiğini söyleyebiliriz.

4.2.2.2. İkinci Karabağ Savaşı'na yönelik Rusya'nın tutumu

Azerbaycan ile ilişkilerini iyi devam ettirmeye çabalayan Rusya tarafından 2 tarafa da çatışmalar süresince silah satılmıştır. Rusya savaş başlamadan önce dahi, Ermenistan'da Ermenistan ile askerî bir ittifakının parçası şeklinde askeri bir üs kurmuştur. Dolayısıyla anlaşma çerçevesinde muhtemel bir savaş halinde Ermenistan'ı savunması gerekli hale gelmiştir. Suriye ve Libya'da süren iç savaştaki benzeri NATO üyesi Türkiye ve Rusya'nın menfaatleri birbirine zıttır. Tarihsel olarak Rusya tarafından çatışma tarafsızlığını sürdürme politikası devam ettirilmiştir. Ayrıca resmi olarak hiçbir zaman Ermenistan'da bir yardım istememiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından bir bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiride Ermenistan'ın ve Rusya'nın Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü bünyesinde bulunmasından dolayı Ermenistan topraklarına savaşın sıçraması durumunda Rusya'nın Ermenistan'a karşı gereken bütün yardıma bulunacağı belirtilmiştir. 14 Ekim 2020 tarihinde Azerbaycan güçleri tarafından Ermenistan toprakları vurulmuştur. Ancak çatışmaya Rusya doğrudan bir müdahalede bulunmamıştır (Özgen, 2021).

Rus basın yayım organı Vedomosti, 10 Kasım tarihinde bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda jeopolitik neticelerin hem Ermenistan hem de Rusya açısından bir felaket olduğu belirtilmiştir. Başarılı ve alçakgönüllü Türkiye'nin prestijinin Güney Kafkasya'da oldukça iyi şekilde artmasına karşın Moskova'nın etkisi düşmeye başlamıştır. Karnegi Moskova Merkezi'nden Aleksandr Gabuyev tarafından ise, bu fikrin tersi bir görüş beyan edilmiştir. Bu çerçevede belirterek Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kesin yenilgisini önlediğini ifade etmiştir. Ayrıca Rusya'yı stratejik Laçın koridorundan sorumlu kılmasından dolayı bölgede ülkenin var olan gücünün artacağını belirtmiştir.

4.3. İkinci Karabağ Savaşı Bitiren Üçlü Bildiri

Güney Kafkasya'da yer almakta olan Dağlık Karabağ bölgesi jeopolitik açıdan önemli bir noktada yer almaktadır. Güney Kafkasya tarih boyunca savaşlara sahne olmuş bir bölgedir. Gelecekte bölgenin yeni savaşlara sahne olmayacağının garantisi yoktur. Bu nedenle bölgede kalıcı bir çözümün tesis edilmesi bu ihtimalleri en aza

indirgeyecektir. Bu amaçla bölgede kalıcı bir çözümün tesis edilmesi için savaşın başlamasının ardından Rusya, Fransa ve ABD ara buluculuğunda üç ayrı ateşkes girişimi olmuşsa da Azerbaycan tarafının Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesinin net bir takvime bağlanmasını tek şart olarak öne sürdüğü her üç girişim de Ermenistan'ın ateşkese riayet etmemesi nedeniyle başarısız olmuştur.

Sonuçta 10 Kasım 2020'de Rusya'nın ara buluculuğunda imzalanan “Üçlü Bildiri” ile İkinci Karabağ Savaşı son bulmuştur.

Bu doğrultuda söz konusu anlaşmaya göre; Kelbecer 15 Kasım'da, Ağdam 20 Kasım'da, Laçın koridorunun 5 KM'lik hattı hariç Laçın şehri ise 1 Aralık'ta Azerbaycan'a teslim edilecek olup Karabağ ve Laçın'deki temas hattına 1960 asker, 90 zırhlı ve 380 araç ve özel teçhizatın oluşan Rus barış gücü konuşlanacaktır. 5 yıl görev yapacak olan Rus askerleri, Ermenistan ve Azerbaycan'ın kararına göre görev süresi uzatılabilecek. Azerbaycan ile Nahçıvan arasında koridor oluşturulacak. Sınır güvenliği Rus sınır muhafızlarının kontrolünde olacak. Böylece Türkiye ile Azerbaycan kara yoluyla bağlanmış olacaktır. Dağlık Karabağ'ın sözde başkenti Hankendi, Hocalı ve Hocavend ile ilgili herhangi bir madde anlaşmada yer almamıştır (Karaca, 2022).

4.4. Genel Değerlendirme

4.4.1. İkinci Karabağ Savaşı ve Meşru Müdafaa Hakkı

Ermenistan'ın “12 Temmuz 2020'de” cephe hattı dışında kalan Tovuz'a yönelik gerçekleştirdiği saldırı ve sonrasında yaşanan çatışmalar askeri bir gerginliğe neden olmuştur. “Azerbaycan için bu saldırı bardağı taşıran son damla olmuştur. Zira otuz yıllık süreçte Ermenistan birçok kışkırtıcı faaliyette bulunmuştur.”

27 Eylül 2020'de cephe hattı boyunca Ermenistan askeri unsurlarınca Azerbaycan ordusunun temas hattındaki mevzileri ve sivil yerleşim birimlerine geniş kapsamlı bir saldırı düzenlenmiştir. “Böyle bir eylemle Ermenistan saldırgan taraf olurken, Azerbaycan ise Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması bağlamında meşru müdafaa hakkını kullanabilmiştir”.

Bu bağlamda Ermenistan, hem I. Karabağ Savaşındaki saldırgan tutumuyla hem de hem de İkinci Karabağ Savaşı'nın başlamasına neden olan fiilleriyle bir “jus cogens kural olan BM Antlaşması'nın 2/4.maddesinde yer alan kuvvet kullanma yasağını ihlal etmek suretiyle” Azerbaycan'a karşı kuvvet kullanmıştır.

Azerbaycan, I. Karabağ Savaşından bu yana saklı tutmakta olduğu ve “BM Antlaşması’nın 51.maddesine dayanarak kullandığı meşru müdafaa hakkı vasıtasıyla işgal edilmiş topraklarını kurtarmak ve toprak bütünlüğünün yeniden tesisi maksadıyla harekete geçmiştir”. Bu doğrultuda kırt dört günlük savaş sonrasında Azerbaycan, Dağlık Karabağ bölgesi haricindeki topraklarını büyük ölçüde özgürlüğüne kavuşturmuştur.

4.4.2. İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Statü Meselesi ve Çözüm Önerileri

Ermenistan yönetiminin Azerbaycan topraklarını işgaliyle başlayan söz konusu süreç başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok uluslararası kuruluş tarafından Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü kapsamında değerlendirilmesine rağmen Ermenistan bölgedeki işgalci tutumunu devam ettirmiştir. Ermenistan’ın bölgedeki saldırıları sırasında çok sayıda insan hayatını kaybederken, yerleşik nüfusun önemli bir kısmı da yaşadığı topraklardan göç etmek zorunda kalmıştır. İkinci Karabağ Savaşını sona erdiren “Üçlü Bildiri” ile Azerbaycan’ın önemli kazanımlar elde ettiğini, ancak Dağlık Karabağ’ın nihai statüsüne değinilmediğini yukarıda izah etmiştik. Bu hususta Rusya’nın statünün gelecekte belirleneceğine ilişkin açıklamalarına da değinmiştik. Azerbaycan tarafında ise Cumhurbaşkanı Aliyev görev süresince statü olmayacağını temin etmiştir. Aliyev yaptığı açıklamalarda Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olduğunu vurgulamıştır.

İkinci Karabağ Savaşı sonrası Dağlık Karabağ’ın hukuki statüsüne ilişkin nihai karara varılmamış olması bölgede istikrarsızlığa neden olmaya devam etmektedir. Hali hazırda geçici bir çözüm olarak Üçlü Bildiri ile Laçın koridorunun 5 km’lik hattı hariç Laçın şehri Azerbaycan’a teslim edilmiş, bölgeye 5 yıl süreyle Rus barış gücü konuşlandırılmış ve Dağlık Karabağ’ın statüsü belirsiz bırakılmıştır. Yani fiili olarak çözümsüzlük yine bir çözüm adı altında sürdürülmeye devam etmektedir.

Laçın koridoruna karşılık, Azerbaycan ile Nahçıvan arasında koridor oluşturulması Minsk grubunun daha önceden önerdiği “Toprak Takası Planı”nı akıllara getirmektedir. Yukarıda bu plan doğrultusunda uygulama aşamasına geçilmek üzereyken birtakım olaylar nedeniyle sürecin tıkanmış olduğuna değinmiştik. Toprak Takası Planı’na göre Ermenistan işgal ettiği topraklardan çekilecek, Laçın koridoru Ermenistan’a verilecek, Azerbaycan ile Nahçıvan arasında ise bir koridor kurulacaktı.

İkinci Karabağ Savaşı sonrası ortaya çıkan tablonun bu planın koşullarına uygun olduğunu söylemek mümkün olabilir.

Ancak bu durum bölgede geçici bir çözüm yaratmakta, gelecek için kalıcı bir çözüm yaratmamaktadır. Güney Kafkasya’da yer almakta olan Dağlık Karabağ bölgesi jeopolitik açıdan önemli bir noktada yer almaktadır. Güney Kafkasya tarih boyunca savaflara sahne olmuş bir bölgedir. Gelecekte bölgenin yeni savaflara sahne olmayacağını garantisi yoktur. Bu nedenle bölgede kalıcı bir çözümün tesis edilmesi bu ihtimalleri en aza indirgeyecektir.

Verilen bilgiler doğrultusunda çözümün tesisi, Ermenistan’ın haksız Self Determinasyon taleplerine dayalı olarak sadece Dağlık Karabağ’da yapılacak bir referandum ile mümkün olamayacaktır. Azerbaycan anayasasına ve ülkesel bütünlük anlamına gelen “uti possidetis juris” ilkesine uygun olarak Azerbaycan genelinde yapılacak bir halk oylaması sonucunda çözüm tesis edilebilir. Zira Birinci Karabağ Savaşında uluslararası hukuka aykırı hiçbir faaliyette bulunmayan ve daima hukuka bağlı kalan Azerbaycan hiç kuşkusuz Dağlık Karabağ’ın nihai statüsünün belirlenmesine ilişkin halkın vereceği karara da saygı duyacaktır.

1992 yılından itibaren çatışmanın arabuluculuğu görevini AGİT altında faaliyet gösteren Minsk Grubu üstlenmiştir. Grupta Fransa, Rusya ve ABD eşbaşkan olarak görev alırken, Belarus, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan da diğer grup üyeleri olarak yer almıştır (Karaca, 2022).

AGİT Minsk Grubu müzakere süreçlerinde birden fazla çözüm önerisi geliştirmiştir. Birincisi “adım adım” önerisiydi. Bu öneri doğrultusunda çeşitli aşamalar planlanmıştır. İlk olarak Ermenistan, Dağlık Karabağ dışında kalan işgal ettiği bölgelerden, Ermenistan ve Karabağ’ı birbirine bağlayan Laçın koridoru hariç çekilecekti. Ardından, bu bölgeye barış güçleri yerleştirilecek, göç etmek zorunda kalan Azerbaycanlıların nüfus bu topraklara geri dönecekti. Bu öneri doğrultusunda Karabağ ve Laçın koridorunun nihai statüsüne iki taraf arasında güven tesis edildikten sonra karar verilecekti.

Paket yaklaşımında ise tüm problemler üzerinde tek bir seferde anlaşma sağlanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Dağlık Karabağ’ın hukuki statüsü meselesi nihayete erdirilecek olan ilk mesele olacaktır. Sonrasında Ermeni güçleri işgal ettiği topraklardan çekilecek ve Laçın koridoru hariç işgal altındaki topraklar geri

verilecektir. Karabağ-Azerbaycan sınırına barış güçleri konuşlandırılacak, göç edenler topraklarına geri dönecektir. Yine ambargolar kaldırılacak, sınır boyunca tampon bölgeler tesis edilecektir.

Ağustos 2005'te taslağı, Kasım 2007'de nihai hali Minsk grubunca taraflara sunulan “Madrid İlkeleri” olarak da adlandırılan “Dağlık Karabağ Çatışmasının Barışçıl Çözümü Hakkında Temel Prensipler”, yapılabilecek olası bir anlaşmanın detaylarını içermekteydi.

Taslak çalışmasındaki prensipler şöyle özetlenebilir:

Güç kullanımına son verilmesi; Ermeni güçlerinin Dağlık Karabağ etrafındaki işgal altındaki bölgelerden çekilmesi; bu bölgelerin silahtan arındırılması ve buralara uluslararası bir barış koruma gücünün yerleştirilmesi; Azerbaycan ve Ermenistan arasında ilişkilerin başlaması; yerinden edilmiş insanların evlerine geri dönmesi; yerinden edilmiş Azerbaycanlıların geri dönmesinden sonra Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü hakkında oylama yapılacağına dair karşılıklı taahhüt verilmesi; bu oylama yapılmadan önce Dağlık Karabağ'a uluslararası yardım ve garantilerle birlikte geçici bir statü verilmesi

Geçici statü ile amaçlanan nihai statü belirlenene kadar Dağlık Karabağ'ın fiili durumunun Azerbaycan tarafından tanınması ve bunun karşılığında Ermenilerin işgal ettiği yedi rayon'dan çekilmesidir. Sonrasında yapılacak “halk oylaması” ile Dağlık Karabağ'ın nihai statüsünü belirlenecektir. Bu şekilde Ermenistan'ın desteklediği paket yaklaşımı ve Azerbaycan'ın desteklediği adım adım yaklaşımının birleştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünün belirlenmesi dahil, tüm tartışmalı meseleler üzerinde anlaşılacak, bundan sonra anlaşma aşamalar halinde uygulanacaktı (Karaca, 2022).

Ermenistan'ın Temel Prensipler konusundaki yaklaşımı şöyle olmuştur; Ermenistan yapılacak olan referandumun sadece Dağlık Karabağ'da olmasını ve Azerbaycanlıların dönüşüne ilişkin sürecin statü belirlendikten sonra başlamasını istemiştir. Azerbaycan ise Anayasası gereği ülkenin bir bölümünde referandum yapılamayacağını, ülke genelinde yapılacak bir referanduma razı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Karabağ Azerbaycan Türklerinin de evlerine dönmesi kanaatinde olmuştur.

5. SONUÇ

Soğuk Savaş dönemine “dondurulmuş bir sorun” olarak bölgede bulunan Dağlık Karabağ meselesi özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından çatışmalarla sıkça gündeme gelmeye başlamıştır. Ermenistan yönetiminin Azerbaycan topraklarını işgaliyle başlayan bu süreç, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok uluslararası kuruluş tarafından Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü kapsamında değerlendirilmesine rağmen Ermenistan bölgedeki işgalci tutumunu devam ettirmiştir. “27 Eylül 2020’de Ermenistan’ın başlattığı Tovuz saldırılarına” yönelik Azerbaycan’ın kararlı duruşu ve saldırılara verdiği karşılık Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ Sorununda konuyu artık sahada çözmeye karar verdiğini ortaya koymuştur.

1993 senesinde Dağlık Karabağ’ı çevrelemekte olan topraklardan işgal güçlerinin çekilmesini içeren 4 tane karar Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından alınmıştır. Fransa, ABD ve Rusya’nın aleyhine oy vermesine karşın Genel Kurul, AGİT Minsk Grubu eş başkanları 2008 senesinde derhal Ermeni işgal güçlerinin çekilmesini isteyen kararı kabul ettiğini açıklamıştır. Ateşkes 30 sene içerisinde birçok kez ihlal edilmiştir. 2019 senesi ağustos ayında Ermenistan başbakanı Nikol Paşinyan tarafından "Dağlık Karabağ Ermenistan'dır, nokta." İfadesi dile getirilmiş, İlham Aliyev bu çıkışa mukabelede bulunarak “Karabağ Azerbaycan'dır”! Demiştir. Bu çerçevede Azerbaycan ve Ermenistan arasında bulunan sınırdaki çatışmalar 2020 senesi temmuz ayında tekrardan başlamıştır. Türkiye tarafından Azerbaycan’a olan desteği yeniden ifade edilmiştir. Ayrıca Ermenistan’a karşı Azerbaycanlılar tarafından yürüyüşler düzenlenmeye başlanmıştır. Azerbaycan 29 Temmuz 2020 tarihinde 10 Ağustos 2020 tarihinde dek devam eden bir dizi askeri tatbikat düzenlemiştir. Türkiye’nin de eylül ayı başlarında dahil olması ile beraber ek tatbikatlar gerçekleştirilmiş ve yukarıda detayları ile anlatıldığı ile sıcak çatışma ortamına girilmiştir.

Tüm bu gelişmeler ışığında Ermenistan’da kısa süre içerisinde bir değişim ve dönüşümün yaşanması kaçınılmazdır. Rusya’nın bölgedeki beklentisinin de uzun vadede zaten bu yönde olduğu unutulmamalıdır. Ancak bu değişim için biraz zaman gerektiğinin belirtilmesinde yarar vardır. Paşinyan’ın yerine gelecek olan isimlerin belirlenmesi de bu süreçte son derece önemlidir. Paşinyan’ın görevinden istifa

etmemesi halinde Ermenistan'da gösterilerin dozu artacağı ve bu süreçte kaybedenin yine Ermenistan olacağı da unutulmamalıdır.

Ermenistan'ın artık bölgede yeni bir politika izlemesinin de zamanı gelmiştir. Komşuları Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'dan toprak talep etmek yerine artık kendi iç meseleleri ile uğraşmalı ve halkının refah seviyesini yükseltmek ve ekonomik sorunları çözmek için daha barışçıl politikalar izlemeye başlamalıdır.

Dağlık Karabağ Sorununda büyük oranda bir çözüm sağlanmış olması bu topraklardan otuz yıl önce zorla yerinden edilmiş insanların bir an önce topraklarına geri dönebilmesi hususunu da yeniden gündeme getirmiştir. Bu konuda Rusya ve Türkiye'nin yanı sıra uluslararası kamuoyunun da ciddi bir destek sağlaması gerekmektedir. Özellikle BM Mülteciler Komiserliği'ne bu konuda büyük bir görev düştüğünü belirtmekte yarar vardır.

44 gün süren çatışmaların ardından varılan ateşkesle birlikte bölgedeki dinamik ve dengelerde ciddi bir değişimin yaşandığını belirtmekte yarar vardır. Bu noktada uzun yılların ardından özellikle Azerbaycan, Nahcivan ve Türkiye arasında kara bağlantısının yeniden sağlanması başta Türkiye'nin Kafkasya olmak üzere Orta Asya ve diğer bölgelere ulaşımı noktasında da önemli bir kazanım olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla bu koridorun açılması Türkiye'ye jeopolitik ve jeoekonomik açıdan önemli kazanım olacaktır.

Yeni süreçte Rusya ve Türkiye'nin önderliğinde sürece belki İran da dahil edilerek başta demiryolları olmak üzere enerji ve alt yapı çalışmalarına öncelik verilmesi, bölge ülkeleri açısından büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca bu süreçte Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırların açılması hususu da gündeme gelebilir. Böyle bir adım özellikle bölge ülkeleri açısından ciddi bir kazanım olmanın yanı sıra Türkiye'nin bölgeye yönelik atacağı adımlarda da elini büyük oranda güçlendirecektir.

Rusya'nın ise bu süreçte Batılı devletleri veya Batılı güçleri Kafkasya genelinde ve Güney Kafkasya özelinde devredışı bırakarak bu sürecin en büyük kazananı olduğunu söylemek mümkündür

Azerbaycan-Ermenistan arasındaki 44 günlük savaş sonrası Türkiye'nin hem kendine güveninin hem de uluslararası arenada prestijinin artmış olduğu görülmüştür. Türk İHA ve SİHA'larının söz konusu savaşın seyrini nasıl etkilediğini bütün dünya

görmüş olur ve bu konuda dünya kamuoyunda birçok değerlendirmeye yer verilir. Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında açık ve net duruş sergilemesinin bu sonucun alınmasında önemli bir etken olduğu kaydedilmiştir. Bu gelişmelerden sonra Transkafkasya bölgesinde Rusya'nın izlediği politikalarda Azerbaycan ve Türkiye'yi dikkate alacağı yorumları da yapılmıştır. Zira Rusya, Transkafkasya'da oluşan bu problemi Batı ülkeleriyle değil Türkiye ile konuşarak çözüm bulmaya çalışmıştır. Moskova ayrıca Batı eksenli bir politika izlemenin bir bedeli olacağı konusunda Ermenistan'a dolaylı olarak büyük bir ders de vermiş gözükmektedir.

İlk yapılan mutabakatta Laçın ve Nahcivan koridorlarından sivil ve asker geçişlerinin nasıl ve hangi esaslara göre gerçekleşeceği hususu tam net olmasa da buna mukabil mutabakat, Nahcivan üzerinden Türkiye'nin Kafkasya ile yeniden komşu olması ve yüz yıl önce Lenin tarafından Anadolu Türkleri ve Azerbaycan Türklerini birbirinden koparma politikasını sonlandırması Türkiye açısından önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Öte yandan içinde Fransa ve ABD'nin de olduğu MİNSK Grubu'nun devre dışı bırakılmış olması önemli bir gelişme olup Rusya'nın Ermenistan'ın garantörü konumunda yer almasının Ermeni ihlallerini engelleyeceği ve geri çekilme dâhil anlaşmanın uygulanmasını kolaylaştıracağı yolunda yaygın bir kanaat hâkimdir.

44 gün süren Ermenistan-Azerbaycan savaşı sonunda yaşananlar, Güney Kafkasya'daki jeopolitik denklemi tersyüz etmekle kalmayıp Türkiye-Azerbaycan arasında gittikçe derinleşen yeni bir ilişki türünü ortaya çıkarır. Öte yandan Rusya'nın bölgeye harici güçleri sokmamak için Türkiye ile birlikte hareket etmesi ve söz konusu anlaşmanın zamanlaması, Biden dönemi öncesi inisiyatif oluşturma gayreti olarak değerlendirilebilir. Atılan bütün bu adımlar, MİNSK Grubu başta olmak üzere bölge dışı güçlerin müdahalesini önleyebilecektir.

Dağlık-Karabağ jeostratejik konumu itibariyle çatışmaların merkezinde yer almış, tarihsel süreçte bölgesel ve küresel aktörlerin ilgisini çekmiştir. Sovyetler döneminden kalan Dağlık-Karabağ meselesi, taraflar arasında zaman zaman çatışmaların yaşandığı donmuş bir çatışma alanı olarak uzun yıllar çözüm beklemiştir. Dağlık-Karabağ'ın stratejik konumu nedeniyle, taleplerinden vazgeçmeyen Azerbaycan ve Ermenistan, statükonun korunması ve çatışmanın çözümsüz kalması yönünde iki farklı pozisyonda ısrarcı olmuşlardır. Meselenin çözümüne yönelik AGİT

Minsk Grubu arabuluculuğunda başlayan müzakere süreci ise çözüme yönelik önemli bir adım atamamıştır. Bu durum büyük ölçüde, Minsk Grubu eş başkanları olarak ABD, Rusya ve Fransa'nın çatışan taraflarla var olan ikili çıkarları nedeniyle, çözüme yönelik bir adım atma isteksizliğinden kaynaklanmıştır. Eş başkanlar kendi çıkarları doğrultusunda bölgeye yönelik yaklaşım benimsemişler ve çatışmaların devam etmesini bölgedeki etkinliklerinin devamı açısından gerekli görmüşlerdir.

Esasında Fransa, çözüme yönelik çok fazla ilgiye sahip olmaması nedeniyle aktif bir yaklaşım benimsememiştir. Fransa'nın aksine Rusya ve ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde süper güç konumları ve dünyanın birçok yerinde sahip oldukları çıkarları nedeniyle çok sayıda çatışmada arabulucu olarak hareket etmişlerdir. Arabuluculuk işlevleri ile iki süper güç çatışmaların sonucuna etki edebilmiştir. Öyle ki bu durum Dağlık-Karabağ çatışmasının çözüm sürecinde de belirginlik kazanmış ve Rusya ve ABD'yi bölgede politik oyuncular haline getirmiştir.

Rusya, meselenin çözümsüz ve kendi kontrolünde kalmasına dikkat ederken ABD çözümün sağlanması ve bu konunun Minsk Grubu'na bırakılması gerektiği üzerinde durmuştur. ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'yı bölgede bir tehdit olarak görmemiştir. Barışın tesisini önceleyen ABD, her ne kadar görüşmelerde çözüme yönelik arabulucu olarak hareket etmişse de ABD'deki Ermeni lobisinin varlığı nedeniyle ABD'nin etkisi kısıtlanmıştır. Bu kapsamda, gerek Rusya gerek ABD çatışan tarafların her ikisine de destek sağlayarak bir yandan çatışmaların devam etmesinde etkili olurken diğer yandan da çözümün bir parçası olarak arabulucu olarak hareket etmişlerdir. Bununla birlikte özellikle 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahale etmesi ABD'nin Rusya'ya yönelik yaklaşımını değiştirmiş ve ABD bundan sonra bölgede Rusya'yı bir tehdit ve dengelenmesi gereken bir unsur olarak görmeye başlamıştır. Bu bakımdan Dağlık-Karabağ bir taraftan Rusya ve ABD'nin arabulucu olarak ön plana çıktıkları ancak diğer taraftan da çatışan tarafları desteklemek suretiyle mücadele verdikleri bir alana dönüşmüştür. Dağlık-Karabağ üzerinde sağlanmış olan bu güç dengesi, meselenin 2020 yılına kadar donmuş olarak devam etmesinde etkili olmuştur.

Bu bağlamda, arabuluculuk misyonunun Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden küresel aktörlerin bölgeyi kontrol etmelerinde önem teşkil etmesi, bu misyonun işlevlerinin bireysel olarak aktörlerin çıkarları nedeniyle nasıl sekteye uğradığını

ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, Rusya ve ABD tarafından sağlanan güç dengesi nedeniyle arabuluculuk işlevleri Dağlık-Karabağ'da sekteye uğramıştır. 2020 yılında Dağlık-Karabağ'da çatışmaların yeniden başlaması ile bölge tekrar hareketlilik kazanmıştır. Ancak bu kez Güney Kafkasya'da daha güçlü bir Azerbaycan faktörünün varlığı, bölgedeki güç dengelerinde değişime işaret etmektedir. Azerbaycan'ın giderek Kafkas coğrafyasında önemli bir aktör haline gelmesi, Rusya'nın 2020 Dağlık-Karabağ Savaşı'nda tarafsız kalmasında etkili olmuştur. Böylece Kafkaslar'da ekonomik ve askeri anlamda güçlü bir Azerbaycan 10 Kasım 2020'de barış anlaşmasının imzalanmasına giden süreçte belirleyici faktör olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdurahmanlı, E. (2021). Kosova, Kırım Ve Dağlık Karabağ'ın Ayrılımlarının Uluslararası Hukukun Tanıma Kurumu Açısından Değerlendirilmesi. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 379-403.
- Abrahamyan, E. (2018). Azerbaijan's Ballistic Missile Dilemma, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13530-azerbaijansballistic-missile-dilemma.html>
- Açıkkaya, S. (2010). Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(28), 403-420.
- Agos. (2020). Paşinyan: Türkiye'den 150 Üst Rütbeli Asker Azerbaycan Saflarında Savaşıyor, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/24639/pasinyan-turkiye-den-150-ust-rutbeli-asker-azerbaycan-saflarinda-savasiyor>
- Akçay, D. (2020). Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği. *Ermeni Araştırmaları*, (65), 101-130.
- Akdemir, B. (2016). Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Turgut Özal Dönemi. *Turgut Özal*, 16.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç Ve Kültürlerarası İletişim. *Journal Of International Social Research*, 5(20).
- Aliyev, K. ve Suleymanov, E. (2015). "Macroeconomic Analysis and Graphical Interpretation of Azerbaijan Economy in 1991-2012", *Expert Journal of Economic*, 3 (1), 40-49.
- Aliyev, T. (2006). Dağlık Karabağ Sorunu Ve Uluslararası Örgütler. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aliyev, T. Y., & Keskin, F. T. D. (2006). Dağlık Karabağ Sorunu Ve Uluslararası Örgütler (Doctoral Dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı).
- Alizade, R. (2013). İşgalcilik Faaliyetleri Ve Karabağ Olayları.
- Allahverdiyev, T. (2010). Azerbaycan Ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu (Master's Thesis, Uludağ Üniversitesi).
- Aras, O. (2008). Karabağ Savaşı Siyasi, Hukuki, Ekonomik Analiz. Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları Yayın No: 004.
- Aras, O. N. (2003). Ermeni İşgalinin Azerbaycan Ekonomisine Etkisi. *Journal Of Qafqaz University*, (12), 39-48.
- Aras, O. N. (2006). 'Asrın Anlaşması' ve Azerbaycan Ekonomisine Etkisi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 30, 41-59.
- Aras, O. N. (2015). Ekonomik Ve Siyasi Sonuçları Bakımından Hocalı Katliamı Ve Karabağ Sorunu. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 113-122.
- Asker, A., & Özpınar, Z. G. (2021). Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 83-106.
- Aslanlı, A. (2011). Kafkasya'da Güvenlik Ve İstikrara En Büyük Tehdit: Karabağ Sorunu. *Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler Ve Enerji*, 153-192.
- Aslanlı, A. (2013). Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya Ve Karabağ Sorunu. *Ekoavasya Yayın No: 3*.
- Aslanlı, A. (2015). Karabağ Sorunu Ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri. *Berikan Yayınevi*.

- Aslanlı, A. (2018). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri. Yönetim Ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1), 15-27.
- Attar Aygün Haşımzade, “Azerbaycan Türklerinin Ermenistan’dan Zorunlu Göçü (1948-1956)”, Tarihi Gerçeklerle Ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu (Bildiri). İstanbul. 2007
- Attar, A. (2005). Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler Ve Ermeni Siyaseti. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara. 224-240.
- Aydın, N. (2013). Türkiye’nin Dağlık Karabağ Politikası. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 9(2), 153-169.
- Azatutyun. (2019). Armenian Parliament Passes 2020 Government Budget, <https://www.azatutyun.am/a/30311263.html>
- Babayeva, V. (2013). Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (Master's Thesis, İstanbul Ticaret Üniversitesi).
- Bakacak, Y. S. (2019). Süleyman Demirel Döneminde (1991-2000) Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Siyasi İlişkileri (Master's Thesis, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Bayramov, A. (2019). Xx. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Güney Kafkasya Bölgesinde Ermenilerin Müslüman Türklere Karşı Gerçekleştirdiği Katliam Ve Soykırımlar. Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Dergisi, 2(6), 412-426.
- BBC News Türkçe. (2020). Dağlık Karabağ: Ermenistan Bir Savaş Uçağının Türk F-16’sı Tarafından Düşürüldüğünü Öne Sürdü, Türkiye ve Azerbaycan İddiaı Yalanladı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54340987>
- Boran Aziz, Mart Faciasından Hocalı’ya Azerbaycan’da Ermenilerin Türk Soykırımı, İstanbul, 2013, S.125.
- Bozbeyoğlu, E. (2015). Mülteciler Ve İnsan Hakları. Moment Dergi, 2(1), 60-80.
- Caferov, N., & Aslanlı, A. (2016). Karabağ Sorununda Ateşkes Ve Rusya. Ermeni Araştırmaları, (53), 239-260.
- CIA The World Factbook. (2021). Military Service Age and Obligation, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/fields/333.html>
- Çapraz, H. (2012). 19. Yüzyılda Rusya’nın Karabağ Politikası. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi. [Http://Dergipark.Gov.Tr/Download/Article-File/417276](http://Dergipark.Gov.Tr/Download/Article-File/417276) (08.06.2021).
- Çapraz, H. (2015). 19. Yüzyılda Rusya’nın Karabağ Politikası. Belgi Dergisi, (3), 231-240.
- Çetinkaya, S. G. (2020). Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu Ve Jandarma Merkezli Yardımlar (1992-2014). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 15-40.
- Demir, A. F. (2005). Sscb Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri. Uluslararası İlişkiler/International Relations, 109-135.
- Demirdağ, E. A. (2021). Azerbaycan Göçmenlerinin (Qaçqın) Manilerine Yansıyan Karabağ. International Journal Of Volga-Ural And Turkestan Studies, 3(5), 39-55.
- Demirtepe, M. (2011). Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun. Ankara. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Usak Raporları No: 11-07. <https://Dokumen.Tips/Documents/Daglik-Karabag-Sorunu-Dar-Alanda-Bueyuek-Oyunpdf.Html> (08.06.2021).

- Doğan, G. E. Dağlık Karabağ Meselesi: Bölgesel Güvenlik Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22(2), 167-181.
- Dönmez, M. (2020). Türk Dünyası Jeopolitik Bir Kaosun Ortasında Mı?. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-16.
- Dugin, A. (2004). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*. İstanbul, Küre Yayınları.
- Efegil, E., & Kasımlı, C. (2015). *Dağlık Karabağ Üzerine Yazılar*. Gündoğan Yayınları.
- Elnur, P. A. Ş. A. (2021). *Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar Ve Çözüm Süreci*. Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 7(1), 192-215.
- EU4 Business. (2020). Armenia's Economy at a Glance, <https://eu4business.eu/armenia/presentation>
- Euronews. (2020). Azerbaycan: Rusya 17 Temmuz'dan Bu Yana Ermenistan'ı Yoğun Şekilde Silahlandırıyor, <https://tr.euronews.com/2020/08/29/azerbaycan-rusya17-temmuz-dan-bu-yana-ermenistan-yogun-sekilde-silahland-r-yor>
- Eyvazlı, E. (2017). Türk Basınında Dağlık Karabağ Sorunu: Milliyet, Hürriyet, Sabah Gazeteleri Örneği. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 57-74.
- Eyvazlı, E. (2017). Türk Basınında Dağlık Karabağ Sorunu: Milliyet, Hürriyet, Sabah Gazeteleri Örneği. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 57-74.
- Friedman, G. ve Friedman, M. (2015). *Savaşın Geleceği: 21. Yüzyılda Güç, Teknoloji ve Amerikan Dünya Egemenliği*, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Gasımlı, T. (2018). *Dağlık Karabağın Tarihi: Türkiye'nin Karabağ Politikasında İstikrarlı Tutumu* (Doctoral Dissertation, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Global Firepower. (2020). 2020 Military Strength Ranking, <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>
- Global Security. (2020). Azerbaijan Military Spending, <https://www.globalsecurity.org/military/world/azerbaijan/budget.htm>
- Gökçe, M. (2011). 'Yukarı Karabağ Sorunu Ve Türkiye- Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme'. *International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 6(1), 1111- 1126.
- Gökçe, M. (2011). *Yukarı Karabağ Sorunu Ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme*.
- Gözlek, D. (2008). *Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü Ve Geleceği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güreşçi, E. (2016). Ortak Ve Farklı Yönleriyle İç Ve Dış Göçler. *Journal Of International Social Research*, 9(43).
- Gürler, T., & Korkmaz, T. (2015). *Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1991-2003) Siyasi, Askeri, Sosyo-Kültürel Ve Ekonomik Açından* (Master's Thesis, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi).
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A., & Maharramov, B. (2020). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 522-529.
- Hekimoğlu, M. M. (2014). Self-Determinasyon Hakkı Bağlamında Dağlık Karabağ Sorunu. *Uluslararası Hukuk Ve Politika*, (41), 103-121.
- Hodaloğulları, Z., & Aydın, A. (2016). Türkiye'nin Doğalgaz Noktasında Rusya'ya Bağımlılık Durumunun Soğuk Savaş Sonrası TÜRK DIŞ POLİTİKASINA Yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 83-108.

- <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/kafkasyanın-acik-hesabi-daglik-karabag> (08.06.2021).
- Hurç, Y. (2008). Türkiye'nin Karabağ Politikası. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- IISS. (2020). The Military Balance 2020: Annual Assessment of Global Military Capabilities and Defence Economics, Londra: Routledge.
- Isayev, T. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın İşgalinden Doğan Uluslararası Sorumluluğu. Kırklareli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(1), 19-35.
- İbadov, A. (2007). 'Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu Ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler'. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 136-172.
- İsmayıl, E. (2020). Ermenistan'daki Rus Askeri Üsleri: Bölgesel Güvenliği Tehdit Ediyor, <https://www.globalsavunma.com.tr/ermenistandaki-rus-askeri-usleri-bolgeselguvenligi-tehdit-ediyor.html>
- Karaca, E. (2015). Sscb'nin Dağılma Sürecinden Bdt'nin Kurulmasına Kadar Geçen Sürede Karabağ Eksenli Olarak, Nahçıvan, Ermenistan Ve Azerbaycan Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler Ve Türkiye'nin Tutumu (Ekim 1987-Aralık 1991). Gazi Akademik Bakış, 9(17), 113-140.
- Kucera, J. (2013). Russian Officer: We Wolud Intervene in Karabakh Against Azerbaijan, <https://eurasianet.org/russian-officer-we-would-intervene-in-karabakhagainst-azerbaijan>
- Kutuban, Ş. D. A., & Mevlüt, K. A. Y. A. (2017). Karabağ'ın Siyasi Serüveni: İslam Öncesinden Sovyet İdaresine. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 113-124.
- Latifaci, N. (2012). Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbeycan-Ermenistan İlişkileri (Master's Thesis, Sakarya Üniversitesi).
- Macrotrends. (t.y.). Azerbaijan Military Spending/Defense Budget 1992-2020, <https://www.macrotrends.net/countries/AZE/azerbaijan/military-spending-defensebudget>
- Mahmudov, C. (2010). Karabağ'ın Etnik Yapısının Oluşumuna Tarihsel Ve Demografik Bakış. Qarabag Bildiklerimiz Ve Bilmediklerimiz, Qafqaz Üniversitesi Uluslararası İlişkisel Araştırma Merkezi Yayınları C.002. Bakü. 120-139
- Mahmudov, Y., Şükürov, (2005). Karabağ Tarihi-Qadim Zamanlardan Müasir Zamanlara, Qarabağ-Suallar Faktlar. Kismet Basımevi.
- Memmedzade, Mirze Bala, Karabağ Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Ankara, Türk Diyanet Vakfı, 1998.
- Military Watch Magazine. (2020). S-300PT vs. S-300PMU-2: Why Azerbaijan Has the Air Defence Advantage Over Armenia, <https://militarywatchmagazine.com/article/s-300pt-vs-s-300pmu-2-why-azerbaijan-has-the-air-defence-advantage-overarmenia>
- Mitzer, S. (2020). The Fight For Nagorno-Karabakh: Documenting Losses on The Sides of Armenia and Azerbaijan, <https://www.oryxspioenkop.com/2020/09/the-fightfor-nagorno-karabakh.html>
- Mustafayev, B. (2013). 'Karabağ'ın İşgal Süreci Ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları'. Erzurum: A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 281- 294.

- Mustafayev, B. (2014). Tarihte Ermeniler Ve Ruslar Tarafından Yok Edilen Türk İzleri. *Asia Minor Studies*, (03), 48-62.
- Mutallimov, D. (2014). Azerbaycan Hanlıkları Ve Gülistan-Türkmençay Antlaşmaları (Master's Thesis, Uludağ Üniversitesi).
- Özbay, F. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010. *Bilge Strateji*, 3(4), 35-77.
- Özdaşlı, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 51-83.
- Özden Cankara, P., & Çerez, O. (2021). Türkiye-Ermenistan İlişkilerini Negatif Yönde Etkileyen Faktörler: Dağlık Karabağ Örneği. *Journal Of International Social Research*, 14(77).
- Özgen, C. (2021). 44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açidan Analizi. *Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 104-123.
- Özkul, O. Ve Vermez, H. (2009). Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo Ekonomik Sorunları. *Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sayı 51: 139-170.
- Özkul, O., & Vermez, H. (2014). Dağlık Karabağ Probleminin Tarihi ve Siyasi Nedenleri. *Yeni Türkiye*, 60.
- Özyılmaz, E. V. (2014). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 191-208.
- Pehlivan, Z. N. (2016, Temmuz). 'Rusya'nın Ermeni Devleti Kurma Politikasının Sonucu: Karabağ Sorunu', *Asia Minor Studies International Journal Of Social Siences*, 4(8), 94- 109.
- Rehimov, R. (2020). Ermenistan'ın 2. Dağlık Karabağ Savaşında İmha Edilen Silahlarının Maddi Karşılığı 4,8 milyar Dolar, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycancephe-hatti/ermenistanin-2-daglik-karabag-savasinda-imha-edilen-silahlarinin-maddikarsiligi-4-8-milyar-dolar/2066420>
- Rzayev, A. (2018). Assessing Azerbaijan's Indigenous Defense Industry Capabilities, <https://www.thedefensepost.com/2018/05/07/azerbaijan-defense-industryindigenous-opinion/>
- Sarıkaya, Y. (2021). İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü. *Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 84-103.
- SIPRI. (2020). USA and France Dramatically Increase Major Arms Exports; Saudi Arabia is Largest Arms Importer, Says SIPRI, <https://www.sipri.org/media/pressrelease/2020/usa-and-france-dramatically-increase-major-arms-exports-saudi-arabialargest-arms-importer-says>
- Söker, Ç. (2017). 'Dağlık Karabağ Sorununun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi'. *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16), 555-574.
- Sputnik Türkiye. (2020). Kremlin: KGAÖ Kapsamında Ermenistan'ın Aksine Karabağ'a Karşı Bir Yükümlülüğümüz Yok, <https://tr.sputniknews.com/rusya/202010071042986916-kremlin-kgao-kapsaminda-ermenistanin-aksine-karabagakarsi-bir-yukumlulugumuz-yok>
- Süleymanov, K. (2013). Türk Kamuoyunda Dağlık Karabağ Sorunu Ve Türkiye Cumhuriyetinin Dağlık Karabağ Politikası.

- Şihaliyev, E., & Yılmaz, R. (2015, Mayıs). 'Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar Ve Gelecek Senaryoları'. Bilge Strateji, 7(13), 31- 54.
- Ülkü, İ. (2000). Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan. Doğan Kitapçılık.
- Vermez, H. (2007). Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo Ekonomik Problemleri (Master's Thesis, Sakarya Üniversitesi).
- Vzglyad. (2020). Кто из турецких генералов руководил атакой на Карабах, <https://vz.ru/world/2020/11/12/1069822.html>
- Watling, J. ve Kaushal, S. (2020). The Democratisation of Precision Strike in the Nagorno-Karabakh Conflict, <https://rusi.org/commentary/democratisation-precisionstrike-nagorno-karabakh-conflict>
- Yalçın, A., & Yalçın, S. (2016). Ermenistan Ekonomisi Ve Tarihsel Süreç İçerisinde Ermeni Meselesi (Vol. 11). Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti..
- YAZICI, Ö. Ü. N. (2019). Gorbachov Reforms And A Perspective Of The Distribution Of The Soviet Union. Сборник Радова• Tam Metin Kitabı Book Of Proceedings, 229.
- Yeni Şafak. (2020). Aliyev'den Fransız Gazetecinin 'Kaç Türk İHA'nız Var?' Sorusuna Cevap: Yeteri Kadar, <https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/aliyevden-fransiz-gazetecinin-kac-turk-ihaniz-var-sorusuna-cevap-yeteri-kadar-2211193>
- Yeşilot, O. (2008). TÜRKMENÇAY ANTLAŞMASI VE SONUÇLARI. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 14(36), 187-199.
- Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar Ve Karabağ Problemi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 5(2), 69-93.
- Yılmaz, R. (2013). 'Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu'. Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 2(1), 71- 96.
- Yılmaz, R. Ve Sayın, H. (2013). Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler Ve Denge Politikasına Yansımaları. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sbe Dergisi 4(1). [Http://Dergipark.Gov.Tr/Download/Article-File/253939](http://Dergipark.Gov.Tr/Download/Article-File/253939) (08.06.2021).
- Yiğit, S., & Gülbiten, G. (2018). Rusya'nın Güney Kafkas Dış Politikası: Dağlık Karabağ Ve Hazar Denizi. Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 5(2), 1-30.
- Yüksel, M. (2014). Türk-Ermeni İlişkilerinde Başka Bir Sorun: Metsamor Nükleer Santrali Ve Türkiye'ye Etkileri. Yeni Türkiye (60).
- Zengin, A. K. (2017). Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Arayışları: Agit Minsk Grubu Görüşmeleri Nagorno-Karabakh Problem: Osce Minsk Group At The Peace Conversations Framework.
- Zengin, A. K. (2021). Iı. Karabağ Savaşı'nda Türk Kazanımları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : TAŞ, Abdulsamet
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	2022
Lisans	Gazi Üniversitesi / İşletme	2011

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2021-Halen	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Destek Hizmetleri Dairesi Başkanı
2020-2021	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Müfettiş
2014-2020	Hazine ve Maliye Bakanlığı	Müfettiş
2013-2014	SGK	Denetmen
2012-2013	Maliye Bakanlığı	Gelir Uzmanı
2007-2007	Odtü İdari Mali İşler	Memur

Yabancı Dil

İngilizce

